

ALICJA SZAJNOWSKA-WYSOCKA

UNIwersytet ŚLASKI w Sosnowcu

STRUKTURY I PROCESY LUDNOŚCIOWE WŁOCŁAWKA

ZARYS TREŚCI. Opracowanie poświęcono odwzorowaniu obrazu demograficznego Włocławka; zatem przedstawiono: zmiany zaludnienia miasta, jego struktury demograficzne, społeczne i zawodowe, a następnie takie procesy, jak: ruch naturalny i jego uwarunkowania, ruch wędrowniczy i jego główne czynniki. Opracowanie zakończono analizą procesu starzenia się mieszkańców badanego miasta i projekcją przyszłego zaludnienia do 2009 r.

SŁOWA KLUCZOWE: populacja, ruch naturalny, ruch wędrowniczy, prognoza demograficzna.

WPROWADZENIE

Analiza struktur i procesów ludnościowych Włocławka w konkretnych warunkach społecznych i gospodarczych ma głęboki sens poznawczy, bowiem wszechstronna znajomość oblicza demograficznego miasta jest bardzo pomocna w ustalaniu prognoz demograficznych, niezbędnych przy opracowaniu zrównoważonego rozwoju społeczno-ekonomicznego miasta.

Przedmiotem uwagi w tym opracowaniu jest potencjał ludnościowy badanego miasta w pięćdziesięciolecie powojennym (1950–1999). Jego analiza demograficzna uwzględnia następujące cechy:

- 1) stan zaludnienia i jego zmiany w czasie,
- 2) struktury demograficzne (płci, wieku i stanu cywilnego),
- 3) strukturę zawodową i według wykształcenia,
- 4) ruch naturalny (zawieranie i rozwiązywanie małżeństw, przyrost naturalny),
- 5) ruch wędrowniczy.

Analizę dotychczasowego oblicza demograficznego zakończono projekcją przyszłego rozwoju demograficznego miasta. Szczegółowe prognozowanie zwłaszcza struktur demograficznych mieszkańców każdego miasta ma ogromne walory poznawcze, stanowi bowiem bazę wyjściową dla wszelkich planów zagospodarowania miasta. Natomiast znajomość przyszłego potencjału demograficznego, jego struktur demograficznych i struktury według wykształcenia umożliwia szacunek potencjalnego rynku pracy w badanym mieście.

Źródłem danych empirycznych dla tego opracowania są spisy powszechne, znajdujące odzwierciedlenie w opracowaniach *Roczników Statystycznych* GUS-u i odpowiedniego WUS-u oraz bieżąca ewidencja ludności badanego miasta prowadzona przez jego Urząd Statystyczny.

W okresie między dwiema reformami organizacji terytorialnej kraju (1975–1999) Włocławek był stolicą województwa. Ówczesne województwo włocławskie należało do najmniejszych. Wśród 49 województw zajmowało 37 pozycję pod względem wielkości powierzchni i 40 miejsce – pod względem zaludnienia. Na obszarze 1,4% powierzchni kraju zamieszkiwało 1,1% jego zaludnienia (*Rocznik Statystyczny*, 1976; *Sytuacja demograficzna...*, (1970–1999)).

Obecnie Włocławek jest usytuowany na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego, w jego południowo-wschodniej części i ma status powiatu grudzińskiego. Pośród 19 miast powiatowych omawiane miasto jest drugim co do wielkości (powierzchni i ludności) powiatem, ale piętnastym – pod względem gęstości zaludnienia (tab. 1).

Tabela 1. Duże miasta w województwie kujawsko-pomorskim

Table 1. Great towns in kujawsko-pomorskim voivodeship

Lp. No.	Nazwa miasta Name of town	Powierzchnia (w km ²) Surface area (in km ²)	Ludność ogółem (w tys.) Total population (in thousands)	Gęstość zaludn. (na 1 km ²) Population density (per 1 km ²)
1	Bydgoszcz	174,6	386 855	2 218
2	Toruń	115,8	206 158	1 781
3	Włocławek	84,8	123 373	1 455
4	Grudziądz	58,4	102 434	1 746
5	Inowrocław	30,5	79 534	2 616

Źródło: Rocznik Statystyczny 2000, GUS.

Source: Statistical Yearbook 2000, GUS.

Obecnie Włocławek pełni funkcję miasta powiatowego, jest podrzędnym ośrodkiem względem stolicy województwa – Bydgoszczy i siedzibą Sejmiku Wojewódzkiego – Torunia.

Rozwój demograficzny Włocławka był nierównomierny, uwarunkowany wieloma czynnikami. Uwzględniając dziesięcioletnie przedziały (1950–1999) można zauważyć wyraźną tendencję wzrostową, zwłaszcza w przedziałach: 1950–1960 i 1960–1970 (tab. 2). Podobne tendencje wykazywały sąsiadujące miasta, jak: Bydgoszcz i Toruń. Zbliżone wskaźniki konotowały także rozwijające się miasta w Polsce.

Tabela 2. Rozwój ludnościowy Włocławka

Table 2. Development of population of Włocławek

Rok Year	Ludność ogółem (w tys.) Total population (in thousands)	Przyrost rzeczywisty (w tys.) Real increment (in thousands)	Współczynnik przyrostu (%) Increment coefficient (%)
1950	51,8	3,6	117,5
1960	63,1	11,4	121,8
1970	77,4	14,3	122,8
1980	112,3	34,9	145,0
1990	122,1	9,8	108,7
1999	123,4	1,3	101,0

Źródło: Urząd Statystyczny we Włocławku, obliczenia autora.

Source: Statistical Office in Włocławek, author's calculations.

W tabeli 2 uwagę przykuwa okres 1970–1980, w którym populacja mieszkańców Włocławka wyraziście powiększyła się, współczynnik przyrostu wynosił 45,1% i tym samym 1,5-krotnie przekraczał średnie tempo krajowe i 2-krotnie wojewódzkie. Przyczyną takiej dynamiki ludnościowej było ówczesne ożywienie gospodarcze miasta, kreowane koncentracją w nim zainwestowania przemysłowego.

Obecnie niekorzystne rezultaty transformacji ustrojowej w postaci ograniczeń ekonomicznych: zmniejszający się rynek pracy, niskie zarobki oraz wzorce zachodniego modelu życia przyczyniły się do wyraźnego zmniejszenia się liczby mieszkańców Włocławka.

Strukturę demograficzną (według płci) najlepiej odzwierciedla wskaźnik feminizacji, który ujawnia zmianę proporcji płciowej w analizowanym mieście (tab. 3).

Stosunek liczby kobiet do liczby mężczyzn w badanym okresie wydatnie zmieniał się. Najwyższy wskaźnik feminizacji odnotowano w 1950 r., co było prawidłowością w okresie powojennym (straty w populacji mężczyzn podczas działań wojennych). Następnie ów wskaźnik malał, bowiem średnia życia mężczyzn wydłużyła się, a wśród noworodków przeważali chłopcy.

Tabela 3. Struktura demograficzna Włocławka

Table 3. Demographic structure of Włocławek

Rok Year	Ludność ogółem Total population	Kobiety Women	Mężczyźni Men	Wskaźnik feminizacji Feminisation coefficient	% kobiet w ogólnej liczbie ludności Percentage of women in the total population
1950	51 800	27 972	23 828	117,4	54,1
1960	63 100	32 938	30 162	109,3	52,2
1970	77 400	39 629	37 771	105,0	51,3
1980	112 300	58 171	54 129	107,5	51,8
1990	122 100	63 980	58 120	110,2	52,7
1999	123 373	64 357	59 016	109,1	52,2

Źródło: Urząd Statystyczny we Włocławku, obliczenia autora.

Source: Statistical Office in Włocławek, author's calculations.

Według współczesnych szacunków i danych spisowych Włocławek należy do typowych średnich miast zarówno w Polsce, jak i w Europie, ale zaczyna się w nim ujawniać tendencja charakterystyczna dla miast dużych (Łódź, Warszawa, Poznań, Wrocław, Kraków, Bydgoszcz), a mianowicie, przewaga kobiet (na skutek imigracji do miast) nad mężczyznami w relacji: 100M/110K.

Z tabeli 4 można odczytać charakterystyczne dla naszego kraju ubytki określonych roczników mężczyzn ginących podczas działań wojennych oraz przewagę kobiet w wieku emerytalnym. Z racji różnej średniej długości życia obu płci, blisko dwukrotnie więcej kobiet niż mężczyzn dożywa 80 lat i więcej (Świątkowski, 2000).

Wielce istotne znaczenie dla harmonijnego funkcjonowania miasta ma jego struktura społeczno-ekonomiczna (tab. 5).

W analizowanym okresie (1950–1999) dokonały się zasadnicze zmiany w proporcjach zatrudnienia w poszczególnych sektorach, a mianowicie w okresie intensywnego uprzemysłowienia (Zakłady Azotowe, hydroelektrownia na Wiśle) notuje się wysokie zatrudnienie w przemyśle. Dopiero w latach 80. ujawniła się tendencja spadkowa w sektorze przemysłu i budownictwa na korzyść sektora usługowego, w którym współcześnie pracuje połowa aktywnych zawodowo. Przy przemysłowym charakterze miasta jest to wyraźny zwiastun jego modernizacji cywilizacyjnej. Obraz struktury społeczno-zawodowej Włocławka dopełnia wskaźnik aktywności zawodowej (z porównania ludności w wieku produkcyjnym z ludnością w wieku przed- i poprodukcyjnym). Ów wskaźnik w latach 1950–1970 wyraźnie zwiększył się z 36,4% do 46,1%. Była to tendencja zbliżona do średniej wojewódzkiej. Od lat 80., a więc od czasu dokonującej się transformacji ustrojowej aktywność zawodowa obniży-

ła się do poziomu 31,0%, który utrzymuje się współcześnie, zaistniało bowiem bezrobocie i zmiana struktury wykształcenia, zaczyna dominować ludność z wykształceniem ogólnokształcącym, której aktywność zawodowa opóźnia się. Przy okazji można zauważyć przyrost ludności z wykształceniem średnim o 181%, a z wyższym – o blisko 400%. Ponadto aktywność zawodowa jest zróżnicowana pod względem płci, mężczyźni tracą pracę po likwidacji dużych przedsiębiorstw, natomiast kobiety znajdują zatrudnienie w rozwijającym się sektorze usługowym.

Tabela 4. Struktura ludności wg wieku w 1999 r.

Table 4. Age structure of population in 1999

Wiek Age	Ludność ogółem (w tys.) Total population (in thousands)	Kobiety Women	Mężczyźni (w tys.) Men (in thousands)	Udział kobiet (w %) Proportion of women (in %)	Współczynnik feminizacji (w %) Feminisation coefficient (%)	Kategorie wiekowe (w %) Age groups (%)
0-4	6 361	3 052	3 309	47,9	92,2	5,16
5-9	7 741	3 839	3 902	49,6	98,3	6,27
10-14	9 153	4 512	4 641	49,3	97,2	7,42
15-19	10 992	5 446	5 546	49,5	98,1	8,91
20-24	9 664	4 735	4 929	49,0	96,0	7,83
25-29	9 465	4 637	4 828	49,0	96,0	7,67
30-34	8 038	4 164	3 874	51,8	107,4	6,51
35-39	8 030	4 176	3 854	52,0	108,3	6,50
40-44	11 388	6 093	5 295	53,5	115,0	9,23
45-49	11 366	6 081	5 285	53,5	115,0	9,21
50-54	5 996	3 141	2 854	52,4	110,1	6,34
55-59	7 817	4 135	3 682	52,9	112,3	4,86
60-64	5 125	2 798	2 326	54,6	120,3	4,16
65-69	4 506	2 640	1 866	58,6	141,5	3,65
70-74	4 038	2 491	1 547	61,7	161,0	3,27
75-79	2 816	1 810	1 005	64,3	180,2	2,29
80 i więcej 80 and more	880	607	273	39,0	222,2	0,72
Ogółem Total	123 373	64 357	59 016	52,2	109,1	100,0

Źródło: Urząd Statystyczny we Włocławku, obliczenia autora.

Source: Statistical Office in Włocławek, author's calculations.

Tabela 5. Struktura zatrudnienia we Włocławku

Table 5. Employment structure in Włocławek

Sektory gospodarki Economic sectors	1950	1960	1970	1980	1990	1999
Rolnictwo i leśnictwo Agriculture and forestry	4,9	3,8	3,3	2,9	0,9	0,5
Przemysł i budownictwo Industry and building industry	55,9	58,5	63,2	55,5	54,5	48,7
Usługi Services	39,2	37,7	33,6	41,6	44,6	50,8

Źródło: Urząd Statystyczny we Włocławku, obliczenia autora.

Source: Statistical Office in Włocławek, author's calculations.

RUCH NATURALNY

Pojęcie ruchu naturalnego obejmuje wiele zjawisk demograficznych: związki małżeńskie, rozwody, przyrost naturalny, które w następstwie powodują istotne zmiany w stanie zaludnienia, jego strukturach i dalszych procesach ludnościowych, jak np. migracja (Holzer, 1994).

Przyrost naturalny w analizowanym okresie systematycznie malał i kształtował się następująco:

1950 – 16,1%,

1960 – 10,6%,

1970 – 7,0%,

1980 – 7,8%,

1990 – 3,9%,

1999 – 0,3%.

Jedynym okresem, w którym stopa przyrostu naturalnego minimalnie wzrosła (0,8‰) był okres: 1970–1980. W omawianym mieście przyrost naturalny wyraźnie koreluje z urodzeniami. Stopa zgonów nie ma większego wpływu na kształtowanie się przyrostu naturalnego (Niewiadomska, 1999). Od 1960 r., gdy odnotowano gwałtowny spadek z 15,0‰ w 1950 r. do 7,5‰, utrzymuje się na wyrównanym poziomie – ok. 9‰.

Taka arytmetyka przyrostu naturalnego we Włocławku nieuchronnie prowadzi do starzenia się jego mieszkańców i powiększenia dysproporcji pomiędzy najmłodszymi i najstarszymi grupami wiekowymi i zmniejszania się grupy w wieku produkcyjnym.

Gdy weźmie się pod uwagę współczynnik dynamiki demograficznej wyrażony obrazem urodzeń i zgonów, to stwierdza się, że nie odbiegają one w danym przypadku od trendu krajowego, ale zawsze w badanym okresie były niższe.

RUCH WĘDRÓWKOWY LUDNOŚCI

We Włocławku rozpatrywane zjawisko migracji ludności charakteryzowało się dużą zmiennością (tab. 6).

Tabela 6. Migracje ludności Włocławka

Table 6. Migration of the population of Włocławek

Lata Years	Napływ Inflow	Odływ Outflow	Saldo Balance	Napływ Inflow	Odływ Outflow	Saldo Balance
	w liczbach bezwzględnych absolute numbers			na 1000 mieszkańców per 1000 inhabitants		
1960–1964	8 848	7 228	+1 620	32,1	26,2	+5,9
1965–1969	9 810	5 975	+3 835	27,2	16,7	+10,5
1970–1974	14 977	7 182	+7 815	36,6	17,3	+19,3
1974–1979	9 598	4 596	+5 002	19,2	9,2	+10,0
1980–1984	4 789	2 380	+2 409	10,2	5,1	+5,1
1985–1989	2 442	1 216	+1 226	5,0	2,5	+2,5
1990–1994	1 071	795	+276	1,7	1,3	+0,4
1995–1999	725	697	+28	1,2	1,1	+0,1

Źródło: Urząd Statystyczny we Włocławku, obliczenia autora.

Source: Statistical Office in Włocławek, author's calculations.

Analizując pięcioletnie przedziały przemieszczeń mieszkańców Włocławka, można wyraźnie wyróżnić kilka etapów w kształtowaniu się jego potencjału demograficznego pod wpływem napływu ludności. Do 1970 r., jak już wzmiankowano, można mówić o zrównoważonym rozwoju demograficznym miasta, następnie w latach 1965–1969 stwierdza się rosnące saldo migracyjne, które swoje apogeum osiąga dokładnie w 1972 r. Był to rok przełomowy, zaistniała wówczas największa imigracja ludności – 3370 osób (wyemigrowało tylko 1388 osób). Była to typowa reakcja w zachowaniach przestrzennych ludności w okresach intensywnego uprzemysłowienia kraju (Szajnowska-Wysocka, 2000). W przypadku Włocławka po zakończeniu największych inwestycji przemysłowych, tj. od końca lat 70. strumień migrantów do omawianego miasta wyraźnie zmniejszył się i stopniowo zaczął maleć do wielkości +0,1‰ w okresie od 1995 do 1999 roku. Ta stabilizacja demograficzna oznacza, iż miasto stało się nieatrakcyjne dla mieszkańców jego otoczenia, konkurencyjne dlań w regionie stały się takie miasta, jak Bydgoszcz i Toruń, gdzie imigracja z racji ogólnego kryzysu gospodar-

czego kraju także zmniejszyła się, ale jako większe ośrodki wielofunkcyjne z potencjałem akademickim utrzymują większe saldo migracyjne.

W analizie migrujących do Włocławka według płci ujawnia się powszechna prawidłowość, mianowicie przewaga kobiet. W badanym okresie proporcje kształtowały się następująco: kobiety stanowiły 52%, a mężczyźni – 48%. Owa przewaga migrantów przyczyniła się m.in. do wzrostu feminizacji miasta.

Imigranci do Włocławka przybywali głównie z Aleksandrowa Kujawskiego, Lipna i Radziejowa. Jedynie 10% migrantów przybyło z województw sąsiednich (płockiego, konińskiego).

ZAKOŃCZENIE

Powyższy skrócony ogląd sytuacji demograficznej Włocławka należy zakończyć wybranymi ustaleniami prognostycznymi, a mianowicie:

- 1) stan zaludnienia miasta będzie się zmniejszać,
- 2) wskaźnik feminizacji wzrośnie,
- 3) systematycznie spadać będzie udział dzieci i młodzieży w populacji miasta,
- 4) zwiększy się grupa ludności w wieku produkcyjnym,
- 5) utrzyma się proces starzenia się ludności,
- 6) przemieszczenia ludności nie będą miały wpływu na stan zaludnienia i jej strukturę (Niewiadomska, 2000).

LITERATURA

- Holzer, J. (1994) *Demografia*, PWN, Warszawa.
- Niewiadomska, J. (1999) *Sytuacja demograficzna w województwie kujawsko-pomorskim*, WUS, Bydgoszcz.
- Rocznik Statystyczny* (1951, 1961, 1971, 1981, 1991, 2000), GUS, Warszawa.
- Sytuacja demograficzna w województwie włocławskim*, Urząd Statystyczny Włocławek, (1970–1999).
- Szajnowska-Wysocka, A. (2000) *Aspekty i walory metodologiczne zjawiska migracji*, [w:] *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*, D. Szymańska (red.), Toruń.
- Świętkowski, D. (2000) *Rozwój demograficzny Włocławka*, maszynopis, Włocławek.

STRUCTURES AND PROCESSES OF THE POPULATION IN WŁOCŁAWEK

SUMMARY

The author briefly discusses demographic aspects of Włocławek – the town, which used to be the capitol of the province until 1999 (the reform of territorial organisation).

In the period studied 1950–1999, the following demographic features were analysed:

- population and dynamics of its changes,
- demographic structures (sex and age),
- structure of profession and education,
- natural movement (marriages and birth rate),
- migrations and their influence on demographic structures.

This demographic picture was supplemented with prognostic view (until 2009) concerning decreasing trends of town population, increase of feminisation coefficient, rise of population group in production age, consolidation of the phenomena of town population ageing.

ANDRZEJ MATCZAK*, EUGENIUSZ RYDZ**

*UNIwersytet Łódzki, **Pomorska Akademia Pedagogiczna w Słupsku

**PROBLEMY DEMOGRAFICZNE USTKI
ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM
OKRESU ZMIAN USTROJOWYCH**

ZARYS TREŚCI. W artykule przedstawiono przemiany demograficzne Ustki w kontekście koncepcji transformacji demograficznej i ruchliwości przestrzennej ludności W. Zelinsky'ego. W świetle przeprowadzonych badań stwierdzono, że aktualna struktura płci i wieku mieszkańców Ustki jest nadal korzystna z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego miasta.

SŁOWA KLUCZOWE: Ustka, struktura płci i wieku ludności, migracja.

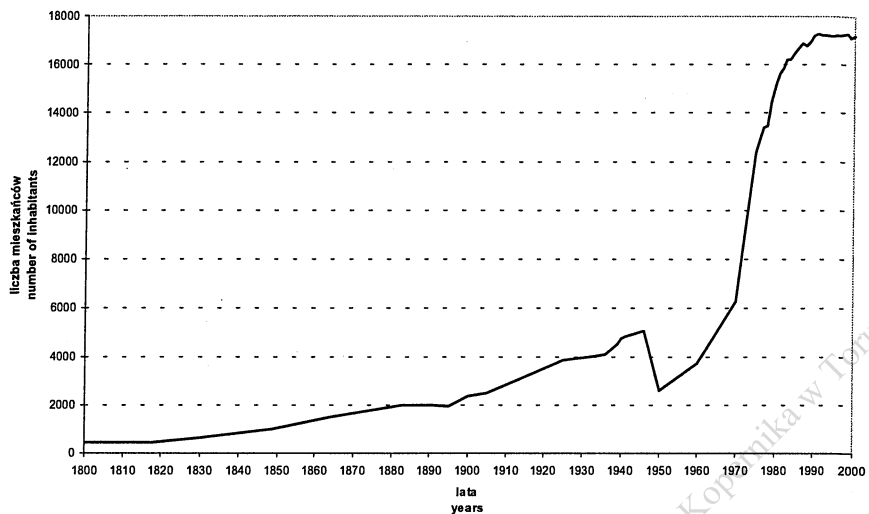
Szybki rozwój ludnościowy miast w Polsce przypada na lata 1950–1990. W okresie tym wysoką dynamiką wzrostu liczby ludności charakteryzowały się miasta duże (powyżej 200 tys. mieszkańców) i średnie (50–100 tys. mieszkańców). Miasta o liczbie mieszkańców 10–20 tys. (do których obecnie należy Ustka) charakteryzowała podobnie wysoka dynamika wzrostu liczby ludności co miasta duże i średnie, ale tylko do 1970 r., po czym wzrost ten został wyraźnie spowolniony. W latach 90. XX wieku wraz ze zmianą systemu społeczno-gospodarczego nastąpiła stagnacja w rozwoju ludnościowym miast w Polsce. Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele. Wydaje się, że najpoważniejsze z nich związane są z zachodzącymi w Polsce przemianami społecznymi i gospodarczymi, które silnie oddziałują na ruch naturalny i migracyjny ludności. Zatem obecną sytuację w rozwoju demograficznym miast w Polsce należy postrzegać jako pewną prawidłowość, której próbą opisanego jest m.in. koncepcja transformacji demograficznej i ruchliwości przestrzennej ludności W. Zelinsky'ego (Jerzyński, 1998).

Autorzy, uznając doniosłą rolę koncepcji transformacji demograficznej i ruchliwości przestrzennej ludności w badaniach geograficznych, podejmują na przykładzie Ustki próbę analizy dynamiki rzeczywistego wzrostu liczby ludności z uwzględnieniem elementów ją kształtujących w postaci ruchu naturalnego i migracyjnego oraz jej struktury demograficznej i przestrzennej.

WYNIKI BADAŃ

Ustka po raz pierwszy pojawia się w dokumentach w XIV wieku jako osada portowa miasta Słupska. Taki stan prawny trwał do 1831 roku, w którym port przejęło państwo pruskie, i 1900 roku, kiedy miasto Słupsk ostatecznie utraciło prawo własności do Ustki. Wtedy nadano samodzielność administracyjną gminie Ustka. Prawa miejskie otrzymała Ustka w marcu 1935 roku. Do XIX wieku Ustkę zamieszkiwało nie więcej niż 500 osób. Dopiero w latach dwudziestych XIX wieku liczba mieszkańców Ustki wyraźnie przekroczyła 500 osób, a od 1831 roku systematycznie wzrastała liczba ludności. Tuż przed pierwszą wojną światową Ustkę zamieszkiwało blisko 3 tys. osób. W XIX wieku nastąpił prawie sześciokrotny wzrost liczby mieszkańców Ustki. Po zakończeniu pierwszej wojny światowej nastąpiła bardzo korzystna okoliczność do wzrostu demograficznego miasta. Po 1918 roku osiedliło się w niej wielu optantów z byłych Prus Zachodnich i Wielkopolski odzyskanych po pierwszej wojnie światowej przez Polskę. Na początku lat trzydziestych XX wieku Ustkę zamieszkiwało 4 tys. osób. Liczba mieszkańców Ustki rosła niemal do zakończenia drugiej wojny światowej i przekroczyła 5 tys. osób. Ucieczka, a następnie wysiedlenie ludności niemieckiej i zasiedlenie Ustki ludnością polską spowodowało w 1946 roku spadek liczby mieszkańców do 2,6 tys. osób. Od tego momentu trwał szybki i nieprzerwany wzrost liczby ludności miasta do 17,2 tys. osób w 1990 roku. W okresie 45 lat drugiej połowy XX wieku (za Polski Ludowej) ludność Ustki wzrosła blisko siedmiokrotnie. Zahamowanie przyrostu liczby ludności, a następnie jej stagnacja na poziomie 17,2 tys. mieszkańców nastąpiła w latach 90. (rys. 1). Rozpatrując rozwój demograficzny Ustki w latach 1800–2000 można stwierdzić, że opisuje go krzywa S – kształtna.

- Rozmieszczenie ludności w przestrzeni miejskiej Ustki jest nierównomierne (rys. 2). Wskaźnik koncentracji uzyskuje wartość rzędu $\eta = 0,73$. Generalnie ludność skupia się w śródmieściu i w otaczających je osiedlach mieszkaniowych i turystycznym. Ten obszar miasta zajmuje zaledwie 21,2% jego powierzchni, ale koncentruje 81,7% ludności. Pozostała ludność miejska Ustki zamieszkuje jej peryferyjne dzielnice. Gęstość zaludnienia waha się od 28,6 osób na 1 km² do 17,8 tys. osób na 1 km². Najniższa jest w osiedlach peryferyjnych, a najwyższa w centralnych (tab. 1).

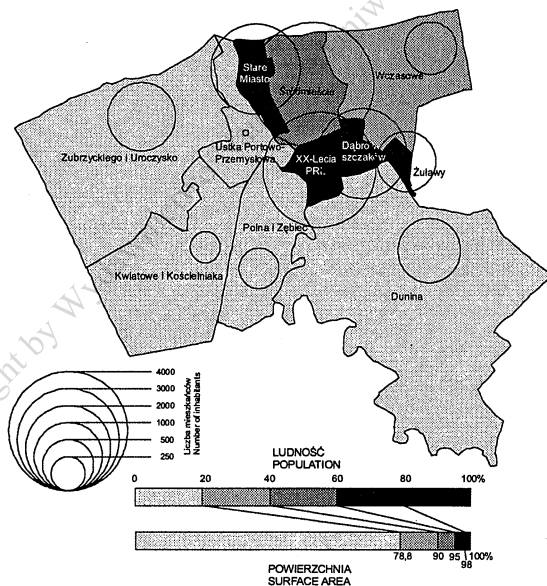

Rys. 1. Wzrost liczby mieszkańców Ustki w latach 1800–2000

Źródło: Lindmajer J. i in. 1985, dane WUS w Słupsku.

Fig. 1. Increase of number of inhabitants at Ustka during the years 1800–2000

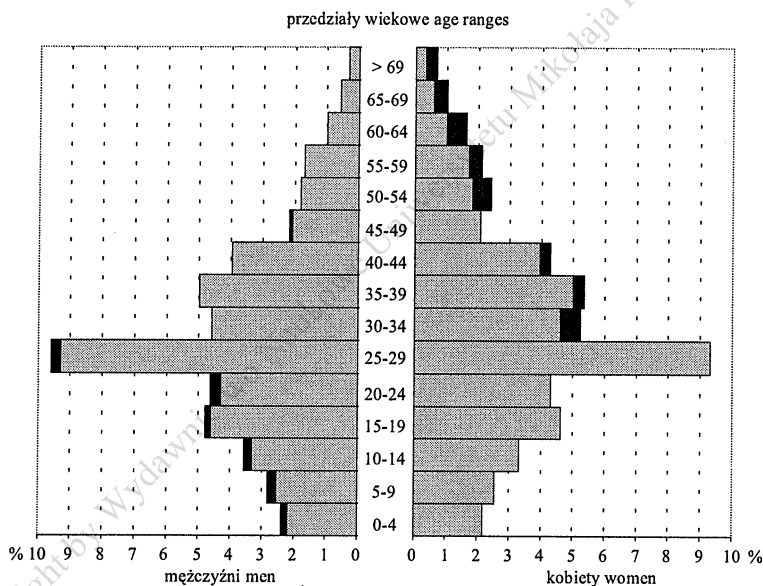
Source: Data from the County Statistical Office (WUS) in Słupsk.

Rys. 2. Mapa koncentracji ludności na obszarze Ustki w 2000 r. (diagramem kołowym pokazano liczbę ludności)

Fig. 2. Map of population concentration on the area of Ustka in 2000 (colour diagrams show the number of population)

Ludność Ustki ma korzystną strukturę płci. Wskaźnik feminizacji wynosił zaledwie 104,5 kobiet na 100 mężczyzn, a jego zróżnicowanie w poszczególnych osiedlach miasta wahało się od 94,7 do 119,8. Społeczeństwo Ustki jest młode (tab. 2). Mediana jego wieku wynosi 30,4 lat (I kwartył osiąga 20,5 lat, a III 44 lata) Udział dzieci i młodzieży do 19 roku życia włącznie wynosił 26,2% (rys. 3). Bardzo duży udział miały roczniki w wieku zdolności do pracy, który nieco przekraczał 2/3 ogółu mieszkańców Ustki (z dominującym udziałem osób w wieku 20–29 lat, który wyniósł 27,8%). Natomiast niski udział wśród mieszkańców Ustki miały osoby w zaawansowanym wieku, 60 i więcej lat. W młodszych grupach wieku (do 30 roku życia) przewagę mieli mężczyźni, natomiast po 30 roku życia systematycznie wzrastała przewaga kobiet. Poziom zróżnicowania struktury wieku mieszkańców Ustki między poszczególnymi osiedlami wykazywał umiarkowany stopień, a obliczony współczynnik zmienności wahał się od 21,5% do 38,9% wartości mediany.

Rys. 3. Struktura płci i wieku mieszkańców Ustki w 2000 r.

Fig. 3. Structure of sex and age of inhabitants in Ustka in 2000

W zwiększaniu liczby ludności małych miast zawsze istotną rolę odgrywał przyrost naturalny. Tak było i jest również w przypadku Ustki. W okresie 1975–2000 przyrost naturalny dostarczył miastu 3562 nowych mieszkańców, natomiast migracyjny 2272. Zatem, w okresie ostatniego ćwierćwiecza XX wieku dla wzrostu ludnościowego Ustki większe, o mniej więcej 1/3, znaczenie miał przyrost naturalny aniżeli migracyjny. Jednak relacje pomiędzy przyrostem na-

turalnym a migracyjnym kształtowały się odmiennie w poszczególnych dekadach analizowanych lat 1975–2000 (rys. 4). W latach 70. o tempie wzrostu liczby ludności Ustki decydowało wysokie, dodatnie saldo migracji (1711 osób), które znacząco przewyższało wielkość pochodzącą z przyrostu naturalnego (1282 osoby). Poczynając jednak od lat 80. o wzroście liczby ludności Ustki decyduje przyrost naturalny. Wówczas dostarczył on miastu 1638 nowych mieszkańców, a przyrost migracyjny tylko 561. Z kolei w latach 90. miasto opuściło znacznie więcej osób aniżeli do niego przyjechało, skutkiem czego malejący przyrost naturalny (642 osoby) dodatkowo pomniejszany był przez ujemne saldo migracji (–317 osób). W efekcie spowodowało to w latach 90. stagnację w rozwoju liczby mieszkańców Ustki.

Tabela 1. Liczba ludności w jednostkach urbanistycznych Ustki w 2000 roku

Table 1. Number of population in urban units of Ustka in 2000

Jednostka urbanistyczna Urban unit	Powierzchnia w km ² Surface area in km ²	Liczba mieszkańców Number of inhabitants			Gęstość zaludnienia w osobach na 1 km ² Population density in persons per 1 km ²	Wskaźnik feminizacji Feminisation index
		ogółem total	mężczyźni men	kobiety women		
Zubrzyckiego i Uroczyisko	2,05	1 359	686	673	658,5	98,1
Ustka portowo-przemysłowa	0,42	12	6	6	28,6	100,0
Stare miasto	0,20	2 244	1 084	1 160	11 220,0	107,0
Śródmieście	0,52	4 282	2 064	2 218	8 234,6	107,5
Wczasowe	1,03	754	358	396	732,0	110,6
Kwiatowa i Kościelniaka	1,40	257	132	125	183,6	94,7
Polna i Zębiec	0,75	411	187	224	548,0	119,8
XX-lecia PRL	0,20	3 563	1 757	1 806	17 815,0	102,8
Dąbrowszczaków	0,13	2 193	1 088	1 105	16 869,2	101,6
Żuławy	0,06	959	457	502	15 983,3	109,8
Dunina	3,38	1 096	557	539	324,3	96,8
Ogółem Total	10,14	17 130	8 376	8 754	1 689,3	104,5

Źródło: Obliczono na podstawie danych z PESEL.

Source: Counted on the basis of personal identification numbers (PESEL).

W latach 1975–2000 obserwowano w Ustce wyraźną tendencję spadkową w zakresie liczby urodzeń. Natomiast poziom zgonów w tych latach wykazywał powolną tendencję wzrostową. Skutkiem tego był stopniowo malejący przyrost naturalny (tab. 3). W 1975 r. przyrost naturalny w Ustce osiągnął wartość 18,3%. Rok ten charakteryzował się wysokim wskaźnikiem urodzeń (22,8‰) i niskim wskaźnikiem zgonów (4,5‰). Do 1982 roku poziom wskaźników urodzeń i zgo-

nów, pomimo pewnych wahań, utrzymywał się na poziomie odpowiednio 20–22‰ i 5–6‰. Dopiero po 1982 roku nastąpiło radykalne obniżenie wielkości wskaźnika urodzeń do poziomu 11,2‰ w 1989 r., które następnie było kontynuowane w latach 90. i osiągnęło wielkość 8,1‰ w 1999 r. Inaczej zachowywała się wielkość wskaźnika zgonów. Do 1989 r. oscylował on w granicach 4–6‰ i dopiero od 1990 r. jego wielkość podniosła się do 6–8‰. Skutkiem omówionych trendów w zakresie urodzeń i zgonów był spadek wielkości wskaźnika przyrostu naturalnego do poziomu 1,4‰ w 2000 r. W najbliższej przyszłości, biorąc pod uwagę zrównoważoną strukturę płci i stosunkowo duży udział młodej ludności, należy sądzić, że poziom przyrostu naturalnego będzie miał niewielką tendencję wzrostową. Jednak nie należy oczekiwać, aby w zakresie reprodukcji ludności Ustki nastąpiły pozytywne zmiany o bardziej radykalnym charakterze.

Tabela 2. Miary statystyczne charakteryzujące zróżnicowanie struktury wieku mieszkańców poszczególnych jednostek urbanistycznych Ustki w 2000 r.

Table 2. Statistical values characterising the differentiation in the structure of the inhabitants' age in the different urban units of Ustka in 2000

Nazwa jednostki urbanistycznej Name of the urban unit	I kwartył I quartile	Mediana Median	III kwartył III quartile	Moda Mode	Odchylenie ćwiartkowe Q Quartile deviation Q	Współczynnik zmienności $V_{(x)}$ Variation index $V_{(x)}$
Śródmieście	20,42	30,33	44,02	31,72	11,80	38,90
Stare miasto	19,74	29,89	39,26	32,10	9,76	32,65
Osiedle XX-lecia PRL	24,59	30,87	44,41	31,24	9,91	32,10
Żuławy	20,71	29,76	39,11	35,64	9,20	30,91
Dąbrowszczaków	24,46	30,59	44,18	30,85	9,86	32,23
Osiedle wczasowe	25,08	34,53	49,34	31,48	12,13	35,13
Dunina	20,67	30,69	44,29	31,67	11,81	38,48
Zubrzyckiego i Uroczysko	19,64	29,83	39,16	32,46	6,41	21,49
Kwiatowa i Kościelniaka	20,05	29,86	39,14	31,73	9,54	31,95
Polna i Zębiec	19,09	29,66	34,45	31,87	7,68	25,89
Ustka	20,55	30,37	44,04	31,62	11,74	38,65

Źródło: Obliczono na podstawie danych z PESEL.

Source: Counted on the basis of personal identification numbers (PESEL).

W pierwszej połowie lat 70. (1971–1975) obrót migracyjny wyniósł prawie 4,2 tys. osób (Bownik, Rydz, 1978), a jego średnioroczny przyrost osiągnął 836 osób. W kolejnym pięcioleciu (1976–1980) wystąpiły dalsze tendencje wzrostowe i obrót migracyjny Ustki osiągnął poziom bliski 6 tys., a średnioroczny przyrost wyniósł 1,2 tys. osób. W 1975 r. obrót migracyjny wynosił 726 osób,

natomiast cztery lata później osiągnął wartość ponad dwukrotnie wyższą i kształtował się na poziomie 1554 osób. W 1979 roku do Ustki przybyło 1 118 osób, zaś wyjechało na stałe tylko 436 osób.

Tabela 3. Przyrost naturalny ludności Ustki w latach 1976–1999 i jego elementy składowe (urodzenia i zgony)

Table 3. Natural increment of population in Ustka in the years 1976–1999 and its components (births and deaths)

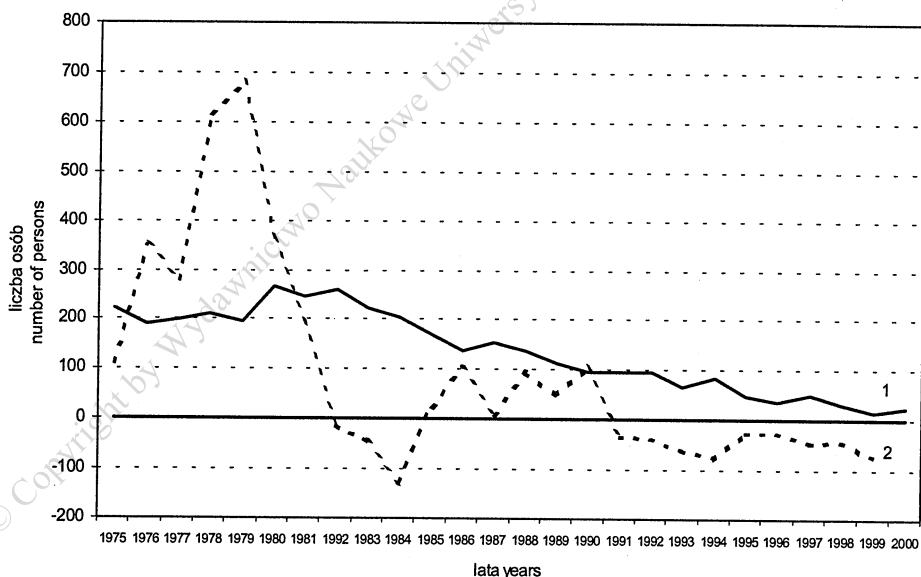
Lata Years	Liczba urodzeń Number of births	Liczba zgonów Number of deaths	Przyrost naturalny Natural increment
1976 – 1980			
Ogółem – Total	1 421	362	1 059
Średnia roczna – Annual mean	284,2	72,4	211,8
1981 – 1985			
Ogółem – Total	1 520	422	1 098
Średnia roczna – Annual mean	304	84,4	219,6
1986 – 1990			
Ogółem – Total	1 108	472	636
Średnia roczna – Annual mean	221,6	94,4	127,2
1991 – 1995			
Ogółem – Total	955	567	388
Średnia roczna – Annual mean	191	113,4	77,6
1996 – 1999			
Ogółem – Total	655	522	133
Średnia roczna – Annual mean	163,8	130,5	33,3

Źródło: Obliczono na podstawie danych WUS w Słupsku.

Source: Counted on the basis of data from the County Statistical Office (WUS) in Słupsk.

W efekcie saldo migracji było dodatnie i wyniosło 682 osoby. W całym analizowanym okresie 1971–1999 była to najwyższa wielkość obrotu, napływu i dodatniego salda migracyjnego. Nie tylko we wcześniejszych latach 70., ale i w całym późniejszym okresie do końca lat 90. sytuacja taka już nie wystąpiła. Przede wszystkim zadecydowała o tym w 1979 r. duża liczba osób biorących udział w napływie migracyjnym. W kolejnych pięcioleciach nastąpiło poważne zmniejszenie wielkości obrotu, napływu i salda migracyjnego. Początkowo, w latach 1981–1985 wielkość obrotu migracyjnego zmalała o nieco ponad 2 tys., a w kolejnych okresach pięcioletnich następował systematyczny spadek o mniej więcej 600–800 osób. Większe, aniżeli w przypadku obrotu, tempo spadku charakteryzowało po 1980 roku wielkość napływu migracyjnego, w którym zaznaczyły się dwa wyraźne progi. Pierwszy w latach 1981–1985, kiedy napływ migracyjny nie osiągnął nawet połowy swojej wielkości z poprzedniego okresu 1976–1980, i drugi w latach 1991–1995, kiedy ponownie zmalał o blisko połowę w stosunku do pięciolecia 1986–1990. Zupełnie inaczej w analizowanym

okresie 1971–1999 zachowywał się odpływ migracyjny. Początkowo, przez trzy kolejne pięciolecia, następował jego powolny wzrost, z 1302 osób w latach 1971–1975 do 1302 osób w 1981–1985. Wielkość odpływu w porównaniu z napływem migracyjnym w latach 1971–1985 nie była zatem duża, wskutek tego miasto w wyniku ruchu migracyjnego pozyskało w tym okresie netto 3890 nowych mieszkańców. Od początku drugiej połowy lat 80. następuje również spadek wielkości odpływu migracyjnego, ale jego dynamika jest o wiele wolniejsza w przypadku napływu migracyjnego. Omówione trendy w zakresie napływu i odpływu migracyjnego drastycznie zmniejszyły wielkość i kierunek salda migracji. Jeszcze w latach 1986–1990 Ustka miała dodatnie saldo migracji rzędu 360 osób. Natomiast lata 90. przyniosły miastu migracyjny ubytek ludności na poziomie 322 osób. Wydaje się, że poszukując przyczyn wyjaśniających omówione trendy w ruchu migracyjnym Ustki za lata 1971–1999 nie można ograniczać się do trudnej sytuacji politycznej z okresu 1981–1985, a zwłaszcza gospodarczej lat 90., kiedy nastąpiło załamanie lokalnego rynku pracy i pogorszenie warunków mieszkaniowych, lecz – mając je oczywiście na uwadze – poszukiwać ich w bardziej ogólnych prawidłowościach opisujących procesy modernizacji społecznej.

Rys. 4. Relacje pomiędzy wielkością przyrostu naturalnego i migracyjnego w Ustce
1 – przyrost naturalny, 2 – saldo migracji

Fig. 4. Relation between the values of natural increment and migration in Ustka
1 – natural increment, 2 – migration balance

Tabela 4. Ruch migracyjny ludności w Ustce w latach 1971–1999

Table 4. Migration movement of population in Ustka in the years 1971–1999

Lata Years	Obrót migracyjny Migration rotation	Napływ migracyjny Migration inflow	Odływ migracyjny Migration outflow	Saldo migracji Migration balance
1971 – 1975				
Ogółem – Total	4 180	2 878	1 302	1 576
Średnia roczna – Annual mean	836	576,6	260,4	315,2
1976 – 1980				
Ogółem – Total	5 953	4 118	1 835	2 283
Średnia roczna – Annual mean	1 190,6	823,6	367	456,6
1981 – 1985				
Ogółem – Total	3 892	1 966	1 935	31
Średnia roczna – Annual mean	778,4	393,2	387	6,2
1986 – 1990				
Ogółem – Total	3 254	1 807	1 447	360
Średnia roczna – Annual mean	650,8	361,4	289,4	72
1991 – 1995				
Ogółem – Total	2 420	1 093	1 327	-234
Średnia roczna – Annual mean	484	218,6	265,4	-46,8
1996 – 1999				
Ogółem – Total	1 864	838	1 026	-188
Średnia roczna – Annual mean	466	209,5	256,5	-47

Źródło: Obliczono na podstawie danych WUS w Słupsku.

Source: Counted on the basis of data from the County Statistical Office (WUS) in Słupsk.

Analiza relacji występujących w obrocie migracyjnym Ustki pomiędzy miastem i wsią w latach 1971–1999 wskazuje na występowanie w tym zakresie stałej tendencji. Otóż udział miast w obrocie migracyjnym Ustki, niemal we wszystkich analizowanych latach, był wyższy aniżeli wsi. Miał on też tendencję do pogłębiania się w badanym okresie. Początkowo, w latach 1971–1975 relacje w wielkości obrotu migracyjnego Ustki pomiędzy miastami i wsiami były prawie zrównoważone, wymiana migracyjna ze wsiami stanowiła 96,6% analogicznej wymiany z miastami. Jednak w miarę upływu lat w wymianie migracyjnej Ustki coraz większy udział uzyskiwały miasta. W okresie 1986–1990 obrót migracyjny Ustki ze wsiami stanowił zaledwie połowę (50,5%) analogicznego obrotu z miastami. W latach 90. udział wymiany migracyjnej Ustki ze wsiami ustabilizował się na poziomie około 2/3 wielkości obrotu z miastami. Omówione relacje w obrocie migracyjnym Ustki pomiędzy miastem i wsią były przede wszystkim wynikiem dominującego odpływu migracyjnego z Ustki do miast, natomiast niewielkiego na wieś. Saldo ruchu migracyjnego Ustki ze wsiami było prawie do połowy lat 90. zawsze dodatnie. Dopiero w ostatnich latach saldo to jest ujemne, ale o niedużej wielkości (rzędu 140 osób). To ze wsi, do niedawna, Ustka pozyskiwała znaczącą część swoich mieszkańców (3848 osób). Saldo ru-

chu migracyjnego Ustki z miastami było w analizowanym okresie 1971–1999 w zasadzie zrównoważone (dodatni bilans wymiany osiągnął zaledwie 73 osoby). Jednak o ile w latach 70. Ustka pozyskała z innych miast netto 775 osób, to w latach 80. i 90. na ich rzecz straciła 702 osoby.

Tabela 5. Relacje pomiędzy miastem i wsią w migracjach Ustki w latach 1971–1999

Table 5. Relation between urban and rural migration in Ustka in 1971–1999

Lata Years	Obrót migracyjny Migrational rotation		Napływ migracyjny Migrational inflow		Odływ migracyjny Migrational outflow		Saldo migracji Migrational balance	
	miasto urban	wieś rural	miasto urban	wieś rural	miasto urban	wieś rural	miasto urban	wieś rural
1971–1975	2 124	2 053	1 138	1 737	986	316	152	1 421
1976–1980	3 303	2 638	1 963	2 151	1 340	486	623	1 664
1981–1985	2 333	1 530	1 024	946	1 309	584	-285	362
1986–1990	2 076	1 048	1 083	727	993	326	90	401
1991–1995	1 570	965	603	441	967	524	-364	-83
1996–1999	1 111	707	484	325	627	382	-143	-57

Źródło: Obliczono na podstawie danych WUS w Słupsku.

Source: Counted on the basis of data from the County Statistical Office (WUS) in Słupsk.

Szczegółowa inwentaryzacja przeprowadzona na podstawie kart zameldowań i wymeldowań w Ustce za lata 1995–1999 wskazuje, że napływająca do Ustki ludność charakteryzowała się względnie zrównoważoną strukturą płci i stosunkowo młodym wiekiem. W napływie nieco ponad 1/4 udziału miały dzieci i młodzież. Dalsze 30,2% przypadało na osoby w wieku 20–29 lat. Najliczniej były reprezentowane osoby z grupy wieku 30–59 lat, które stanowiły 35%. Udział migrantów w wieku emerytalnym był zaskakująco wysoki i wynosił prawie 10%. Można zatem sądzić, że rośnie liczba emerytów, którzy osiedlają się w Ustce ze względu na korzystne warunki przyrodnicze. Struktura wieku ludności napływającej do Ustki w drugiej połowie lat 90. była odmienna od struktury wieku migrantów z pierwszej połowy lat 70., która była wyraźnie młodsza; na dzieci i młodzież przypadało wtedy 30,3%, dorosłych w wieku 20–29 lat 35,8% oraz w grupie 30–59 lat 30,1%, a na emerytów zaledwie 3,8%. Zatem w okresie 1971–1999 struktura osób napływających do Ustki wyraźnie się postarzała. Wśród ludności napływającej do Ustki w latach 1995–1999 najwięcej osób miało wykształcenie średnie (32,7%) i zasadnicze zawodowe (27,6%). Dość duży odsetek stanowiły także osoby z wykształceniem pomaturalnym (6,8%) i wyższym (13,6%). Generalnie wyższym poziomem wykształcenia wśród migrujących legitymowały się kobiety. Pod względem struktury zawodowej Ustka zdecydowa-

nie przyjmuje osoby związane z usługami handlowymi, turystycznymi, oświatowymi oraz żołnierzy zawodowych. Od pewnego czasu obserwuje się niepokojące zjawisko wzrostu liczby bezrobotnych wśród ludności napływającej. O ile w 1995 r. bezrobotni stanowili 20,6% ogółu napływu, to w 1999 r. już 25,3%.

W odpływie migracyjnym w latach 1995–1999 dominowały osoby w wieku 20–34 lata, które stanowiły 57,3% ogółu wyjeżdżających. W tej grupie emigrantów zaznaczyła się przewaga kobiet (51,4%) nad mężczyznami (48,6%). Mniejszy udział w wielkości odpływu migracyjnego miały osoby w wieku 35–44 i 45–49 lat, które stanowiły odpowiednio 17,5% i 10,4% emigrantów. Niewielki już udział w odpływie migracyjnym przypadła na emerytów (8,4%), wśród których przeważały kobiety oraz na dzieci i młodzież (6,5%). Przedstawiona struktura wieku osób emigrujących z Ustki w drugiej połowie lat 90. znacznie różniła się od tych, którzy emigrowali w pierwszej połowie lat 70. Emigranci z lat 70. byli generalnie młodszy od tych z lat 90.; wśród nich dzieci i młodzież stanowiły 21,2% udziału, dorośli w wieku 20–29 lat 37,7%, 30–59 lat 30,3%, emeryci 10,8%. Populacja biorąca udział zarówno w napływie, jak i odpływie migracyjnym w miarę upływu lat starzeje się.

Tabela 6. Wymiana migracyjna Ustki z zagranicą w latach 1976–1999

Table 6. International migration in Ustka in 1976–1999

Lata Years	Obrót migracyjny Migrational rotation	Napływ migracyjny Migrational inflow	Odpływ migracyjny Migrational outflow	Saldo migracji Migrational balance
1976–1980	12	4	8	–4
1981–1985	62	1	61	–60
1986–1990	39	2	37	–35
1991–1995	40	23	17	6
1996–1999	52	32	20	12

Źródło: Obliczono na podstawie danych WUS w Słupsku.

Source: Counted on the basis of data from the County Statistical Office (WUS) in Słupsk.

Nowym zjawiskiem w migracji, które w stosunkowo dużej skali pojawiło się właściwie dopiero w latach 80., są wyjazdy i przyjazdy z zagranicy (tab. 6). Wymiana migracyjna z zagranicą wykazywała wysoką dynamikę wzrostu. W okresie 1975–1999 migracje zagraniczne powiększyły się parokrotnie. W tym aż 70% przypadło na wyjazdy za granicę. Zatem emigracja za granicę była zdecydowanie wyższa niż imigracja. Dotyczyło to jednak lat 80., kiedy ujemna wielkość salda migracyjnego osiągnęła 95 osób. Natomiast w latach 90. saldo obrotu migracyjnego z zagranicą było dodatnie i osiągnęło 18 osób. W okresie 1995–1999 całkowity obrót migracyjny z zagranicą wyniósł 78 osób, które reprezen-

towały dwanaście państw, w tym dziewięć europejskich i trzy pozaeuropejskie. Najwyższy udział w zagranicznej wymianie migracyjnej miały Niemcy, które koncentrowały 40% obrotu migracyjnego Ustki z zagranicą.

W układzie przestrzennym największe znaczenie miały migracje regionalne. Regionalny obrót migracyjny (w granicach byłego województwa śląskiego zajmującego 2,4% obszaru Polski) stanowił aż 57,3% całej wielkości analizowanych migracji w latach 1995–1999. Udział pozostałych części kraju w obrocie migracyjnym wyniósł 39,7%, a zagranicy 3%. W migracjach regionalnych obserwowano znaczne różnice w udziałach pomiędzy napływem i odpływem migracyjnym. W napływie udział regionu sięgał 63,4%, natomiast w odpływie tylko 52,2%. Relacje pomiędzy krajowym napływem i odpływem migracyjnym były jeszcze silniej zróżnicowane, a ich udziały wynosiły odpowiednio: 32,3% i 45,9%. Również dość duża nierównowaga wystąpiła pomiędzy napływem i odpływem za granicę, których udziały wynosiły odpowiednio: 4,3% i 1,9% (tab. 7). Porównanie wielkości udziału regionalnych migracji w całym ruchu migracyjnym Ustki w latach 1995–1999 z latami 1971–1975 jest trudne, bowiem w obu okresach inna była wielkość regionu (dawne województwo koszalińskie) i migracji, jednak można wnioskować o rosnącym znaczeniu najbliższego regionu w wymianie migracyjnej.

Tabela 7. Kierunki migracji w okresie 1995–1999

Table 7. Migrational directions during the period 1995–1999

Obszar Area	Obrót migracyjny Migrational rotation	Napływ migracyjny Migrational inflow	Odpływ migracyjny Migrational outflow	Saldo migracji Migrational balance
Region – Region	1 344	676	668	8
Kraj – National	932	344	588	-244
Zagranica – International	70	46	24	22
Ogółem – Total	2 346	1 066	1 280	-214

Źródło: Obliczono na podstawie informacji pozyskanych z Urzędu Miasta Ustki.

Source: Counted on the basis of information obtained from the Town Office in Ustka.

Relacje pomiędzy rozkładem przestrzennym wielkości napływu i odpływu migracyjnego kształtują rozkład przestrzenny salda migracyjnego. Otóż w latach 1995–1999 Ustka pod względem wielkości miała zbilansowaną wymianę migracyjną ze swoim regionem. Saldo migracji regionalnych, pomimo że było dodatnie, to o bardzo małej wielkości, rzędu 8 osób. W obrębie regionu intensywna wymiana migracyjna łączyła Ustkę ze Śląskiem. W analizowanym okresie wymiana ta była w pełni zbilansowana (napływ 263 osoby, odpływ 265 osób). Stanowiła nieco ponad 1/3 wielkości wymiany regionalnej. Natomiast zasilanie

Ustki migrantami w większej liczbie pochodziło z własnej gminy i w nieco mniejszym stopniu z pozostałego obszaru regionu. Z pozostałymi, ważniejszymi w kraju, obszarami wymiany migracyjnej Ustka miała na ogół ujemne saldo migracyjne, zwłaszcza z dużymi aglomeracjami miejsko-przemysłowymi. Wyraźnie traciła ludność na rzecz Gdańska, Poznania, Warszawy, ale także Koszalina i Szczecina.

WNIOSKI

Aktualna struktura płci i wieku mieszkańców Ustki jest nadal korzystna z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego miasta. W ciągu najbliższych lat nie powinna ona ulec istotnym zmianom, chociaż – jak wynika z przeprowadzonych analiz – już dziś obserwowany proces powolnego starzenia się ludności będzie się stopniowo nasilał (m.in. wskazuje na to również starzejąca się populacja migrantów). W zakresie przyrostu rzeczywistego ludności nie należy oczekiwać rozwoju, a raczej stagnację. Wskazuje na to wyraźnie obniżający się przyrost naturalny wśród mieszkańców Ustki, jak również obniżony poziom migracji.

Na podstawie przeprowadzonych analiz autorzy sądzą, że są upoważnieni do podjęcia ograniczonej próby odpowiedzi na dwa fundamentalne dziś pytania. A mianowicie: w jaki sposób ująć zmieniającą się w czasie i przestrzeni niezwykle różnorodność zachowań prokreacyjnych (ujawniających się w ruchu naturalnym) ludności oraz wielkości i formy ruchów migracyjnych? Czy oba te zjawiska są wzajemnie uwarunkowane? Ograniczoną próbę odpowiedzi na oba pytania oparto na zaprezentowanej charakterystyce rozwoju ludności Ustki w okresie 1971–2000. Bazą teoretyczną udzielenia tej odpowiedzi jest koncepcja W. Zelinsky'ego (1971) zaadaptowana w sposób twórczy polskim geografom przez M. Jerczyńskiego (1998). Odpowiedź na pierwsze pytanie zawiera tabela 8. W okresie 1971–2000 społeczeństwo Ustki przechodzi wyraźną transformację w zakresie ruchu naturalnego, zmierzającą w kierunku społeczeństwa nowoczesnego o ograniczonej rozrodczości, ustabilizowanej umiarkowości (o niskim trendzie wzrostowym) i tym samym niewielkim przyroście naturalnym. W podobnym kierunku społeczeństwa nowoczesnego zmierza transformacja w zakresie ruchliwości przestrzennej, którą wyraża głęboki spadek wielkości ruchu migracyjnego, redukcja napływu ze wsi, wzrost przepływów z miast oraz ujawniająca się coraz wyraźniej imigracja bezrobotnych i z zagranicy. Odpowiedź na drugie pytanie oparto na rachunku korelacji pomiędzy wielkością przyrostu naturalnego i obrotu migracyjnego Ustki w latach 1975–1999. Ze względu na stosunkowo małą liczbę obserwacji (25 lat) obliczono wymagający mniej przeliczeń współczynnik korelacji rang Spearmana. Jego wysoka wartość na poziomie $r_{xy} = 0,80$ wskazuje, że oba wybrane wskaźniki charakteryzujące transformację w zakresie

ruchu naturalnego i ruchliwości przestrzennej są ze sobą w wysokim stopniu skorelowane. Chociaż mamy do czynienia ze związkami statystycznym, a nie ściśle funkcyjnym, to jednak jego wysoka wartość daje pozytywną (o dużej mocy dowodowej) odpowiedź na drugie postawione przez nas pytanie.

Tabela 8. Identyfikacja faz transformacji demograficznej i ich związek z fazami transformacji ruchliwości przestrzennej ludności według koncepcji W. Zelinsky'ego (za M. Jerczyńskim 1998) na przykładzie Ustki (dane za lata 1971–2000)

Table 8. Identification of the phases of demographic transformation and their connection with the phases of spatial mobility of population according to the conception of W. Zelinsky (after M. Jerczyński 1988) on the example of Ustka (data for the years 1971–2000)

Transformacja ruchu naturalnego Transformation of natural movement	Transformacja ruchliwości przestrzennej Transformation of spatial mobility
<p>Faza C. Społeczeństwo w późnym okresie transformacji:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Poważny spadek rozrodzności, aż do wystąpienia zwolnienia tempa, gdy rozrodzność zbliży się do poziomu umieralności. 2. Utrzymująca się na niskim poziomie umieralność z niewielką tendencją wzrostu w miarę starzenia się społeczeństwa. 3. Znaczące zmniejszanie się tempa przyrostu naturalnego. <p>Phase C. Society in late transformation period:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Serious decrease of birth rate until the slowdown when the birth rate is close to death rate. 2. Death rate staying on a low level with a light increasing tendency with the ageing of the society. 3. Considerable decrease in the natural increment rate. <p style="text-align: center;">⇓</p>	<p>Faza C. Społeczeństwo w późnym okresie transformacji:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ostabienie wciąż jednak dominującego ruchu ze wsi do miast. 2. Początkowo wysoka, ale następnie zmniejszająca się emigracja zagraniczna. <p>Phase C. Society in late transformation period:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Weakening the still dominating movement from villages to towns. 2. At the beginning high, but later decreasing international migration. <p style="text-align: center;">⇓</p>
<p>Faza D. Społeczeństwo nowoczesne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Spadek rozrodzności dobiegł końca; rozrodzność regulowana społecznie waha się w sposób raczej nieprzewidywalny na niskim lub umiarkowanym poziomie. 2. Umieralność stabilizuje się na poziomie zbliżonym do poziomu rozrodzności, lub nieznacznie poniżej niego, i cechuje ją małą zmienność w czasie. 3. Nieznaczne lub umiarkowane tempo przyrostu naturalnego albo całkowity jego brak. <p>Phase D. Modern society:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. The decrease in birth rate has ended, socially controlled birth rate oscillates rather unforeseen way on low or moderate level. 2. The death rate is stabilised on a level near the birth rate or slightly lower and it has low temporal variability. 3. Slight or moderate natural increment rate or its complete lack. 	<p>Faza D. Społeczeństwa nowoczesne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ruchliwość związana ze zmianą zamieszkania ulega wyraźnemu spadkowi, ale pozostaje na względnie wysokim poziomie. 2. Ruch ze wsi do miasta trwa nadal, lecz podlega dalszej, bezwzględnej i względnej redukcji. 3. Intensywne ruchy migrantów pomiędzy miastami. 4. Znaczna imigracja robotników niewykwalifikowanych i półwykwalifikowanych (bezrobotnych) z obszarów stosunkowo słabo rozwiniętych (tereny wiejskie własnej gminy i regionu). 5. Wzrost imigracji zagranicznej. <p>Phase D. Modern society:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Mobility connected with the commotion place considerable decreases, but still remains on a relatively high level. 2. Motion from village to town is still going on, but is the subject of further, absolute and relative reduction. 3. Intensive mobility migrants between towns. 4. Considerable immigration of unqualified and partly qualified workers (unemployed) from areas relatively weakly developed (rural areas of their own and region). 5. Increase of international immigration.

Oczywiście, przeprowadzony na przykładzie jednego miasta o specyficznej strukturze funkcjonalnej dowód potwierdzający kierunek zachodzących zmian w ruchu naturalnym i migracyjnym potwierdzający koncepcję W. Zelinsky'ego wymaga dalszych badań weryfikacyjnych.

LITERATURA

- Bownik, T., Rydz, E. (1978) *Struktura i migracje w Ustce w latach 1971–1975*, Koszalińskie Studia i Materiały, nr 4, s. 149–158.
- Jerczyński, M. (1998) *Ruchliwość przestrzenna ludności – formy i procesy*, [w:] *Ruchliwość przestrzenna ludności w okresie przemian ustrojowych*, D. Szymańska (red.), Toruń, s. 31–40.
- Lindmajer, J., Machura, T., Szultka, Z. (1985) *Dzieje Ustki*, Słupsk, ss. 201.
- Zelinsky, W. (1971) *The hypothesis of the mobility transition*, *Geographical Review*, 61, z. 2, s. 219–249.

DEMOGRAPHIC PROBLEMS OF USTKA, CONSIDERING THE PERIOD OF THE POLITICAL SYSTEM'S CHANGES

SUMMARY

During the last century Polish towns undergo distinct demographic, social, and economical changes what especially were especially noticeable at the end of the XXth century. The authors think that we should consider the present situation in the demographic development of towns in Poland as general regularity and the probe of its description is among others conception of transformation of demographic and spatial mobility at Zelinsky. On the examples of the demographic situation in one of the Polish towns, Ustka with 17.2 thousand inhabitants that have differentiated functional structure (port, shipyard industry, services with domination of tourism, building industry) they try to find answer for the two following questions: which way to grasp the variety of procreation behaviour of population changing temporary and spatially (revealing in natural movement) and what are the values and forms of migration. Are these two phenomena connected with each other? A limited probe to answer to both of these questions is based on the presented here characteristic of demographic development in Ustka in the years 1971–2000. The theoretical base to answer these questions is the Zelinsky's conception (1971). During the period 1971–2000 the society of Ustka undergoes a distinct transformation in the ntyatural movement heading to a modern society with limited birth rate, stabilised death rate and together with this to low natural increment. To the same direction, to modern society, goes the transformation of spatial mobility that is shown by a deep fall in the migration movement, reduction of inflow from rural areas, increase of inflow from towns and the more and more distinct immigration of foreign unemployed people. The answer to the second question is based on the correlation be-

tween the value of natural increment and the balance of migrational rotation in Ustka in the years 1975–1999. Due to the relatively low number of observations (25 years) we have counted the rank of Spearman's correlation coefficient requiring less calculations. Its high value on the level $r_{xy} = 0.80$ indicates that both of the chosen coefficients characterising the transformation in natural movement and spatial mobility are highly correlated with each other. However, the evidence confirming Zelinsky's conception about the direction of natural and migrational changes carried out on the example of one town with specific functional structure requires further verificational research.

DARIUSZ IŁNICKI

UNIWERSYTET WROCŁAWSKI

PRZEMIANY W STRUKTURACH DEMOGRAFICZNYCH W MIEJSCOWOŚCIACH STREFY PODMIEJSKIEJ WROCŁAWIA PRZYKŁAD MIRKÓW I BIELANY WROCŁAWSKIE

ZARYS TREŚCI. Badania stref podmiejskich, w większości przypadków, prowadzone są na poziomie miast i gmin. Niniejsze opracowanie prezentuje część wyników badań ankietowych przeprowadzonych w obrębie wybranych, charakterystycznych dla strefy podmiejskiej Wrocławia miejscowości. Są nimi Mirków oraz Bielany Wrocławskie bezpośrednio przylegające do granic miast. Analizą objęto wybrane zagadnienia demograficzne oraz gospodarcze. Wydaje się, że w przypadku obszarów bezpośredniego kontaktu strefy podmiejskiej z miastem proces przejmowania „miejskości” można zaczynać uznawać za zakończony. Obszary te powoli stają się elementem organizmu miejskiego. Jednak w dalszym ciągu nie zatraciły jeszcze autonomicznego charakteru.

SŁOWA KLUCZE: strefa podmiejska, suburbanizacja, aglomeracja, kapitał ludzki.

WPROWADZENIE

Procesy społeczno-gospodarcze charakteryzują się ciągłością zmian, stałą ewolucją elementów, które je tworzą. Jednak wydaje się, że składają się one z „pewnych” określonych cykli – po domknięciu się jednego, następuje kolejny, jednak rozpoczynając się z jakościowo wyższego poziomu. Jakkolwiek widoczne jest to dla większości przypadków, to dla niektórych obszarów i procesów obserwowane w krótkich relatywnie przedziałach czasu. Wydaje się, że szczególnym przypadkiem jest strefa podmiejska, a w jej obrębie zjawisko urbanizacji we wszystkich swych aspektach. Dotyczy to szczególnie suburbanizacji rozumianej jako zjawisko oddziaływania, a w konsekwencji inwazji miasta na ob-

szary wiejskie bezpośrednio z miastem sąsiadujące. Pierwsze zmiany pojawiają się w płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej, następnie demograficznej, aby mogły one zostać zamknięte przekształceniami o charakterze przestrzennym. Przestrzenny aspekt urbanizacji przejawiający się głównie we wzroście intensywności zabudowy „...syntetyzuje całość kształt przemian obszaru...” (Zagożdżon, 1978, s. 6). Innymi słowy pierwsze pojawiają się funkcje o nierolniczym charakterze, powodując dostosowanie się do nich struktury pracujących, a zwykle ze znacznym opóźnieniem zmienia się przestrzenna forma zagospodarowania osiedli (Golachowski, 1965). Oczywiście zmiany we wszystkich aspektach urbanizacji zachodzą równolegle, jednak dochodzi do przesunięć punktu ciężkości natężenia tychże zjawisk.

Proces przekształceń stref podmiejskich dużych miast, zmian zachodzących w ich obrębie, datować można na lata 60. ubiegłego wieku. Jednak wyraźne przekształcenia w ich obrębie zaczęły zachodzić w latach 70. W początkowym okresie dochodziło do kształtowania się dwuzawodowości wśród ludności strefy podmiejskiej, występowania wahadłowych dojazdów do pracy, zmiany stylu życia, zachowań prokreacyjnych oraz modelu rodziny. Natomiast w mniejszym stopniu widoczne były zmiany w zagospodarowaniu – przestrzennym aspekcie urbanizacji. Zasadnicze zmiany w jakościowym wyrazie przekształceń zaczęły zachodzić na początku lat 80., aby nabrać intensywności w latach 90. (Ilnicki, 1996). W ten bardzo ogólny sposób można zarysować zjawisko cykliczności zmian dla aglomeracji wrocławskiej. Po praktycznie całkowitym zaniku dwuzawodowości, wynikającej głównie z zatracenia przez osiedla podmiejskie funkcji rolniczej, w znacznym stopniu dokonanej wymianie mieszkańców, a w konsekwencji migracji ludności z miasta do miejscowości podmiejskich, w wyniku kształtowania się tendencji deglomeracyjnych (*Sytuacja demograficzna Polski*, 2000) zaczął kształtować się „nowy” ilościowo i jakościowo demograficzny oraz gospodarczy obraz miejscowości podmiejskich.

Reasumując, rozważania nad przekształceniami wybranych elementów struktury demograficznych dla wybranych miejscowości strefy podmiejskiej Wrocławia, można oprzeć na dwóch przesłankach, a mianowicie:

- braku od 14 lat kolejnego narodowego spisu powszechnego oraz
- wystąpienia zasadniczych zmian w płaszczyźnie politycznej, ekonomicznej i społecznej, bezpośrednio po ostatnim spisie.

Warto się zastanowić nad zmianami niektórych elementów wchodzących w skład płaszczyzny ekonomicznej i społecznej, a to dlatego, że zmiany, szczególnie w ostatniej z nich widoczne są po najdłuższym czasie. W sposób szczególny zdaje się to dotyczyć zmian struktur demograficznych zarówno w płaszczyźnie ilościowej, jak i jakościowej.

Nie bez znaczenia jest równocześnie charakter obszaru, na którym zjawiska te zachodzą. Wydaje się, że symptomatycznym obszarem jest strefa podmiejska dużego miasta.

CEL, ŹRÓDŁA DANYCH, HIPOTEZY BADAWCZE

Głównym celem jest prześledzenie zmian w obrębie wybranych elementów struktur demograficznych oraz „gospodarczego charakteru” charakterystycznych dla strefy podmiejskiej Wrocławia miejscowości. W przypadku niniejszego opracowania będą nimi Mirków oraz Bielany Wrocławskie.

Podstawowy materiał liczbowy pochodzi z badań ankietowych przeprowadzonych w lipcu 2001 r. w wyżej wymienionych miejscowościach. Materiał porównawczy stanowią dane z tabulogramów Narodowego Spisu Powszechnego (NSP) z 1988 r.

Narzędzie przeprowadzenia badań stanowiły dwie ankiety, a mianowicie kartoteka instytucji oraz kartoteka gospodarstwa domowego. W przypadku kartoteki instytucji najistotniejsze dla analizy były pytania o: rodzaj prowadzonej działalności (przynależność do sekcji EKD), rok powstania instytucji oraz strukturę pracujących według płci i wykształcenia. W przypadku kartoteki gospodarstwa domowego koncentrowano się na: składzie rodzinnym i wielkościowym gospodarstw domowych, płci i wieku mieszkańców, głównej przyczynie oraz okresie napływu do badanych miejscowości, miejscu pracy, poziomie wykształcenia, a także głównych przyczynach satysfakcji bądź jej braku z obecnego miejsca zamieszkania.

Analiza będzie koncentrować się wokół zagadnień dotyczących:

- struktury ludności według płci i wieku,
- pochodzenia terytorialnego,
- przyczyn oraz roku (okresu) napływu ludności,
- poziomu wykształcenia ludności oraz
- gospodarczego charakteru badanych miejscowości.

Poza rejestracją zmian celowe wydaje się sformułowanie pytania: czy miejscowości te, podobnie jak przed wojną, przekształcają się w miejsca koncentracji różnych, ale zwykle górnych warstw społecznych? (Miszewska, 2000)

KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA BADANYCH MIEJSCOWOŚCI

Mirków jest miejscowością dwuczłonową, oddaloną od centrum Wrocławia o 12 kilometrów, zlokalizowaną w gminie Długołęka. Starszą jej część stanowi średniowieczna ulicówka, młodszą zaś osiedle, którego początki sięgają czasów wojny. Osiedle to zaplanowano z myślą o robotnikach wielkich zakładów zbrojeniowych lokalizowanych na osiedlu Psie Pole. Obie części Mirkowa rozdziela droga wylotowa z Wrocławia oraz linia kolejowa biegnąca do Warszawy przez Oleśnicę. Ożywienie rozwoju, na początku jedynie poprzez pryzmat ruchu budowlanego, zaczęło się w latach siedemdziesiątych. Poza trasą wylotową w ob-

rębie Mirkowa na obrzeżu osiedla biegnie droga wewnętrzna, która jest miejscem lokalizacji różnych firm nie związanych bezpośrednio z Mirkowem, jak: salony samochodowe, stacje benzynowe, supermarkety, które dostarczają mieszkańcom miejsc pracy. Mirków jest przykładem osiedla podmiejskiego, którego rozwój trwa już sześćdziesiąt lat, a w ostatnim czasie powoduje zmianę jego charakteru z osiedla jednorodzinne w willowe (Miszevska, 2000).

Bielany Wrocławskie położone są na terenie gminy Kobierzyce, na południe od Wrocławia w pobliżu tak zwanego Węzła Bielańskiego (skrzyżowania autostrady A-4 z trasami wylotowymi z Wrocławia do Kłodzka i Jeleniej Góry). Bielany Wrocławskie to stara średniowieczna wieś. Obecnie jest tworem powstałym ze zrośnięcia się dwóch różnych morfologicznie jednostek, a mianowicie wspomnianej wsi ulicowej oraz położonego na południe od niej folwarku Błędzów. Atrakcyjność Bielan Wrocławskich wynika z ich stosunkowo niedużej odległości od centrum (8 km), dobremu połączeniu komunikacyjnemu oraz usytuowaniu w pobliżu komunikacyjnego węzła bielańskiego z licznymi powstałymi w ostatnim dziesięcioleciu zakładami wytwórczymi i supermarketami. O atrakcyjności Bielan Wrocławskich świadczy także najwyższa cena działek ze wszystkich otaczających Wrocław miejscowości, a mieszcząca się w przedziale 120–160 zł za m² (Mirków 40–80 zł za m²) (Miszevska, 2000).

CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH ELEMENTÓW DEMOGRAFICZNYCH I GOSPODARCZYCH

1. ELEMENTY DEMOGRAFICZNE

Wbrew obiegowym opiniom o wzroście potencjału demograficznego stref podmiejskich, bardziej słuszne wydaje się stwierdzenie o daleko zaawansowanych w ich obrębie zmianach jakościowych niż ilościowych.

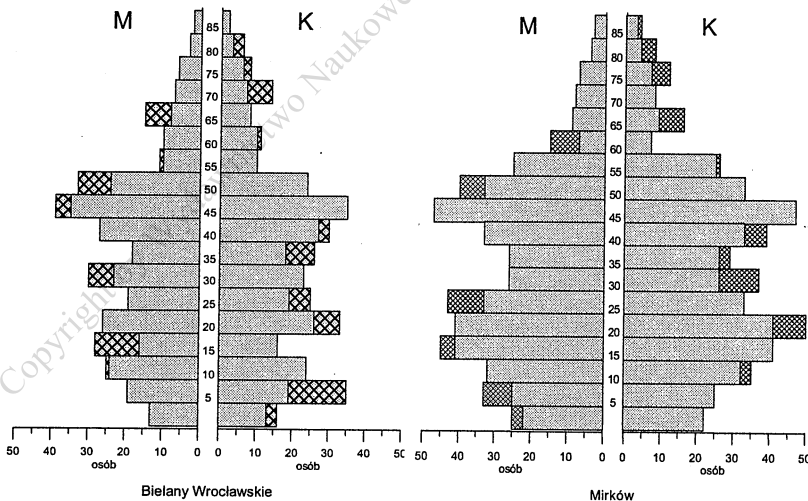
W 1988 roku badane miejscowości zamieszkiwało łącznie blisko 3,3 tys. mieszkańców, z czego na Bielany Wrocławskie przypadało blisko 2 tys. Obecnie obie miejscowości zamieszkuje zbliżona liczba mieszkańców, kształtująca się przeciętnie na poziomie 1,2 tys. osób.

Charakterystycznym zjawiskiem jest utrzymująca się od 1988 r. równowaga płci, obecnie przekształcająca się w wyraźnie zauważalną przewagę kobiet nad mężczyznami, współczynnik feminizacji ma wartość 104. Jest to być może symptom wyraźnie krystalizującej się miejskości tychże miejscowości. Dodatkowo potwierdzeniem wcześniejszego przypuszczenia jest struktura pokoleniowa gospodarstw domowych, w obu przypadkach niemal identyczna. W 80% są to gospodarstwa domowe jednopokoleniowe (jednorodzinne). Niewiele ponad 16% to rodziny dwupokoleniowe. Natomiast jedynie 4% stanowią gospodarstwa trzyrodzinne. Brak wielopokoleniowości gospodarstw domowych automatycznie znaj-

duje odzwierciedlenie w strukturze gospodarstw domowych ze względu na liczbę osób. Gospodarstwa trzy- i czteroosobowe łącznie stanowią 1/2 wszystkich gospodarstw domowych. Składają się one głównie z rodzin z jednym bądź dwójkiem dzieci, rzadziej z „dziadkami”. Następne w kolejności co do znaczenia w strukturze znajdują się gospodarstwa dwuosobowe – rodziny bez dzieci. Gospodarstwa domowe o co najwyżej 4 osobach, stanowią przeciętnie 80% wszystkich gospodarstw. Jednak należy zaznaczyć, że w przypadku Mirkowa przewaga gospodarstw co najmniej pięcioosobowych jest wyraźnie większa, gdyż stanowią one 30% w stosunku do 1/4 w przypadku Bielany Wrocławskich.

Już tych kilka spostrzeżeń zdaje się wyraźnie wskazywać na bardziej miejski niż wiejski charakter analizowanych miejscowości, ze wskazaniem na Bielany Wrocławskie jako te, które znajdują się dalej w procesie tych przekształceń.

W tym miejscu warto się zastanowić nad wymową wyciąganych wniosków. W wyniku badań ankietowych udało się dotrzeć, w przypadku obu miejscowości, do ponad połowy zamieszkującej je ludności. W Mirkowie badaniem objęto 63%, a w Bielanach Wrocławskich niewiele ponad 55% wszystkich mieszkańców. Stwierdzić należy, że skłonność do udzielania odpowiedzi przez mieszkańców była bardzo niska. Charakterystyczna jest ona dla mieszkańców miast, a nie obszarów wiejskich, na których udaje się przeankietować blisko 90% wszystkich mieszkańców. Taka „próba” może stawiać pod znakiem zapytania formułowane uogólnienia. Jednak nim przejdziemy do odpowiedzi na to pytanie, zatrzymajmy się na chwilę nad piramidą wieku (rys. 1).

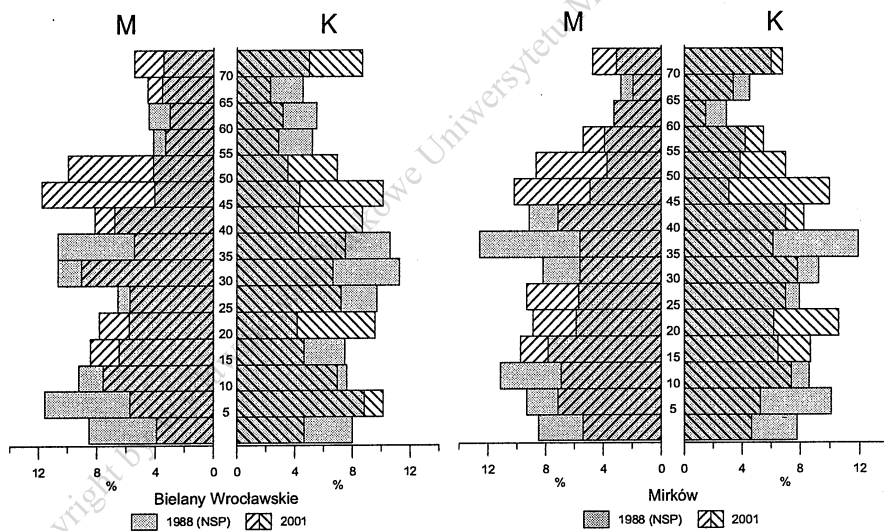
Rys. 1. Struktura ludności według wieku i płci w badanych miejscowościach
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych lipiec 2001.

Fig. 1. The structure of the population of the investigated places according to the categories of age and sex

Source: Study based on the local survey, July 2001.

Struktury ludności według płci i wieku w przypadku obu miejscowości są do siebie bardzo zbliżone. Słabo, ale jest widoczna, wcześniej sygnalizowana nadwyżka kobiet nad mężczyznami, szczególnie w grupie powyżej 65 lat. Piramidy obrazują typ „społeczeństwa” stagnacyjnego z rysującą się tendencją do kształtowania się regresyjnego modelu społeczności badanych miejscowości. O takim procesie wydaje się, że można mówić już w przypadku Bielany Wrocławskich. Kształt i charakter piramidy dla Mirkowa natomiast zdają się potwierdzać wcześniejsze uogólnienia dotyczące wielkości i składu gospodarstw domowych. W miejscowości tej mamy do czynienia z wyraźną grupą osób urodzonych w okresie powojennym (45–60 lat) oraz grupą ich dzieci (15–25 lat). Kształt tych piramid nie jest charakterystyczny dla wiejskich jednostek osadniczych. Są to raczej kształtujące się społeczeństwa miejskie.

Powracając do wcześniej postawionego pytania o reprezentatywność wyników i formułowanych wniosków, na podstawie ankietowanej grupy ludności, wydaje się, że odpowiedzi na nie udzieli porównanie obecnej struktury ludności według wieku z zarejestrowaną w 1988 roku w ramach przeprowadzonego Narodowego Spisu Powszechnego (rys. 2).

Rys. 2. Porównanie struktur ludności według wieku i płci w badanych miejscowościach w latach 1988–2001

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych lipiec 2001 oraz NSP 1988.

Fig. 2. The comparison of the structures of population according to the categories of age and sex in the investigated urban areas in years 1988–2001

Source: Study based on local survey conducted in July 2001 and the National Census of 1988.

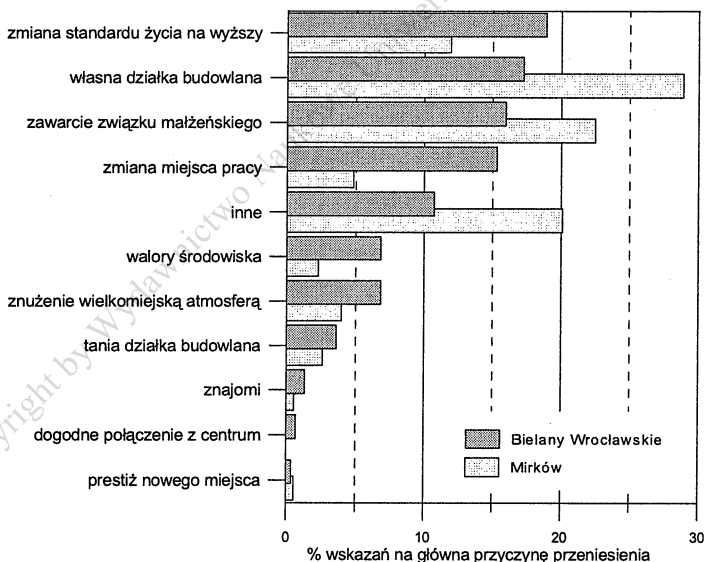
Jak można zauważyć, tak w jednym, jak i drugim przypadku mamy do czynienia z bardzo wyraźnym, jeśli nie idealnym, pokrywaniem się struktur wieku

i płci. Oczywiście widoczne jest przesunięcie roczników o 15 lat. W tej sytuacji uzasadnione wydaje się przypuszczenie, że formułowane wnioski wiele wyjaśniają, a jeśli są obciążone, to niewielkim błędem. Innymi słowy po 14 latach mamy do czynienia z identyczną reprezentacją roczników społeczeństw, w obrębie których w głównej mierze dokonują się przekształcenia jakościowe, pomimo wyraźnego spadku liczby ludności. Spadek liczby ludności ogółem można by traktować też jako przyczynek do szybciej postępujących zmian jakościowych.

Analizując zagadnienia demograficzne warto na chwilę zatrzymać się nad terytorialnym pochodzeniem, okresem i główną przyczyną zamieszkania w badanych miejscowościach.

Wydaje się, że zarówno o ludności Mirkowa, jak i Bielani Wrocławskich można powiedzieć, iż w zasadniczej swej części jest to społeczeństwo urodzone po drugiej wojnie światowej i nie mające „nic wspólnego” z przemieszczeniami ludności spowodowanymi zakończeniem działań wojennych. Innymi słowy można powiedzieć, że napływ oraz decyzje o osiedleniu się w tych miejscowościach zdeterminowane zostały przez inne czynniki.

Za decydujące przyczyny należy uznać: zmianę standardu życia na wyższy, częściowo związane z tym posiadanie własnej działki budowlanej oraz wpływające z powyższych zawieranie nowych związków małżeńskich (rys. 3).

Rys. 3. Struktura wskazań na główną przyczynę zmiany miejsca zamieszkania mieszkańców badanych miejscowości

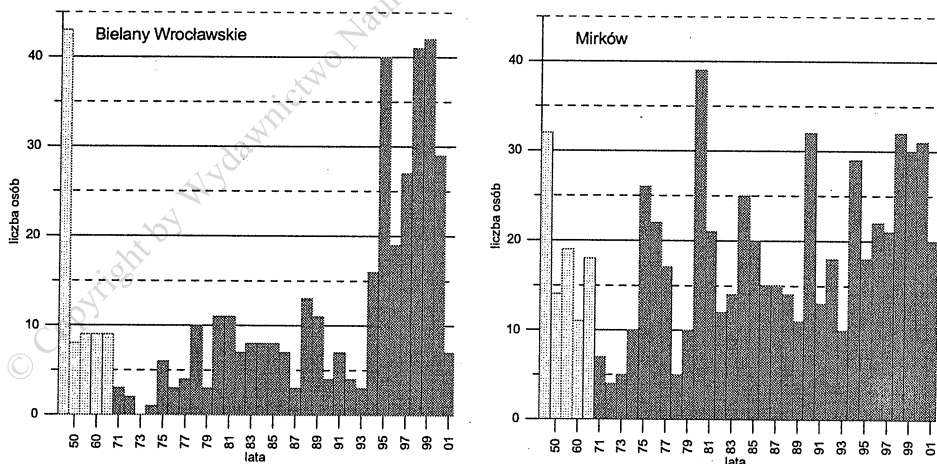
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych lipiec 2001.

Fig. 3. The structure of indications of the main factors that caused the change of the place of residence of the population in the investigated areas

Source: Study based on the local survey, July 2001.

Pozostałe czynniki decydujące o fakcie osiedlenia się w tych miejscowościach podkreślają charakter, specyfikę poszczególnych miejscowości. Dla Mirkowa jest nią „zmiana miejsca pracy”, a dla Bielaw Wrocławskich „znużenie wielkomięską atmosferą” oraz „walory środowiska”. Odpowiednio, jest to w pewnym sensie potwierdzenie rolniczo-przemysłowej „genezy” Mirkowa i „ekskluzywnego” charakteru węzła komunikacyjnego, generującego podwyższoną aktywność gospodarczą. Częściowo tenże charakter znajduje również odzwierciedlenie w formie poprzedniego miejsca zamieszkania. Mianowicie przeciętnie blisko 1/2 gospodarstw domowych poprzednio mieściła się w domach jednorodzinnych. Kolejne 30% zamieszkiwało w zabudowie wielorodzinnej, wzniesionej bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych. Ten drugi typ zabudowy, jak i kamienice czynszowe, jako miejsce poprzedniego zamieszkania, są bardziej charakterystyczne dla gospodarstw Mirkowa.

Mówiąc o pochodzeniu ludności strefy podmiejskiej trudno nie zadać sobie pytania, ile ludności pochodzi z rdzenia aglomeracji. Przeciętnie 35% ludności badanych miejscowości stanowili Wrocławianie. To zmiana standardu życia na wyższy, znużenie wielkomięską atmosferą, walory środowiska oraz fakt posiadania działki budowlanej zadecydowały o zmianie przez nich miejsca zamieszkania. Podkreślić należy, że wielkość tego napływu i jego udział jest większy w przypadku Mirkowa. Wynika to między innymi z faktu, że rozwój Bielaw Wrocławskich jako miejscowości głównie o funkcji rezydencjonalnej datuje się dopiero na drugą połowę lat dziewięćdziesiątych, gdy w przypadku Mirkowa zaczął się on już od początku lat 70. (rys. 4).

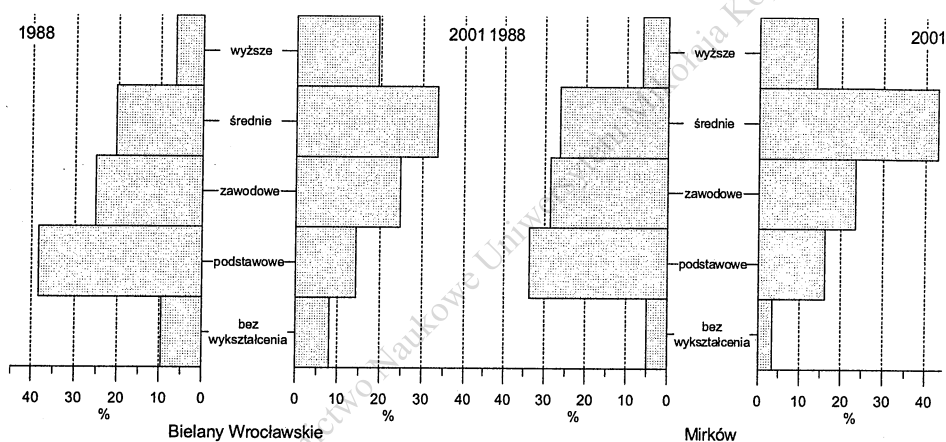

Rys. 4. Wielkość oraz okres (rok) napływu ludności do badanych miejscowości
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych lipiec 2001.

Fig. 4. The quantity and the year of the influx of the people into the investigated areas
 Source: Study based on the local survey, July 2001.

W powojennym rozwoju obydwu miejscowości można wyróżnić trzy zasadnicze okresy. Do początku lat siedemdziesiątych, następnie kolejne dwudzieściolecie oraz trzeci, datowany na początek lat 90., trwający do dnia dzisiejszego. Ważnym podkreślenia jest również fakt, że analizując jednocześnie rok napływu z jego przyczyną, zauważamy, że napływ, a tym samym rozwój miejscowości, dokonywał się w przypadku Bielán Wrocławskich z „jednej” tylko przyczyny, a w Mirkowie było to ich szerokie spektrum. Czyli innymi słowy, rozwój Mirkowa można by uznać za bardziej złożony, na który składa się więcej niż jedna decydująca przyczyna w obrębie wyróżnionych okresów.

Nie mniej interesujące jest zadanie sobie pytania o jakość potencjału demograficznego. Jest on rozpatrywany najczęściej przez pryzmat poziomu wykształcenia. Na przestrzeni 14 lat nastąpiła diametralna zmiana struktury poziomu wykształcenia (rys. 5).

Rys. 5. Zmiany struktur poziomu wykształcenia ludności badanych miejscowości w latach 1988–2001

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych lipiec 2001 oraz NSP 1988.

Fig. 5. The changes in the level of education of the population of the investigated areas in years 1988–2001

Source: Study based on local survey conducted in July 2001 and the National Census of 1988.

To już nie wykształcenie podstawowe i zawodowe, ale średnie oraz wyższe staje się nie tylko standardem, ale koniecznością w przypadku chęci obecności na współczesnym rynku pracy. Podkreślić należy, że poziom wykształcenia w sposób istotny odbiega *in plus* od struktury, nie tylko dla kraju, ale również obszarów typowo miejskich. Przeciętnie można mówić o dwukrotnie większym znaczeniu ludności z wykształceniem wyższym niż w samym rdzeniu aglomeracji. Dla poziomu wykształcenia również charakterystyczny jest fakt,

że kobiety są lepiej wykształcone od mężczyzn. Dotyczy to szczególnie wykształcenia na poziomie średnim, gdyż na poziomie wyższym mamy do czynienia ze względną równowagą. Wydaje się, że w najbliższym czasie należy spodziewać się nawiązania do ogólnej tendencji przejawiającej się w jakościowo wyższym wykształceniu kobiet. Spostrzeżenia te nawiązują do faktu, wcześniej zasygnalizowanego, znacznego udziału ludności będącej wcześniej rodowitymi Wrocławianinami.

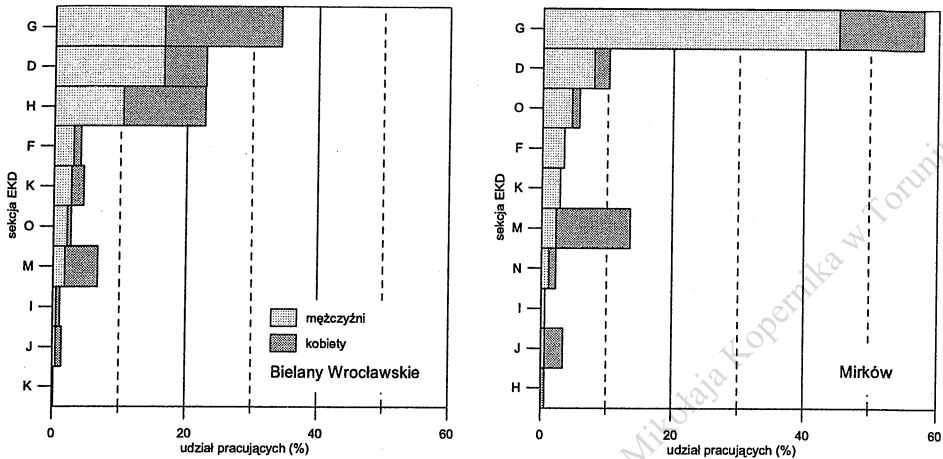
Przegląd wybranych elementów struktur demograficznych w sposób jednoznaczny zdaje się ukazywać ogrom zmian zarówno ilościowych, jak i jakościowych, które zaszły w tym relatywnie krótkim czasie – okresie transformacji systemowej. Fakt wyraźnie zarysowanych oraz prawdziwych związków przyczynowo-skutkowych zdają potwierdzać wcześniejsze stwierdzenie o prawdziwości oraz znacznej mocy wyjaśniającej zebranego materiału.

ELEMENTY GOSPODARCZE

Zarówno Mirków, jak i Bielany Wrocławskie w niespełna 15 lat całkowicie zmieniły swoje nie tylko demograficzne oblicze. Okres po 1988 roku to czas, gdy powstały w zasadzie wszystkie działające obecnie instytucje. Inwestycje powstałe przed 1988 rokiem stanowią niespełna 20% obecnej ich liczby. Z wyłączeniem instytucji handlowych zlokalizowanych na Węzle Bielańskim, w Bielanach Wrocławskich działało ich 60, a w Mirkowie blisko 50. Należy zaznaczyć, że zasadniczy rozwój instytucji Mirkowa przypadł na przełom lat 80. i 90. i utrzymywał się do 1995 roku. Po wyhamowaniu tempa przyrostu ich liczby, kolejne ożywienie działalności gospodarczej nastąpiło pod koniec ostatniego dziesięciolecia XX wieku. Natomiast w przypadku Bielan Wrocławskich mieliśmy do czynienia ze stałym, zbliżonym do arytmetycznego, przyrostem liczby nowych instytucji z przeciętnie 4 na początku lat 90. do 10 na koniec 2000 roku. Należy zwrócić uwagę na fakt, że znaczne ożywienie w uruchamianiu nowych instytucji nastąpiło w latach 1995–1997. Było to związane z powstającym centrum handlowym Węzła Bielańskiego.

Poza zmianami ilościowymi zaszły daleko idące zmiany jakościowe, które w sposób zasadniczy zmieniły gospodarczy charakter miejscowości będących obiektem badania. W 1988 roku dominującymi miejscami pracy w strukturze pracujących stanowił przemysł i budownictwo. Łącznie pochłaniały one 70 i 50% zasobów siły roboczej, odpowiednio Mirkowa oraz Bielan Wrocławskich. Kolejne rodzaje działalności gospodarczej można podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowiły: nauka i rozwój, oświata, wychowanie, kultura i sztuka; handel; transport i łączność, w której przeciętne zatrudnienie kształtowało się na poziomie 10%. Drugą natomiast tworzyły: ochrona zdrowia i opieka społeczna, turystyka i wypoczynek; gospodarka komunalna i mieszkaniowa; pozostałe działy ze średnim zatrudnieniem na poziomie 5%.

Okres 14 lat zasadniczych zmian, nie tylko politycznych oraz społecznych, a przede wszystkim gospodarczych doprowadził do zmiany oblicza miejscowości stref podmiejskich wielkich miast (rys. 6).

Rys. 6. Struktura pracujących według płci i sekcji działalności gospodarczej w badanych miejscowościach w 2001

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych lipiec 2001.

Fig. 6. The structure of employees according to the criteria of sex and the category of enterprises within the investigated places in year 2001

Source: Study based on the local survey, July 2001.

Elementem decydującym o charakterze Mirkowa i Bielán Wrocławskich nie jest już działalność produkcyjna (sekcja D), ale szeroko rozumiany handel i naprawy (G). Dodatkowo za całkowitą reorientacją gospodarczego charakteru tychże miejscowości przemawia fakt, że poza działalnością produkcyjną i budownictwem (F), pozostałe sekcje wchodzą w skład sektora usługowego. Równocześnie nie ma instytucji działających w sekcjach A, B, C tworzących sektor I – produkcji pierwotnej. Taki stan rzeczy jest zapewne wynikiem praktycznie całkowitego zaniku gospodarstw domowych, w ramach których funkcjonuje gospodarstwo rolne. W Mirkowie odnotowano ich 15, a w Bielánach Wrocławskich jedynie 10.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że bardzo wyraźnie zaznaczyła się w przypadku obu miejscowości działalność związana z tak zwanym otoczeniem biznesu (sekcja J – pośrednictwo finansowe, K – obsługa nieruchomości). Biorąc pod uwagę bardzo wysoką koncentrację tego typu działalności w miastach, jej wystąpienie wskazuje na znaczne, potencjalne możliwości rozwojowe tych miejscowości, tym bardziej, że sekcje J + K uznawane są za warunek konieczny nowoczesnej gospodarki.

ZAKOŃCZENIE

Przemiany, ostatniej dekady XX wieku, w naszym kraju postrzegane oraz charakteryzowane są głównie przez pryzmat zmian zachodzących w sferze gospodarczej. „Zapomina” się o sferze społecznej, którą traktuje się jako wtórna w stosunku do przemian zachodzących w obrębie szeroko rozumianej gospodarki. Szczególnie jest to widoczne w przypadku zagadnień demograficznych, a wynika między innymi z braku kolejnego od 14 lat spisu powszechnego, ale i przekonania, że w warunkach stabilizacji ludnościowej nie dochodzi do przemian. Wynika to z faktu, że potencjał demograficzny rozpatrywano zawsze w kontekście jego przemian ilościowych, a nie jakościowych. Miejscem, w którym te przemiany zachodzą w dużym natężeniu, przez co są dobrze widoczne, jest strefa podmiejska dużego miasta, szczególnie w obrębie charakterystycznych dla niej miejscowości. Dla aglomeracji wrocławskiej do takich jednostek osadniczych zaliczyć należy Mirków oraz Bielany Wrocławskie.

Przeprowadzone badania w obrębie wyżej wymienionych miejscowości miały charakter badań ankietowych, którymi objęto blisko 60% mieszkańców. Fakt pokrywania się wybranych struktur, z rejestrowanymi w Narodowym Spisie Powszechnym 1988 roku, upoważnia do sformułowania kilku wniosków końcowych o znacznej mocy wyjaśniającej.

Wydaje się, że w przypadku obszarów bezpośredniego kontaktu strefy podmiejskiej z miastem proces przejmowania „miejskości” można zaczynać uznawać za zakończony. Obszary te powoli stają się elementem organizmu miejskiego, jednak w dalszym ciągu nie zatraciły swego autonomicznego charakteru. W konsekwencji, mamy do czynienia z szybko postępującym procesem tworzenia się miejskiego społeczeństwa w ich obrębie. Potwierdzeniem tego stanu jest kształtująca się nadwyżka kobiet nad mężczyznami, która jest symptomatyczna dla miejskich jednostek osadniczych. O wysokim stopniu nie tylko zurbanizowania, ale i selektywności napływu świadczyć może poziom wykształcenia ludności zamieszkującej strefę podmiejską. Nastąpiło bardzo wyraźne przesunięcie się poziomu wykształcenia ludności w kierunku średniego i wyższego. W przypadku wykształcenia wyższego przewaga ta jest przeciętnie dwukrotnie większa niż w rdzeniu aglomeracji. Charakterystyczne jest również to, że obserwuje się zjawisko przewagi bardziej wykształconych kobiet nad mężczyznami.

Daleko idące zmiany zaszły również w sferze gospodarczej. Nastąpił niemal całkowity zanik gospodarstw domowych posiadających gospodarstwo rolne. Całość przekształceń doprowadziła do zmiany gospodarczego charakteru miejscowości z przemysłowo-rolniczych lub rolniczo-przemysłowych na usługowy lub też względnie usługowo-przemysłowy. Wszystkie zachodzące zmiany zdają

się prowadzić do kształtowania się, w szerokim tego słowa znaczeniu, elitarnego społeczeństwa strefy podmiejskiej.

Przedstawionych interpretacji wyników nie należy rozpatrywać w kategoriach stwierdzeń uniwersalnych, sprawdzających się w przypadku każdego obszaru. Jednak mogą one stanowić punkt wyjścia do dalszych, szerszych analiz lub być punktem odniesienia w przypadku badań na innych obszarach tego typu.

Wydaje się, że sformułowane powyżej wnioski oraz uogólnienia pozwalają na postawienie pytania, czy strefa podmiejska w dalszym ciągu jest bezpośrednio za miastem – czy może już trochę dalej?

LITERATURA

- Golachowski, S. (1965) *Proces semiurbanizacji w województwie opolskim*, Kwartalnik Opolski, nr 2/42.
- Ilnicki, D. (1996) *Proces suburbanizacji w aglomeracji wrocławskiej na przykładzie budownictwa mieszkaniowego*, [w:] Jakubowicz, E., Łoboda, J., (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, Acta Universitatis Wratislaviensis No. 1814, Studia Geograficzne LXV, Wrocław, s. 243–263.
- Miszewska, B. (2000) Współczesne osiedla willowe Wrocławian – kontynuacja procesu, zmienność formy, w druku.
- Sytuacja demograficzna Polski. Raport 1999–2000*, (2000), Rządowa Rada Ludnościowa, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa, ss. 213.
- Zagożdżon, A. (1978) *Rozwój struktury przestrzennej strefy podmiejskiej Opola*, Acta Universitatis Wratislaviensis No. 324, Prace Instytutu Geograficznego, Seria B, z. 2.

CHANGES IN THE DEMOGRAPHIC STRUCTURES OF WROCLAW SUBURBAN AREA EXAMPLE MIRKÓW AND BIELANY WROCLAWSKIE

SUMMARY

The research into the suburban zones, in most cases is conducted on the level of cities and communes. The present research presents some of the results of the survey conducted within the chosen areas characteristic of suburban Wrocław's area. These are Mirków and Bielany Wrocławskie which both directly border the outskirts of the city. The research investigated selected demographic and economic processes.

The instrument of the research that was used in the above-mentioned places was a questionnaire, which was distributed to nearly 60 percent of the population. The fact that the selected structures agree with those recorded in the National Census of 1988, enables formulation of the final conclusion of high explanatory power.

It seems that in case of the areas directly bordering the suburban zone of the city the process of acquiring urban characteristics may be considered complete. These areas

are slowly becoming an element of Wrocław's urban system. Nevertheless, they have not lost their autonomous character so far. In consequence, what we are dealing with is the dynamic process of creation of the urban society within the limits of the above-mentioned places. This trend is additionally confirmed by the still growing surplus of female population in comparison with males, which is symptomatic of the urban settlement units. The high degree of both the urbanization of the area and the selectivity of the influx of new citizens may be confirmed by the level of the education of the people living in the suburban area. There has been a visible shift in the level of education towards secondary and higher levels. As far as higher education is concerned the number of people with a higher education degree there is twice as big as in the city centre's zones of habitation. What is also characteristic of these areas is the phenomenon of domination of better-educated women over less educated men.

These drastic changes have also been observed within the sphere of economy. Agricultural households have disappeared, almost completely. The entire process of transformation resulted in the change of the economic character of these areas from industrial-agricultural or agricultural-industrial to service or service-industrial. This whole range of changes seem to lead to the creation, in the broad meaning of the word, of the elitist society of the suburban zone.

SŁAWOMIR KUREK

AKADEMIA PEDAGOGICZNA W KRAKOWIE

PROCES STARZENIA SIĘ LUDNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

ZARYS TREŚCI. Zwiększanie się udziału ludności w starszym wieku jest ważnym problemem demograficzno-społecznym. Celem opracowania było przedstawienie stanu zaawansowania i dynamiki procesu starzenia się ludności na obszarze miast i gmin województwa podkarpackiego. Podjęto również próbę wydzielenia obszarów zagrożonych starością demograficzną.

SŁOWA KLUCZOWE: starzenie się ludności, obszary zagrożone, województwo podkarpackie.

Zjawisko starzenia się społeczeństw polega na zmianach w strukturze wieku, prowadzących do zwiększania się udziału ludności w najstarszej grupie wieku, a także do zmniejszania się udziału ludności w grupie najmłodszej. Do bezpośrednich przyczyn tego procesu należą: zmniejszająca się stopa urodzeń oraz ujemne saldo migracji (Betts, 1998; Długosz, 1996; Frątczak i inni, 1987; Keyfitz, 1968; Kinsella, 2000; Legare, 1993; Rosset, 1959, 1967; Strzelecki, Witkowski, 1991). Pośrednio na starzenie się ludności wpływa szereg czynników społeczno-ekonomicznych, takich jak poziom opieki społecznej i zdrowotnej, zamożność społeczeństwa, polityka społeczna państwa, lansowany model rodziny. Obszary objęte procesem starzenia się ludności podlegają przemianom nie tylko demograficznym, ale także socjologicznym i ekonomicznym. Wyrazem tego są zmiany w strukturze konsumpcji, wzrost zapotrzebowania na usługi w dziedzinie ochrony zdrowia, zmniejszenie aktywności zawodowej, zmiana w strukturze źródeł utrzymania ludności (Chesnais, 1990; Dharmalingam, 1994;

Frątczak, 1992; Gonnot i inni, 1995; Johnson and Climo, 2000; Kuciarska-Cielska, 1999; Pinelli and Sabatello, 1995).

Proces starzenia się ludności najwcześniej zaznaczył się w wysoko rozwiniętych krajach Europy zachodniej, których społeczeństwa w wyniku przejścia demograficznego znalazły się w fazie niskiej rodności i umieralności (Holzer, 1994; Heigl and Mai, 1998). Obecnie największą dynamiką starzenia się charakteryzują się kraje Europy środkowo-wschodniej, w których trudności związane z transformacją gospodarczą znalazły wyraz w gwałtownym zmniejszeniu przyrostu naturalnego (Kurek, 1998). W Polsce do obszarów o zaawansowanej starości należą nie tylko wsie, ale także ośrodki miejskie, w których trudna sytuacja na rynku pracy doprowadziła do zmniejszenia napływu ludności oraz spadku rodności (Długosz, 1997, 1998; Długosz, Kurek, 1997; Nowakowska i inni, 1991).

Województwo podkarpackie charakteryzuje się monofunkcyjnością miejsc pracy wielu małych i średnich ośrodków przemysłowych, których trudności w restrukturyzacji uniemożliwiają rozwiązywanie problemów społecznych i gospodarczych tych miast. Obszary wiejskie województwa charakteryzują się niekorzystną strukturą agrarną, niską towarowością produkcji rolnej, przeludnieniem i znaczącymi nadwyżkami siły roboczej w rolnictwie, wysokim bezrobociem, potęgowanym przez powroty „chłopo-robotników” (Malisiewicz, 1999).

Celem opracowania było przedstawienie stanu zaawansowania i dynamiki procesu starzenia się ludności w województwie podkarpackim. Podjęto również próbę wydzielenia terenów zagrożonych starością demograficzną, do których zalicza się obszary o bardzo wysokim udziale ludności w podeszłym wieku oraz o niskich udziałach dzieci i młodzieży. Obszary zagrożeń demograficznych najczęściej występują w powiązaniu z obszarami problemowymi innych dziedzin życia społeczno-gospodarczego (Jelonek, 1986). Zakres czasowy badań obejmuje lata 1988 i 1998, aby pokazać stan zaawansowania zjawiska przed rozpoczęciem przemian ustrojowo-gospodarczych w Polsce oraz przedstawić zmiany, jakie zaszły w okresie transformacji aż do ostatniego roku, z którego były dostępne dane. Badania przeprowadzono w układzie miast i gmin, stąd analizą objętych zostało 189 jednostek (45 miast i 144 gminy) według podziału administracyjnego z dnia 1 stycznia 1999 roku. Podstawowym materiałem źródłowym do badań były tabulogramy Narodowego Spisu Powszechnego, obejmujące ludność faktycznie zamieszkałą według wieku za lata 1988 przeliczone na stan w dniu 31 grudnia 1998 r. oraz bilanse ludności z ewidencji bieżącej według wieku, miast i gmin z 1998 r. Dane te zostały uzyskane za pośrednictwem Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Za podstawę niniejszej analizy i określenia stopnia zaawansowania starości demograficznej przyjęto odsetek ludności w wieku 0–19 oraz 60 lat i więcej. Jako metodę analizy stanu zaawansowania starości demograficznej przyjęto współczynnik obciążenia grupą najstarszą grupy najmłodszej, tzn. ile ludności

w wieku 60 lat i więcej przypada na 100 osób w wieku 0–19 lat (Kurek, 2000). Im wartość tego wskaźnika jest wyższa, tym społeczeństwo jest starsze, gdyż więcej ludności starszej przypada na określoną populację ludzi młodych. Aby zobrazować zróżnicowanie przestrzenne badanego zjawiska wykonano kartogramy, dzieląc badaną populację na sześć klas. Dynamikę starzenia się ludności określono natomiast na podstawie zmian punktowych współczynnika obciążenia w przedziale lat 1988–1998.

Tabela 1. Stan starości demograficznej w 1998 r.

Table 1. The level of demographic ageing in 1998

Stan starości demograficznej The level of demographic ageing	Typ starości demograficznej The type of demographic ageing	Wartość współczynnika obciążenia The value of the elderly-to-youth coefficient
Wysoki – High	I	60–80
Średni – Middle	II	40–60
Niski – Low	III	poniżej 40 – below 40

Próbie wydzielenia obszarów zagrożonych starością demograficzną podjęto opierając się na stanie i dynamice zmian współczynnika obciążenia ludności. W tym celu podzielono wartości współczynnika obciążenia w 1998 roku na trzy grupy względem średniej dla całego obszaru badań (tab. 1). W związku z tym wydzielono trzy typy starości demograficznej: wysoki (dwie najwyższe klasy kartogramu), średni (dwie środkowe) oraz niski (dwie najniższe klasy). Zmiany wartości współczynnika obciążenia w latach 1988–1998 podzielono również na trzy grupy względem średniej dla województwa (tab. 2).

Tabela 2. Dynamika procesu starzenia się ludności w latach 1988–1998

Table 2. The dynamics of population ageing process in 1988–1998

Dynamika procesu starzenia się ludności The dynamics of population ageing	Typ starzenia się ludności The type of population ageing	Zmiana współczynnika obciążenia The variability of the elderly-to-youth coefficient
Wysoka – High	a	powyżej 8 – above 8
Niska – Low	b	0–8
Ujemna – Negative	c	poniżej 0 – below 0

Pierwszą grupę stanowiły jednostki o ujemnej dynamice, a więc jednostki, w których następowało odmładzanie się ludności; następną grupę tworzyły jednostki o dynamice dodatniej, ale poniżej średniej dla województwa, natomiast trzecią grupę obejmowały miasta i gminy o wysokiej dynamice starzenia się ludności – powyżej średniej wojewódzkiej. Biorąc pod uwagę stan zaawansowania starości demograficznej w 1998 roku oraz dynamikę procesu starzenia się

w okresie 1988–1996, wyróżniono trzy główne typy obszarów: o wysokim, średnim oraz niskim stopniu zagrożenia starością demograficzną (tab. 3). W obrębie każdego z typów wydzielono również 3 podtypy różniące się między sobą wielkością dynamiki starzenia się ludności.

W okresie 1988–1998 średni udział ludności w wieku 60 lat i więcej dla województwa podkarpackiego wzrósł z 14,5 do 15,8%, natomiast średni udział grupy ludności w wieku 0–19 lat spadł z 35,6 do 32,0%. Dla porównania, w Polsce w analogicznym okresie udział ludności w wieku 60 lat i więcej wzrósł z 14,5 do 16,4%, natomiast udział ludności 0–19 lat spadł z 32,7 do 29,0%. Współczynnik obciążenia ludności najmłodszą grupą najstarszą w badanym województwie wzrósł z 40,7 do 49,2 osób (w Polsce z 44,4 do 56,6). Tak więc ludność województwa podkarpackiego charakteryzowała się w badanym okresie młodszą strukturą wieku niż ludność Polski ogółem.

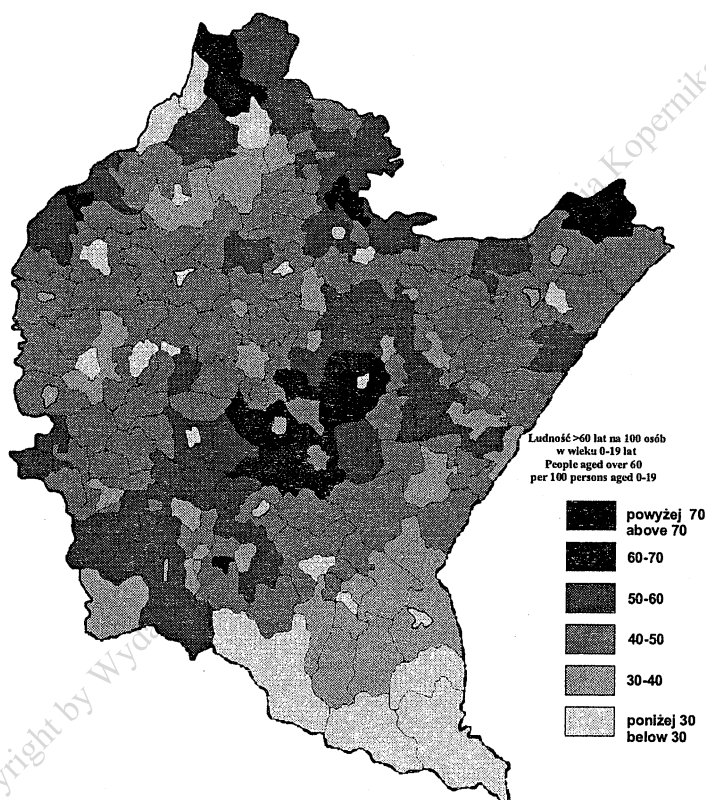
Tabela 3. Stopień zagrożenia starością demograficzną

Table 3. The level of demographic ageing hazard

Stopień zagrożenia starością demograficzną The level of demographic ageing hazard	Typ Type	Podtyp Subtype	Stan zaawansowania starości demograficznej The level of demographic ageing	Dynamika procesu starzenia się The dynamics of population ageing
Wysoki High	I	Ia	wysoki – high	wysoki – high
		Ib	wysoki – high	niska – low
		Ic	wysoki – high	ujemna – negative
Średni Middle	II	IIa	średni – middle	wysoki – high
		IIb	średni – middle	niska – low
		IIc	średni – middle	ujemna – negative
Niski Low	III	IIIa	niski – low	wysoki – high
		IIIb	niski – low	niska – low
		IIIc	niski – low	ujemna – negative

W 1988 r. najmłodszą strukturą wieku charakteryzowała się ludność miast badanego obszaru. W typie młodości demograficznej (o wartości współczynnika obciążenia poniżej 30 osób) na 24 jednostki przestrzenne wystąpiło 19 ośrodków miejskich. Wśród nich znalazły się duże ośrodki przemysłowe, jak Stalowa Wola, Tarnobrzeg, Mielec, Sanok, do których ludność napływała w poszukiwaniu pracy, ale także małe miasta liczące poniżej 10 tys. mieszkańców (Ustrzyki Dolne, Lesko, Ropczyce, Kańczuga). Wśród obszarów wiejskich w grupie tej znalazły się głównie gminy bieszczadzkie (Lutowiska, Cisna, Komańcza, Czarna), co było wynikiem zasiedlania tych terenów w latach 50. i 60. W gminie Lutowiska na 100 osób w wieku 0–19 lat przypadało tylko 10 osób w wieku 60

lat i więcej. Najbardziej zaawansowanym stanem starości demograficznej charakteryzowały się obszary wiejskie (Jawornik Polski 83,0, Kańczuga 80,0, Narol 77,4, Błażowa 75,3, Krzeszów 75,1). Jedynie w trzech miastach wartość współczynnika obciążenia przekroczyła 50 osób (Narol 62,8, Rymanów 60,9 oraz Baranów Sandomierski 58,1). W układzie przestrzennym obszary o wysokim obciążeniu ludnością starą zaznaczyły się w środkowej części badanego obszaru oraz w gminach położonych peryferyjnie w części północnej (rys. 1). W latach osiemdziesiątych były to obszary emigracyjne, położone z dala od większych ośrodków przemysłowych.

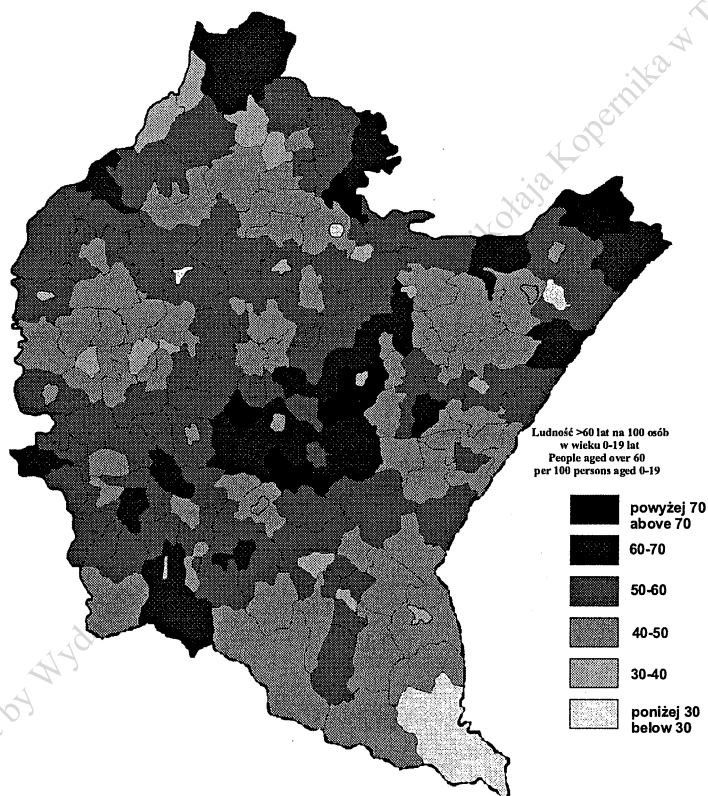

Rys. 1. Współczynnik obciążenia ludności w wieku 0–19 lat ludnością w wieku 60 lat i więcej w 1988 r.

Fig. 1. The population burden rate of 0–19 age group with over 60 age group in 1988

W 1998 roku nadal najniższymi współczynnikami obciążenia charakteryzowały się miasta, ale ich wartości były wyższe niż w poprzednim badanym okresie. W przedziale poniżej 40 osób na 21 jednostek zanotowano tylko dwie gminy wiejskie: Lutowiska (28,6) oraz Gorzyce (33,3). Wśród miast najniższe war-

tości wystąpiły w Nowej Sarzynie (25,2), Kolbuszowej (29,3) oraz Lubaczowie (29,8). Najbardziej zaawansowanym stanem starości charakteryzowała się ludność miasta Narol (81,7) oraz miasta Baranów Sandomierski (79,8), ale w dwóch najwyższych przedziałach klasowych (powyżej 60) dominowała ludność wiejska. Wśród gmin najwyższymi wartościami współczynnika obciążenia charakteryzowały się te same jednostki co w okresie poprzednim. W układzie przestrzennym zasięg obszarów starości demograficznej (o wartości współczynnika obciążenia powyżej 60) uległ powiększeniu, natomiast skurczeniu uległy obszary młode demograficznie (o wartości współczynnika obciążenia poniżej 40) (rys. 2).

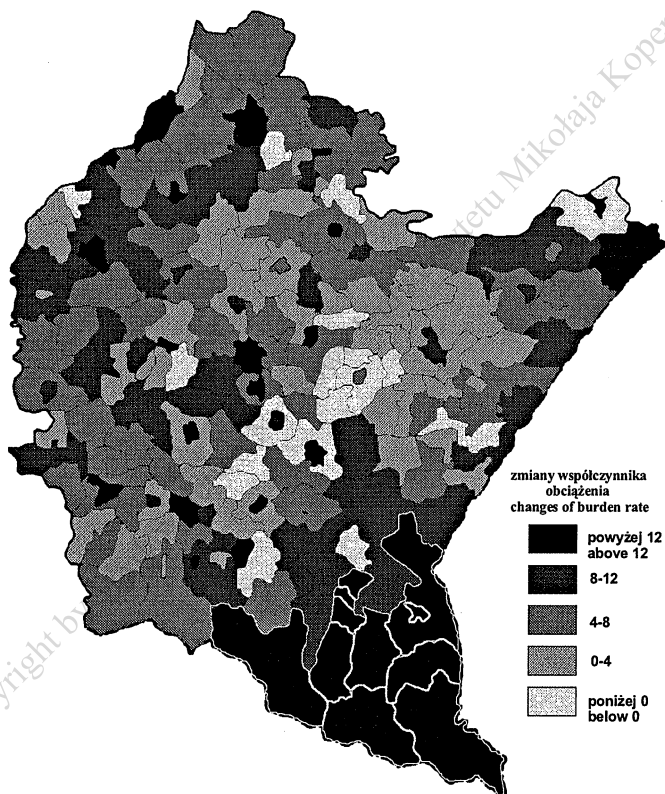

Rys. 2. Współczynnik obciążenia ludności w wieku 0–19 lat ludnością w wieku 60 lat i więcej w 1998 r.

Fig. 2. The population burden rate of 0–19 age group with over 60 age group in 1998

W ujęciu dynamicznym spadkiem wartości współczynnika obciążenia (a więc odmłodzeniem struktury wieku ludności) charakteryzowało się 19 jednostek, w tym jedno miasto – Nisko. Największy spadek (ponad 5 pkt.) wystąpił w gminach Jasienica Rosielna, Błazowa, Gawłuszowice oraz Kańczuga. Największą

dynamikę wzrostu procesu starzenia się ludności zaobserwowano w miastach, zarówno w ośrodkach największych (Rzeszów, Krosno, Tarnobrzeg, Mielec), jak i w małych miastach (Baranów Sandomierski, Nowa Dęba, Narol, Sędziszów Małopolski). Wśród obszarów wiejskich największy wzrost obciążenia zanotowano w gminach Besko (27,7 pkt.), Cisna (20,6) oraz Horyniec (19,2). W aspekcie przestrzennym największym obszarem, w którym nastąpiło postarzenie ludności były gminy bieszczadzkie, natomiast miasta tworzyły wyspy nasilonego starzenia otoczone przez obszary o mniejszej dynamice (rys. 3). Obszary odmładzające koncentrowały się głównie w środkowej części badanego regionu i były to gminy, które w 1988 r. charakteryzowały się wysokim stanem starości demograficznej.

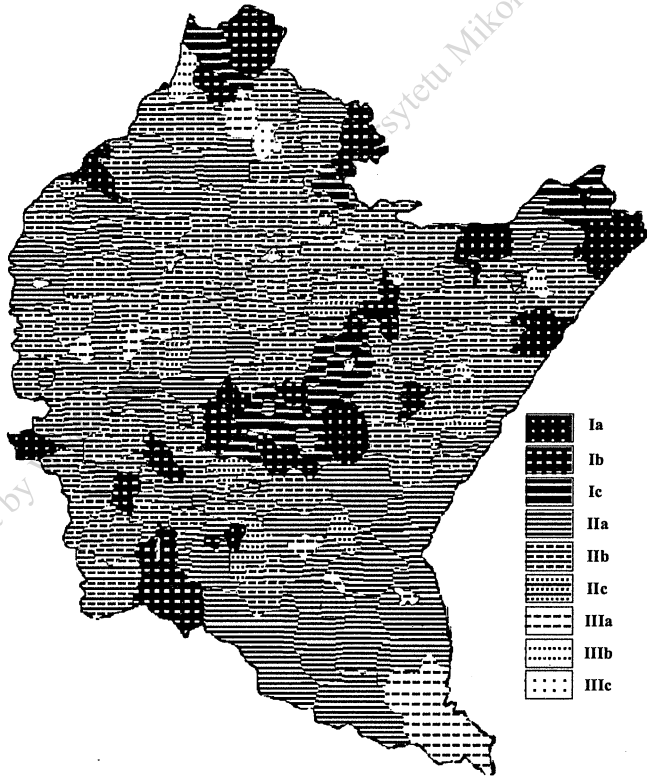

Rys 3. Dynamika współczynnika obciążenia w latach 1988–1998

Fig. 3. The dynamics of burden rate in 1988–1998

Biorąc pod uwagę dynamikę zmian w strukturze wieku, a także stan zaawansowania starości demograficznej podjęto próbę wydzielenia obszarów za-

grożonych starością demograficzną. Do obszarów o największym stopniu zagrożenia demograficznego, charakteryzujących się zarówno wysokim stanem starości demograficznej, jak i wysoką dynamiką procesu starzenia się ludności zaliczono 10 jednostek, w tym 2 miasta (Baranów Sandomierski i Narol). Generalnie obszary o wysokim stopniu zagrożenia starością demograficzną koncentrowały się w środkowej części województwa oraz, położone peryferyjnie, w części północnej (rys. 4). W tym pierwszym przypadku są to obszary o charakterze wybitnie rolniczym, o dużym rozdrobnieniu agrarnym, gdzie średnia wielkość gospodarstwa nie przekracza 3 ha, a udział liczby gospodarstw o powierzchni do 2 ha wynosi często powyżej 40% (*Rolnictwo woj. podkarpackiego...*, 1999). W przypadku gmin północnych są to zarówno obszary położone z dala od większych ośrodków przemysłowych (część północno-wschodnia) charakteryzujące się wysokim bezrobociem (*Województwo Podkarpackie...*, 1999), jak i gminy położone w zapleczu ośrodków przemysłowych (Tarnobrzeg i Stalowa Wola) przeżywających trudności związane z okresem transformacji gospodarczej.

Rys. 4. Obszary zagrożone starością demograficzną. Stopień zagrożenia: I – wysoki, II – średni, III – niski

Fig. 4. The areas of demographic ageing threat. The level of threat: I – high, II – middle, III – low

Najkorzystniejszą sytuacją w zakresie struktury wieku charakteryzowało się miasto Nisko, gdzie nastąpiło odmłodzenie ludności, a jej stan starości kształtował się poniżej średniej dla województwa. Wśród typu III, o niskim zagrożeniu starością, dominowały miasta. Wśród gmin wiejskich w tym typie zanotowano tylko Lutowiska i Gorzyce. Największy ośrodek badanego województwa – Rzeszów został zaklasyfikowany do typu II, a więc o średnim zagrożeniu starością demograficzną.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej struktura wieku ludności miast ulega postarzeniu, natomiast na obszarach wiejskich charakteryzujących się tradycyjnie wysokim stanem starości demograficznej zaobserwowano spowolnienie lub nawet w niektórych przypadkach zahamowanie dynamiki procesu starzenia się ludności. Należy wnosić, że przedstawione kierunki zmian w strukturze wieku ludności na badanym obszarze są wynikiem trudnej sytuacji na rynku pracy, co wiąże się ze spadkiem natężenia migracji ze wsi oraz zmniejszeniem przyrostu naturalnego w miastach.

LITERATURA

- Betts, K. (1998) *Fertility, migration, and the ageing of the population – an analysis of the official projections*, People and Place, 6, 4, p. 33–37.
- Chesnais, J. C. (1990) *Population ageing retirement policy and living conditions of the elderly in China*, Population – English selection, 2, p. 3–27.
- Dharmalingam, A. (1994) *Old age support: expectations and experiences in a south Indian village*, Population Studies, 48, 1, p. 5–19.
- Długosz, Z. (1996) *Zróźnicowanie struktury wieku na świecie a metody jej klasyfikacji*, Przegląd Geograficzny, nr 68, z. 1–2, s. 151–165.
- Długosz, Z. (1997) *Stan i dynamika starzenia się ludności Polski*, Czasopismo Geograficzne, 68, 2, s. 227–232.
- Długosz, Z. (1998) *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*, Wiadomości Statystyczne, 3, GUS–PTS, Warszawa, s. 15–25.
- Długosz, Z., Kurek, S. (1997) *Aging of the populations of large Polish cities versus age patterns in other settlement units' in Population changes in urban regions of the East-Central Europe in the conditions of their socio-economic transformations*, Studia i Materiały, 4, Uniwersytet Łódzki, s. 28–36.
- Frątczak, E. (1992) *Living arrangements of the elderly in Poland – evidence from survey life course (family, occupational and migratory biography), 1988*, Polish Population Review, 2, Polish Demographic Society, Central Statistical Office, Warsaw, p. 106–126.
- Frątczak, E., Guraj-Kaczmarek, K., Zarzycka, Z., Bartczak, P., Czajkowski, A., Suchecka, J. (1987) *Wybrane uwarunkowania i konsekwencje procesu starzenia się ludności Polski*, Monografie i Opracowania, 223, Instytut Statystyki i Demografii SGPiS, Warszawa, s. 232.
- Golini, A. (1997) *Demographic trends and ageing in Europe. Prospects, problems and policies*, Genus, 53, 3–4, p. 33–74.

- Gonnot, J. P., Keilman, N., Prinz, C. (1995) *Social security, household, and family of dynamics in ageing societies*, European Studies Population, 1, Dordrecht, Netherlands, Kluwer Academic, p. 235.
- Heigl, A., Mai, R. (1998) *Demographic aging within the regions of the European Union*, Zeitschrift Für Bevölkerungswissenschaft, 23, 3, p. 293–317.
- Holzer, J. Z. (1994) *Demografia*, PWE, Warszawa, s. 363.
- Jelonek, A. (1986) *Obszary zagrożeń demograficznych*, Folia Geographica, ser. Oeconomica, Kom. Nauk Geogr. PAN, Kraków, 19, s. 33–50.
- Johnson, N. E., Climo, J. J. (2000) *Aging and eldercare in more developed countries*, Journal of Family Issues, 21, 5, p. 531–540.
- Kinsella, K. (2000) *Demographic dimensions of global aging*, Journal of Family Issues, 21, 5, p. 541–558.
- Keyfitz, N. (1968) *Changing Vital Rates and Age Distribution*, Population Studies, 22, 2, p. 235–251.
- Kuciarska-Ciesielska, M., Marciniak, G. (1999) *Seniorzy w polskim społeczeństwie*, Dep. Bad. Dem. GUS, Warszawa, s. 243.
- Kurek, S. (1998) *Zróźnicowanie przestrzenne procesu starzenia się ludności Europy w świetle wybranych mierników*, Czasopismo Geograficzne, 49, 3–4, s. 261–274.
- Kurek, S. (2000) *Tendencje zmian starości demograficznej w Polsce Południowo-Wschodniej*, [w:] Ziolo, Z. (red.), *Działalność człowieka i jego środowisko. Księga ku czci Profesor Marianny Kozaneckiej w 70. rocznicę urodzin*, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków, s. 297–308.
- Legare, J. (1993) *Demographic aspects of the ageing process – past and future trends*, [in:] Legare, J., Myers, G. C. Tabah L. (eds), *Synthesis of national monographs on population ageing*, Valletta, Malta, International Institute on Aging, p. 15–28.
- Malisiewicz, E. (1999) *Gospodarka województwa podkarpackiego w latach 1944–1999*, [w:] *Almanach podkarpacki 2000*, Wyd. AKCES, ERWICO s.c., Regionalne Wydawnictwo Informacyjne, Rzeszów, s. 233–246.
- Nowakowska, B., Obraniak, W., Nowak-Sapota, K., Zarzycka, Z. (1991) *Terytorialne zróźnicowanie procesu starzenia się ludności Polski*, Monografie i Opracowania, 333, Instytut Statystyki i Demografii SGH, Warszawa, s. 182.
- Pinelli, A., Sabatello, E. (1995) *Determinants of the health and survival of the elderly: Suggestions from two different experiences – Italy and Israel*, European Journal of Population, 11, 2, p. 143–167.
- Rolnictwo województwa podkarpackiego. Powiaty* (1999) Urząd statystyczny w Rzeszowie.
- Rosset, E. (1959) *Proces starzenia się ludności. Studium Demograficzne*, PWN, Warszawa, s. 763.
- Rosset, E. (1967) *Ludzie starzy. Studium demograficzne*, PWE, Warszawa, s. 467.
- Strzelecki, Z., Witkowski, J. (1991) *Migration and population aging: A case of Poland*, Polish Population Review, 1, Polish Demographic Society, Central Statistical Office. Warsaw, p. 59–72.
- Województwo Podkarpackie w 1998 roku ważniejsze dane o: województwie, powiatach, gminach* (1999) Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

AGEING PROCESS OF POPULATION IN PODKARPACKI COUNTY

SUMMARY

The research aimed to present the progress of ageing in the Podkarpackie voivodship in 1988–1998. An attempt was also made to identify areas exposed to demographic old age, i.e. ones with very high proportion of old people and low proportion of children and youth.

Ages 0–19 and 60+ were adopted as criteria for the population ageing analysis. The demographic old age analysis involved an index (age index) of the oldest group to the youngest group (number of 60+ per 100 of 0–19s). Cartogrammes were selected to present the spatial pattern of the age structure broken down into six categories. The ageing rate was determined with the age index changes during 1988–1998.

An attempt to identify the areas exposed to ageing was based on the value and growth rate of the age index. Taking into account the current ageing in 1998 and the growth rates during 1988–1998, three main types of areas were defined, featuring high, medium and low risk of demographic senility. Each type was further broken down into three subtypes with different ageing rates.

The high level of population ageing hazard was characterised by the rural areas located in the middle of the voivodship and in its northern parts. To the low level demographic senility hazard type most towns were included which, however, recorded the highest dynamics of the process. The traditionally demographically senile rural population experienced a slowdown and in some cases a halt to the ageing process.

JACEK PETRYSZYN

SILESIA UNIVERSITY IN SOSNOWIEC

POPULATION DYNAMICS IN LARGE TOWNS OF SILESIA PROVINCE

ABSTRACT. This paper shows changes of population dynamics in large towns of present Silesian Province in the period 1950–2000. The population of large towns was presented in 5-year periods and its dynamic aspect was expressed both in 5-year periods and in the increasing manner every 5 years during the whole period studied (50 years). The analysis of population dynamics was conducted basing on changes in every decade, because this way social-economic life in Poland occurred. The results of investigations revealed that during the period studied there were two clear periods of different population dynamics in the town studied. In the first period that lasted until the end of the 1980s, population increase occurred. Since the beginning of the 1990s, the period of hampering of population increase started, followed by its decrease.

KEY WORDS: population, large towns, population dynamics.

The aim of demographic analysis is to show how dynamics of inhabitant number in large towns of present Silesian Province was changing in the second part of the 20th century (1950–2000). This paper includes all towns, where population exceeded limit value of 100,000 inhabitants at the end of 2000. This critical value between large and medium towns was the most commonly used to separate large towns (Harańczyk, 1998; Michalski, 1995). It also expresses significant position of large towns in the conditions of Polish settlement system.

The source of information concerning population in Silesian Province included Statistical Yearbooks published by General Statistical Institute. Summary tables published recently were not taken into consideration. This approach enabled to evaluate numerous administrative changes. Among the works describing large towns, the monograph concerning demographic changes of Chorzów (Runge,

1997) should be mentioned. This work discusses problems of early depopulation of this town.

Changes of town population result from the size of real increase and also from the administrative changes of boundaries of settlements units. Especially administrative changes make it very difficult to interpret the obtained data concerning population. The best example in the studied area is Ruda Śląska, which originated as the result of combining two towns: Ruda and Nowy Bytom. That is why the tables for 1950 and 1955, give total population of both towns.

The population of large towns was expressed in 5-year periods from 1950 to 2000 (tab. 1). The results of investigation revealed that 13 towns of the Silesian Province comply with the size criterion at the end of the 20th century. Among them only Katowice was populated by more than 300,000. In case of other towns, 4 were populated by more than 200,000 and 8 towns (more than a half of the group studied) were populated by more than 100,000 (tab. 1). At that time, in the whole area of Poland, there were 42 large towns, which means that Silesian Province contained one third of them.

Table 1. Population of large towns of Silesian Province in the period 1950–2000

Town	Population in 1000 on 31 XII										
	1950 ^a	1955	1960 ^b	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Katowice	175	200	270	286	305	344	355	363	367	352	341
Częstochowa	112	150	165	175	188	200	235	249	258	259	256
Sosnowiec	96	124	132	140	145	196	246	256	259	248	241
Gliwice	133	135	150	163	172	197	198	210	214	213	209
Bytom	174	181	183	191	188	234	234	239	231	227	202
Zabrze	172	183	190	199	198	204	196	198	205	201	198
Bielsko-Biała	57	67	75	83	106	121	164	176	181	180	179
Ruda Śląska ^c	110	118	132	141	143	150	159	166	171	166	154
Rybnik	27	30	34	38	44	103	123	138	144	145	144
Tychy	13	27	50	64	72	136	167	184	192	134	131
Dąbrowa Górnicza	32	41	56	60	62	80	141	138	137	130	130
Chorzów	129	141	147	154	152	156	150	142	132	125	120
Jastrzębie-Zdrój	2	2	3	9	25	91	98	101	104	103	101

a – for 1950 results of National General Census of 3 XII 1950;

b – for 1960 results of General Census of 6 XII 1960;

c – the town which originated from function of Nowy Bytom and Ruda in 1959; in 1950 and 1955, total population of both towns is given;

bold – maximum population;

Source: Statistical Yearbook of Main Statistical Office.

Table 2. Population dynamics of large towns in 5-year periods

Town	Population dynamics in % (beginning of each period 100 %)										
	1950-1955	1955-1960	1960-1965	1965-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1990-1995	1995-2000	
Katowice	114	135	106	107	113	103	102	101	96	97	
Częstochowa	134	110	106	107	106	118	106	104	100	99	
Sosnowiec	129	106	106	104	135	126	104	101	96	97	
Gliwice	102	111	109	106	115	101	106	102	100	98	
Bytom	104	101	104	98	124	100	102	97	98	89	
Zabrze	106	104	105	99	103	96	101	104	98	99	
Bielsko-Biała	118	112	111	128	114	136	107	103	99	99	
Ruda Śląska	107	112	107	101	105	106	104	103	97	93	
Rybnik	111	113	112	116	234	119	112	104	101	99	
Tychy	208	185	128	113	189	123	110	104	70	98	
Dąbrowa Górnicza	128	137	107	103	129	176	98	99	95	100	
Chorzów	109	104	105	99	103	96	95	93	95	96	
Jastrzębie-Zdrój	100	150	300	278	364	108	103	103	99	98	

bold – population loss;
Source: author's calculations.

At the beginning of the period studied (1950), there were 6 towns in the area of present Silesian Province, which could be included to large towns. This made 38% of such towns in Poland (their total number was 16). Thus, their percentage decreased during this 50 years. The highest number of large towns in the studied area occurred at the end of the 1980s and beginning of the 1990s – 7 towns. The former large town is Wodzisław Śląski, which in the period 1975–1991 exceeded limit value of population, but now it is populated by 50,000. Changes of its population (sudden increase and decrease) resulted from administrative changes.

The distribution of large towns in Silesian Province is very specific and typical for towns originated in mining-industrial areas. Nine towns form Katowice agglomeration in the central part of the Province including Katowice, Sosnowiec, Gliwice, Bytom, Zabrze, Ruda Śląska, Tychy, Dąbrowa Górnicza and Chorzów. Two towns – Rybnik and Jastrzębie – represent the largest towns in Rybnik agglomeration located in the south-western part of the Province. Two other towns form separate urban centres – Częstochowa in the northern part of the Province and Bielsko-Biała in the southern part.

Dynamic aspect of population is shown in 5-year periods, assuming each beginning of the period as 100% (tab. 2) and also in increasing form every 5 years in the whole period of 50 years, assuming population of 100 in 1950 (tab. 3). The analysis of population dynamics was conducted basing on changes in individual decades, because social-economic life in Poland occurred in such way.

In the 1950s, there was a significant population increase in towns, which are included at present to large towns (tab. 2). Some of them reached very large increase in the following periods:

- a) 1950–1955 – e.g. Tychy (208%), Częstochowa (134%),
- b) 1955–1960 – further increase of Tychy (185%), Jastrzebie Zdrój (150%), Dąbrowa Górnicza (137%) and Katowice (135%).

In the 1960s, the rate of increase of the towns studied dropped, but it was still positive, except of 3 towns of Katowice agglomeration: Bytom, Zabrze and Chorzów (tab. 2). In case of the latter towns, there was a slight decrease of population at the level of 1–2% in the period 1965–1970. Jastrzebie Zdrój, on the other hand, experienced its dynamic development. Its population increased three times in the period 1960–1965 and almost three times in the period 1965–1970 (tab. 2). This town represents a textbook example of intensively developing mining centre, because its population increased over 12 times during 20-year period (tab. 3).

In the next decade (1970–1975), large towns increased again their growth dynamics. This process is especially well visible in Rybnik, Tychy and Sosnowiec (tab. 2). Their increase is mainly associated with administrative changes – incorporation of towns and districts. The largest increase occurred in Jastrzebie Zdrój – 364% in the period 1970–1975, and during 15 years (1960–1975) its population increased 30 times (maximal dynamics). The second part of the 1970s,

represents the beginning of the drop of increase rate of large towns. Only Dąbrowa Górnicza (176%) and Bielsko-Biała (136%) still showed significant dynamics, but in Zabrze and Chorzów population decreased (tab. 2). Chorzów reached maximal number of inhabitants in 1977 – it was the earliest among the towns studied.

Table 3. Population dynamics of large towns in the period of 50 years (1950–2000)

Town	Population dynamics in % (1950 = 100%)									
	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Katowice	114	154	163	174	197	203	207	210	201	195
Częstochowa	134	147	156	168	179	210	222	230	231	229
Sosnowiec	129	138	146	151	204	256	267	270	258	251
Gliwice	102	113	123	129	148	149	158	161	160	158
Bytom	104	105	110	108	134	134	137	133	130	116
Zabrze	106	110	116	115	119	114	115	119	117	115
Bielsko-Biała	118	132	146	186	212	288	309	317	316	314
Ruda Śląska	107	120	128	130	136	145	151	155	151	140
Rybnik	111	126	141	163	381	456	511	533	537	533
Tychy	208	385	492	554	1 046	1 285	1 415	1 477	1 031	1 008
Dąbrowa Górnicza	128	175	188	194	250	440	431	428	406	406
Chorzów	109	114	119	118	121	116	110	102	97	93
Jastrzębie-Zdrój	100	150	450	1 250	4 550	4 900	5 050	5 200	5 150	5 050

bold – maximum population;

Source: author's calculations.

In the 1980s, further drop of increase dynamics of large towns was observed. Few of them reached the increase of 10%, e.g. Rybnik (112%) but it concerns only the period 1980–1985 (tab. 2). In the next 5 year period, non of the towns reached such increase rate. Some towns showed several-% increase of population, and in case of such towns as Chorzów (93%), Bytom (97%) and Dąbrowa Górnicza (99%) population decreased (tab. 2). Next three towns reached its maximal population in the 1980s: Dąbrowa Górnicza in 1982, Bytom in 1987 and Katowice in 1989.

In the last decade, regress of population in large towns of Silesian Province became more stringent (tab. 2). All towns showed decreasing population dynamics in the 1990s (tabs 2, 3) and reached their maximal values in that decade (mainly in 1991), unless it happened earlier. The process of population loss occurred most intensively in Tychy (70%) in the period 1990–1995 and Bytom (89%) in the period 1995–2000 (tab. 2). The population decrease of these towns

was however associated with administrative changes – separation of Bieruń and Łędziny from Tychy in 1991 and Radzionków from Bytom in 1998.

Figure 1 shows some examples of towns of differentiated population dynamics in the period 1950–2000. Tychy showed very large population dynamics in the period 1970–1975 (considerable administrative incorporations), then gradual decrease of dynamics occurred, followed by population loss in the 1990s (including separation of communes that earlier had been incorporated). Częstochowa is an example of the town of stable and rather small population dynamics. In this case, constant increase of population occurred until 1992, followed by its inconsiderable decrease. Chorzów is the only town, where the loss of population is recorded during the studied period of 50 years. Initially, slowly growing number of inhabitants stopped and then it gradually decreased, reaching in 2000 lower value than it was in 1950 (tab. 3).

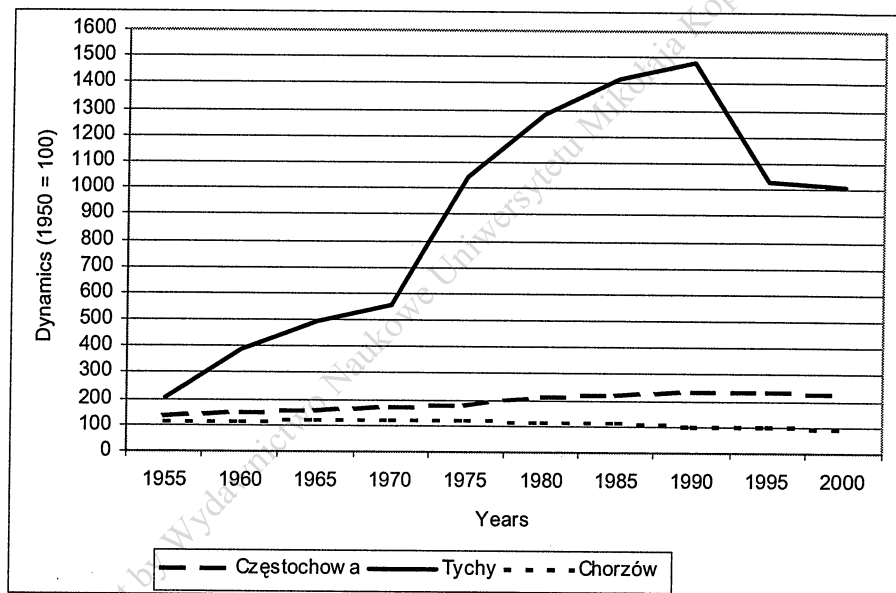

Fig. 1. Population dynamics of the selected towns in the period 1950–2000 (1950 = 100)

* * *

In the period studied 1950–200, significant changes of the size of towns, which are now considered as large towns, occurred. Nevertheless, in this period of 50 years, two stages of population changes in most of the towns studied may be distinguished. In the first, longer stage, which lasted until the end of the 1980s, population of majority of large towns increased. This process occurred

sometimes in a very dynamic way. In the beginning of the 1990s, the rate of population increase was retarded, followed by its loss. This change is especially well visible in case of towns belonging to Katowice agglomeration, where this process started first (Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Bytom, Katowice) and gained larger size than in other towns (compare tab. 1, 2, 3). Jastrzębie Zdrój, on the other hand, is in danger of population loss below 100,000 (tab. 1).

In the second part of the 20th century, considerable changes of town sizes occurred, which were associated with changes of their administrative borders. This process included some towns of Katowice and Rybnik agglomerations. The process of towns junction especially occurred in 1959, when Szopienice were incorporated to Katowice, and Ruda was joined with Nowy Bytom, and also in the period 1975–1977, when many areas were incorporated to Katowice, Sosnowiec, Bytom, Rybnik, Tychy and Dąbrowa Górnicza. The separations from large towns occurred mainly in the 1990s.

The results of the studies on population dynamics in the period 1950–2000 (tab. 3) revealed that Jastrzębie Zdrój reached the largest increase (about 50 times) during the 50 years studied. Other towns showed much smaller and very different population increase. In some towns population increased several times, e.g. Tychy 10 times, Rybnik 5 times, Bielsko Biała 3 times. Rapid population growth occurred mainly in towns located in the southern part of Silesian Province. Majority of towns located in the central part of Katowice agglomeration, which population dynamically increased in the earlier period, showed rather small population growth in the period 1950–2000. Chorzów showed the smallest population dynamics – 7% decrease of inhabitants number occurred at that time.

The results of the investigations on demographic development showed that large town of Silesian Province experienced population regress at the end of the 20th century, and this process started in centrally located towns of Katowice agglomeration. It is assumed with large probability that in the near future large towns will continue its trend of population decrease. This concerns towns, which were large at the beginning of the 1950s and also these, which showed dynamic development until the 1990s.

REFERENCES

- Harańczyk, A. (1998) *Miasta Polski w procesie globalizacji gospodarki*, PWN, Warszawa.
- Michalski, T. (1995) *Problematyka badawcza dużych miast na łamach „Przeglądu Geograficznego” i „Czasopisma Geograficznego” w latach 1918–1994*, [w:] VIII konferencja wiedzy o mieście: „Centra i peryferie dużych miast. Transformacja i przyszłość. Pojęcia i metody badawcze”, Łódź, s. 77–82.
- Runge, J. (1997) *Przemiany demograficzno-społeczne Chorzowa w latach 1945–1995*, Zeszyty Chorzowskie, t. II, s. 34–51.

DYNAMIKA LUDNOŚCIOWA DUŻYCH MIAST REGIONU ŚLĄSKIEGO

STRESZCZENIE

Artykuł ukazuje zmiany dynamiki liczby ludności dużych miast obecnego województwa śląskiego w latach 1950–2000. Stan ludności dużych miast ujęto w 5-letnich odstępach, natomiast ujęcie dynamiczne przedstawiono zarówno w okresach 5-letnich, jak i rosnąco co pięć lat w całym pięćdziesięcioleciu.

Okazało się, iż 13 miast województwa śląskiego spełniało przyjęte kryterium wielkości (100 tysięcy mieszkańców) na koniec XX wieku. Wśród nich tylko Katowice liczyły więcej niż 300 tysięcy ludności. Natomiast spośród pozostałych ośrodków: 4 miasta miały ponad 200 tysięcy ludności, a 8 miast przekraczało 100 tysięcy ludności. W tym samym czasie na terenie całego kraju były 42 duże miasta, czyli w województwie śląskim znajdowała się trzecia część tych miast.

Analizę dynamiki liczby ludności przeprowadzono na podstawie zmian w poszczególnych dekadach, gdyż w ten sposób kształtowało się życie społeczno-gospodarcze w Polsce. Stwierdzono, iż w badanym okresie 50 lat następowały znaczne zmiany wielkości dużych miast na terenie dzisiejszego województwa śląskiego. Niemniej jednak, w tym czasie wyraźnie zaznaczają się dwa różne okresy kształtowania się dynamiki liczby ludności dla większości omawianych miast.

Pierwszy okres znacznie dłuższy, bo trwający mniej więcej do końca lat 80., charakteryzował się wzrostem liczby ludności większości dużych miast; proces ten przebiegał w niektórych ośrodkach bardzo dynamicznie. Natomiast od początku lat 90. rozpoczęła się okres wyhamowania przyrostu ludności dużych miast, a następnie jej ubytku. Szczególnie widać tę zmianę w miastach aglomeracji katowickiej, gdzie ów proces rozpoczął się wcześniej i przybrał większe rozmiary, np. w Chorzowie (od 1977 r.), Dąbrowie Górniczej (1982), Bytomiu (1987), Katowicach (1989).

W drugiej połowie XX wieku wystąpiły liczne zmiany wielkości miast w związku ze zmianami ich granic administracyjnych, proces ten objął niektóre miasta aglomeracji katowickiej i rybnickiej. Proces łączenia miast zaznaczył się szczególnie w 1959 r. przez włączenie Szopienic do Katowic oraz połączenie Rudy i Nowego Bytomia, a także w latach 1975–1977, kiedy dokonano licznych przyłączeń do: Katowic, Sosnowca, Bytomia, Rybnika, Tychów i Dąbrowy Górniczej. Z kolei wyłączenia z nastąpiły głównie w latach 90. w Tychach i Bytomiu.

Dynamiczny wzrost liczby ludności cechował miasta znajdujące się głównie w południowej części województwa śląskiego, np. Jastrzębie-Zdrój osiągnęło ponad 50-krotny wzrost w ciągu 50 lat, Tychy 10-krotny, Rybnik 5-krotny, a Bielsko-Biała 3-krotny. Z kolei większość miast leżących w centrum aglomeracji katowickiej wykazało niewielki przyrost ludności (Bytom, Zabrze, Ruda Śląska), a w Chorzowie odnotowano nawet 7% ubytek ludności.

Zaobserwowany regres liczby ludności dużych miast województwa śląskiego pod koniec XX wieku pozwala stwierdzić z dużym prawdopodobieństwem, że w miastach tych liczba ludności będzie maleć w najbliższej przyszłości.

ROMAN RUDNICKI

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

DZIERŻAWCY GRUNTÓW SKARBOWYCH JAKO NOWA GRUPA SPOŁECZNA W ROLNICTWIE POLSKI PÓŁNOCNEJ W OKRESIE TRANSFORMACJI USTROJOWEJ

ZARYS TREŚCI. Artykuł zawiera wyniki wstępnych studiów nad gospodarstwami rolnymi dzierżawiącymi grunty skarbu państwa w Polsce Północnej. W analizie uwzględniono: dzierżawę jako element zagospodarowania gruntów Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, zróżnicowanie przestrzenne gruntów skarbowych dzierżawionych przez gospodarstwa sektora prywatnego, strukturę wieku i poziom wykształcenia użytkowników nowo utworzonych wielkoobszarowych gospodarstw indywidualnych oraz wpływ dzierżaw na zmianę lokalizacji gruntów gospodarstw indywidualnych. Powyższe zagadnienia rozpatrywano na tle polityki rolnej państwa, procesów urbanizacji, przeszłości polityczno-gospodarczej oraz warunków przyrodniczych.

SŁOWA KLUCZOWE: struktura agrarna, prywatyzacja, restrukturyzacja, dzierżawa.

UWAGI WPROWADZAJĄCE

Zmiana ustroju polityczno-gospodarczego Polski po 1989 r. uruchomiła proces przemian struktury własnościowej rolnictwa. Polegał on przede wszystkim na prywatyzacji państwowych gospodarstw rolnych oraz zasileniu ich gruntami gospodarstw indywidualnych i spółek prawa handlowego. Powyższy międzysektorowy transfer ziemi z reguły miał charakter dzierżawy. Nie należy identyfikować jej ze zmianą własności (prywatyzacją ziemi), lecz tylko z formą gospodarowania na rachunek i ryzyko gospodarującego, a nie właściciela gruntów (prywatyzacja zarządzania). Taki kierunek przemian własnościowych przyczynił się

do powstania nowej, nie występującej przed 1989 r., grupy (klasy) gospodarstw rolnych – dzierżawców gruntów skarbowych.

Analizą tej formy władania ziemią objęto obszar Polski Północnej, składający się z szesnastu województw powstałych w wyniku reformy podziału administracyjnego z dnia 1 czerwca 1975 r., tj. białostockiego, bydgoskiego, ciechanowskiego, elbląskiego, gdańskiego, gorzowskiego, koszalińskiego, łomżyńskiego, olsztyńskiego, ostrołęckiego, pilskiego, śląskiego, suwalskiego, szczecińskiego, toruńskiego i wrocławskiego. Wytyczony obszar badań obejmuje 38,5% powierzchni użytków rolnych w Polsce – charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem warunków zewnętrznych rolnictwa zarówno przyrodniczych, jak i poza przyrodniczych. Dlatego też badania przestrzenne gruntów dzierżawionych przeprowadzono w obrębie terenów różniących się pod względem historyczno-gospodarczym (ziemie dawnego zaboru rosyjskiego i Polski w okresie międzywojennym, dawnego zaboru pruskiego i Polski w okresie międzywojennym, dawnego zaboru pruskiego i Niemiec w okresie międzywojennym) oraz w odniesieniu do gmin z jednej strony o niekorzystnych, przeciętnych i korzystnych warunkach przyrodniczych rolnictwa, a z drugiej o niskim, średnim i wysokim stopniu zaawansowania procesu urbanizacji (wydzielono na podstawie średniej wartości znormalizowanej szeregu cech diagnostycznych; por. R. Rudnicki, 2001).

Za podstawowe jednostki obszarowe przyjęto gminy, które ujęto w układzie 708 jednostek przestrzennych, w tym: 28 miejskich, 258 miejsko-wiejskich oraz 422 wiejskie – według stanu w 1998 r., odzwierciedlającego strukturę agrarną w warunkach gospodarki rynkowej oraz znacznego zaawansowania procesów restrukturyzacji i prywatyzacji w rolnictwie. Za podstawę analizy przestrzennej przyjęto dane o gruntach w podziale według władania i według użytkowania (w układzie granic administracyjnych). Zgodnie z terminologią GUS, przez władanie rozumie się własność gruntów potwierdzoną odpowiednimi aktami prawnymi (na podstawie sprawozdań GEOD-02), a z kolei przez użytkowanie faktyczne gospodarowanie na gruntach (na podstawie sprawozdań RO-5).

DZIERŻAWA GRUNTÓW JAKO PRZEWAŻAJĄCY ELEMENT W STRUKTURZE ROZDYSPONOWANIA GRUNTÓW AGENCJI WŁASNOŚCI ROLNEJ SKARBU PAŃSTWA

W początkowym okresie transformacji ustrojowej uznano, że sprawą nadrzędną jest prywatyzacja (likwidacja) gospodarstw państwowych. Taki kierunek przekształceń usankcjonowała prawnie ustawa z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (ustawa weszła w życie od 1 stycznia 1992 r.). Na jej mocy powołano Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, której powierzono zadanie przejęcia, restrukturyzacji i prywatyzacji gruntów państwowych w rolnictwie.

Tabela 1. Zagospodarowanie gruntów AWRSP – Polska Północna wg stanu na 31 XII 1998 r.
Table 1. Management of AWRSP lands – Northern Poland, 31 XII 1998

Lp. No.	Oddział Terenowy Agencji Local Division	Grunty przejęte do zasobu Lands by overtaken by AWRSP	Trwałe rozdysponowanie Permanent dispense				Nietwałe rozdysponowanie Non-permanent dispense				Do rozdysponowania Left for dispense
			w tym: including:				w tym: including				
			sprzedaż sale	nieodpłatne przekazanie free transfer	wnieślenie do spółek jako aport share in companies	dzierżawa tenancy	administrowanie administration	zarząd i wieczyste użytkowanie management and perpetual lease			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	Bydgoszcz (tys. ha) (116 grsp)%	283,0 100	38,9 13,8	18,8 6,7	0,1 0,0	186,1 65,8	10,4 3,7	13,1 4,6	15,5 5,5		
2	Elbląg (tys. ha) (217 grsp)%	313,2 100	87,5 27,9	6,5 2,1	0,1 0,0	164,0 52,4	7,5 2,4	3,2 1,0	44,4 14,2		
3	Gorzów (tys. ha) (67 grsp)%	222,7 100	18,1 8,1	6,4 2,9	- -	149,7 67,2	10,7 4,8	8,5 3,8	29,3 13,2		
4	Koszalin (tys. ha) (167 grsp)%	500,4 100	72,5 14,5	15,0 3,0	0,2 0,0	322,7 64,5	17,2 3,4	5,7 1,1	67,3 13,5		
5	Olsztyn (tys. ha) (160 grsp)%	458,9 100	72,8 15,9	14,8 3,2	0,5 0,1	248,1 54,0	29,8 6,5	14,3 3,1	78,7 17,1		
6	Piła (tys. ha) (66 grsp)%	175,2 100	57,7 32,9	10,5 6,0	- -	86,2 49,2	2,0 1,1	0,1 0,1	18,8 10,7		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7	Suwalki (tys. ha) (95 grsp)%	355,8 100	58,7 16,5	10,1 2,9	0,1 0,0	230,0 64,6	- -	9,8 2,8	47,2 13,2
8	Szczecin (tys. ha) (79 grsp)%	371,8 100	49,0 13,2	12,3 3,3	0,0 0,0	257,9 69,4	5,7 1,5	6,4 1,7	40,6 10,9
9	Warszawa (tys. ha) (43 grsp)%	78,6 100	1,7 2,2	0,7 0,9	2,8 3,6	69,9 88,9	0,9 1,1	0,2 0,3	2,4 3,0
Polska Północna – Northern Poland									
	Razem (tys. ha) Total th. ha (1010 grsp)%	2 759,7 100	457,0 16,6	95,3 3,4	3,7 0,1	1 714,6 62,1	84,0 3,0	61,1 2,2	344,1 12,5

Źródło: Opracowano na podstawie: Raport z działalności Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w 1998 r. (według: Agrozprzemiany, nr 7-8/1999 r.)
Source: Compiled on the basis of: Report of Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa w 1998 r. (according to Agrozprzemiany, nr 7-8 1999 r.).

W kierunku wzrostu znaczenia rynku i konkurencji przeprowadzono również nowelizację kodeksu cywilnego (ustawa z dnia 28 lipca 1990 r.), pozbawiającą państwo instrumentów aktywnego oddziaływania na kształt obszarowy gospodarstw rolnych sektora prywatnego.

Powyższe ustawy kształtowały przepisy określające zasady przekształceń państwowego rolnictwa. Nie zawierały one ograniczeń obszaru kierowanego do prywatyzacji (brak górnego limitu norm ustalonego administracyjnie) oraz umożliwiały sprzedaż lub dzierżawę gruntów skarbowych tylko po przeprowadzeniu przetargu nieograniczonego, obejmującego osoby fizyczne i prawne – bez względu na ich związek z rolnictwem (usunięcie wymogu posiadania kwalifikacji rolniczych) lub miejscem zamieszkania – przyjmującego jako podstawowe kryterium wysokość oferowanej ceny ziemi lub czynszu dzierżawnego. Tak realizowany proces przekształceń własnościowych odbywał się w niekorzystnym dla rolnictwa okresie (po 1990 r.), kiedy to otwarto granice dla subsydiowanej żywności z państw zachodnich, co w warunkach gwałtownego spadku opłacalności produkcji rolnej, przyczyniło się do pogorszenia sytuacji materialnej gospodarstw rolnych.

Pomimo niekorzystnych uwarunkowań ekonomicznych, odsetek gruntów skarbowych oczekujących na rozdysponowanie w ogólnej powierzchni gruntów przejętych do zasobu AWRSP w 1998 r. wynosił zaledwie 12,5% (tab. 1). Wynika stąd, że proces zagospodarowania gruntów Agencji w Polsce Północnej jest w fazie końcowej. Jednakże niewielki udział form trwałego rozdysponowania gruntów (sprzedaż, nieodpłatne przekazanie i wniesienie aportem do spółek prawa handlowego – łącznie 20,1%) oraz przewaga dzierżaw w zagospodarowaniu gruntów skarbowych (62,1% gruntów przejętych przez AWRSP), wskazują na początkowy etap przekształceń własnościowych w rolnictwie.

Grunty oddane w dzierżawę obejmują od ok. 50% (Oddziały Terenowe AWRSP w Pile, Elblągu i Olsztynie) do 89% gruntów przejętych przez Agencję (OT AWRSP w Warszawie). Przeciętna powierzchnia dzierżawionych gruntów wynosi 25 ha (tab. 2). Wartość ta nie odzwierciedla struktury wielkościowej dzierżaw. Jest ona bowiem silnie zróżnicowana. Zdecydowana większość zawartych umów dzierżawy dotyczyła nieruchomości o powierzchni do 100 ha (96,1% ogólnej liczby umów). Jednakże stanowiły one zaledwie 21,8% ogółu dzierżawionej powierzchni (przeciętna powierzchnia dzierżawiona wynosiła w tej grupie 5,6 ha). Analizowana grupa umów miała zróżnicowane znaczenie dla poprawy struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych. Około 40% tej liczby stanowiły umowy dotyczące nieruchomości o powierzchni do 1 ha, pochodzących przede wszystkim z byłego Państwowego Funduszu Ziemi. Grunty te w niewielkim stopniu oddziaływały na powiększenie obszaru i poprawę rozłogu gospodarstw. Wpływ istniejących gospodarstw na strukturę obszarową uwidacznia się w przypadku dzierżawy 1–10 ha, a głównie 10–100 ha (ok. 10% umów do 100 ha). Wówczas następuje upełnorolnienie gospodarstwa rolnego, a nawet jego „awans” do grupy gospodarstw farmerskich (średniej wielkości – 50–100 ha).

Tabela 2. Grunty wdzierżawione z zasobu AWRSP według grup obszarowych i województw Polski Północnej (do 31 XII 1997 r.)

Table 2. Lands rented from AWRSP reserve according to area groups and provinces of North Poland (till 31 XII 1997)

Lp. No.	Województwo Province	Razem Total		W tym w grupie obszarowej (w %) In this number area groups (%)						Średnia powierzchnia sprzedaży Average size of a sale
				do 1,00 ha up tp 1,00 ha		1,01–99,99 ha		powyżej 100 ha over 100 ha		
		P	U	P	U	P	U	P	U	
1	Białostockie	43,9	5,0	2,0	35,8	31,1	62,6	66,9	1,6	8,8
2	Bydgoskie	154,1	8,8	1,0	44,8	25,0	53,0	74,0	2,2	17,5
3	Ciechanowskie	46,6	3,6	1,7	35,4	30,3	62,6	68,0	2,4	12,9
4	Elbląskie	167,0	2,9	0,1	15,8	17,6	75,6	82,3	8,6	57,3
5	Gdańskie	59,9	0,3	0,1	15,1	4,1	48,8	95,8	36,1	180,5
6	Gorzowskie	183,0	10,6	1,7	57,2	16,7	40,6	81,6	2,2	17,2
7	Koszalińskie	238,8	10,1	1,1	44,8	19,8	51,9	79,1	3,3	23,6
8	Łomżyńskie	13,1	1,0	0,1	1,5	72,0	97,6	27,9	0,9	13,0
9	Olsztyńskie	296,1	10,2	0,3	25,1	20,1	70,5	79,6	4,4	29,0
10	Ostrołęckie	5,9	0,7	2,2	37,1	26,7	60,5	71,1	2,4	8,9
11	Piłskie	181,0	4,7	0,6	42,0	18,7	49,2	80,7	8,8	38,1
12	Słupskie	194,9	7,7	0,6	31,3	24,2	63,9	75,2	4,8	25,3
13	Suwalskie	161,9	4,3	0,2	15,6	29,0	79,0	70,8	5,4	38,0
14	Szczecińskie	315,1	12,1	0,7	43,8	18,8	51,9	80,5	4,3	26,0
15	Toruńskie	56,3	3,0	1,0	55,1	15,5	41,3	83,5	3,6	19,1
16	Włocławskie	23,6	2,2	1,5	36,2	37,8	62,4	60,7	1,4	10,7
Razem – Total		2 141,2	87,2	0,7	38,7	21,1	57,4	78,2	3,9	24,6

P – powierzchnia ogólna gruntów wdzierżawionych w tys. ha; U – liczba umów dzierżawy w tysiącach, * łącznie z wygasłymi i rozwiązanymi umowami dzierżawy

P – total area of rented lands in thousand hectares; U – number of lease contracts in thousand, * including expired and terminated lease contracts

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Raportu z działalności Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa za lata 1992–1998.

Source: Author's compilation based on Reports of Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa years 1992–1998.

Odmienne oddziaływanie na strukturę agrarną charakteryzuje dzierżawione grunty o powierzchni powyżej 100 ha. Obejmują one 3,9% ogólnej liczby umów oraz 78,2% ogólnej powierzchni gruntów dzierżawionych z zasobu AWRSP, a ich przeciętna powierzchnia wynosi 487 ha. W obrębie tych dzierżaw z reguły wy-

stępują obiekty budowlane, dzięki czemu mogą one funkcjonować jako samodzielne, nowo utworzone gospodarstwa (por. Pyrgies, Kołodziej, 2000).

ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE GRUNTÓW DZIERŻAWIONYCH

Prywatyzacja w rolnictwie – w sferze agrarnej – wiąże się ze wzrostem powierzchni gruntów użytkowanych przez gospodarstwa sektora prywatnego. Wzrost ten odbywa się na drodze zakupu lub dzierżawy gruntów sektora publicznego. W celu rozpoznania tego zjawiska przeprowadzono analizę przestrzenną, ukierunkowaną na porównanie, według stanu w 1998 roku, dwóch kategorii agrarnych, tj.:

- powierzchni gruntów w użytkowaniu gospodarstw sektora prywatnego (statystyka rolnicza GUS – ogółem w Polsce Północnej 7455,7 tys. ha)
- powierzchni gruntów będących własnością gospodarstw sektora prywatnego (statystyka geodezyjna GUGiK – ogółem 5798,6 tys. ha).

Analiza porównawcza powyższych form własnościowych rolnictwa wykazała, że przemiany struktury władania gruntów są wolniejsze od zmian ich struktury według użytkowania (zjawisko to w skali ogólnopolskiej odnotował B. Głębocki, 1998). Różnica powyższych areałów pozwoliła również na wydzielenie kolejnej kategorii gruntów, tj. powierzchni gruntów własności sektora publicznego, dzierżawionej przez gospodarstwa sektora prywatnego (ogółem 1657,1 tys. ha, tab. 3). Areał ten odzwierciedla międzysektorową dzierżawę gruntów, która w okresie transformacji ustrojowej okazała się głównym czynnikiem przemian agrarnych – zarówno w strukturze własnościowej użytkowanych gruntów, jak i w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych. Potwierdza to również wzrost udziału dzierżaw w użytkowaniu gruntów rolnych w Polsce od 2,8% w 1986 r. do 18,4% w 1997 r. (wg Ziętary, 2000).

Analiza powierzchni ogólnej gruntów w użytkowaniu sektora prywatnego wykazała duże zróżnicowanie terytorialne relacji zachodzącej pomiędzy gruntami własnymi (średnio 77,8%) a dzierżawionymi (średnio 22,2%; tab. 3). Dzierżawa gruntów skarbowych najwyraźniej zaznacza się na terenie Ziemi Odzyskanych, gdzie przeciętnie obejmuje 43,8% gruntów w użytkowaniu sektora prywatnego. Na tym obszarze odnotowano 110 gmin o przewadze (ponad 50%) gruntów dzierżawionych nad własnymi. Największym – powyżej 75% – udziałem gruntów dzierżawionych charakteryzują się gminy: Radowo Małe – 84,5% (pow. gryfiński), Rąbino – 77,1% (pow. świdwiński) oraz Górzycza – 79,0% i Rzepin – 75,1% (pow. ślubicki). Niższy udział dzierżaw występuje na terenie byłego zaboru pruskiego i Polski w okresie międzywojennym (średnio 15,8%; próg 50% przekroczone jedynie w gminie Chodzież). Z kolei najmniejszy udział gruntów dzierżawionych charakteryzuje gminy byłego zaboru rosyjskiego (średnio 2,3%). Oprócz większości gmin tego obszaru, gdzie dzierżawy gruntów pań-

stowych nie występują, zjawisko to przede wszystkim odnotowano w pasie wschodnich, przygranicznych gmin (od gm. Szudziałowo do gm. Mielnik).

Tabela 3. Wybrane elementy analizy agrarnej gruntów sektora prywatnego w rolnictwie – 1998 r. (wg granic administracyjnych)

Table 3. Selected elements of the agrarian analysis of private sector agricultural lands in 1998 (Northern Poland, according to administrative borders)

Kategoria gruntów Land category	Ogółem Total	W tym uwarunkowania In this number conditions											
		historyczne historical			urbanizacyjne urbanization			przyrodnicze natural					
		1	2	3	1	2	3	1	2	3			
Użytkowanie – Use													
pow. og. – tys. ha – total area	7 455,7	2 759,7	1 662,5	3 033,6	1 978,8	3 950,6	1 526,3	1 476,9	4 028,1	1 950,7			
% sekt. pryw. – private sector, %	100,0	37,0	22,3	40,7	26,5	53,0	20,5	19,8	54,0	26,2			
% og. pow. u.r. – share of total agric. land	90,8	97,1	92,9	85,1	93,7	90,7	87,7	88,6	90,9	92,1			
w tym: – in this number:													
własność – property													
pow. og. – tys. ha – total area	5 798,6	2 695,3	1 399,8	1 703,5	1 712,2	2 993,2	1 093,2	1 242,8	3 053,4	1 502,4			
% sekt. pryw. – private sector, %	77,8	97,7	84,2	56,2	86,5	75,8	71,6	84,1	75,8	77,0			
% og. pow. u.r. – share of total agric. land	70,0	93,6	77,5	48,5	80,0	68,5	61,9	73,6	68,2	70,9			
dzierżawa – tenancy													
pow. og. – tys. ha – total area	1 657,1	64,4	262,6	1 330,1	266,6	957,4	433,1	234,1	974,7	448,3			
% sekt. pryw. – private sector, %	22,2	2,3	15,8	43,8	13,5	24,2	28,4	15,9	24,2	23,0			
% og. pow. u.r. – share of total agric. land	20,8	3,5	15,5	36,6	13,6	22,2	25,8	15,0	22,7	21,2			

Uwarunkowania:
Conditions:

historyczne
(historical)

urbanizacyjne
urbanization

przyrodnicze
natural

1 – zabór rosyjski i Polska w okresie międzywojennym
Russian partition and Poland in inter-war period

1 – niski poziom
low level

1 – niski poziom
low level

2 – zabór pruski i Polska w okresie międzywojennym
Prussian partition and Poland in inter-war period

2 – średni poziom
mean level

2 – średni poziom
mean level

3 – zabór pruski i Niemcy w okresie międzywojennym
Prussian partition and Germany in inter-war period

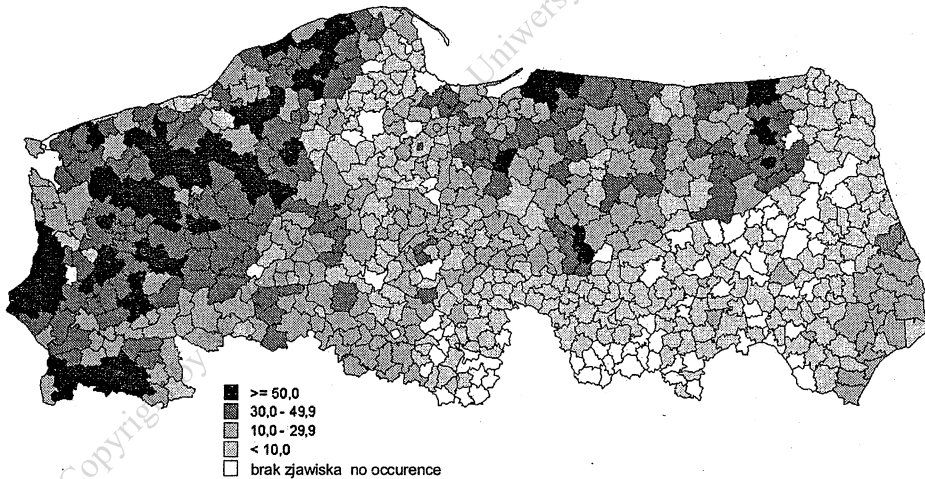
3 – wysoki poziom
high level

3 – wysoki poziom
high level

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii (wykaz gruntów GEOD. 02, 1998) oraz sprawozdań Głównego Urzędu Statystycznego: R-82 – Rozliczenie gruntów w mieście (gminie) – 1988 r., R-05 – Użytkowanie gruntów wg granic administracyjnych – 1998 r.

Source: Author's calculations based on data of Central Cartography and Geodesy Office (wykaz gruntów GEOD. 02, 1998) and reports of Central Statistical Office: R-82 – Rozliczenie gruntów w mieście (gminie) – 1988 r., R-05 – Użytkowanie gruntów wg granic administracyjnych 1998 r.

Przeprowadzona analiza wykazała, że zachodzący w okresie transformacji ustrojowej międzysektorowy transfer gruntów z reguły ma charakter dzierżawy. Tak realizowany wzrost powierzchni gruntów w użytkowaniu gospodarstw rolnych sektora prywatnego wiąże się z niepełną prywatyzacją, ograniczoną jedynie do zmiany formy własnościowej zarządzania gruntami, a nie zmiany ich własności z publicznej na prywatną (oddzielenie prawa własności od prawa użytkownika). Przyczyniło się to do powstania nowej, nie występującej przed 1989 r., grupy gospodarstw, dla której podstawą prowadzenia produkcji rolniczej jest dzierżawa gruntów państwowych. Gospodarstwa te stanowią istotny element struktury agrarnej w Polsce Północnej – użytkują 20,8% ogólnej powierzchni użytków rolnych (rys. 1). Odsetek ten cechuje duże zróżnicowanie przestrzenne – od wartości zerowej (79 gmin) do ponad 50% (61 gmin, w tym próg 70% przekroczony został w gminach Radowo Małe – 78,2%, Rąbino – 75,1 %, Górzycza – 72,2%). Zróżnicowanie przestrzenne analizowanej cechy uwarunkowane jest głównie przez oddziaływanie czynników historycznych (najwyższy udział na terenie Ziemi Odzyskanych – 36,6%). Zaznacza się także wpływ warunków urbanizacyjnych i przyrodniczych. Świadczy o tym relatywnie niski (poniżej wartości przeciętnej) udział gruntów dzierżawionych na terenach o niekorzystnych warunkach przyrodniczych (15,0%) oraz w gminach słabo zurbanizowanych (13,6%; tab. 3).

Rys. 1. Grunty sektora prywatnego dzierżawione od Skarbu Państwa w odsetku ogólnej powierzchni użytków rolnych – 1998 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystyki rolniczej (GUS – sprawozdania R-05) i geodezyjnej (sprawozdania GEOD-02).

Fig. 1. The Treasury of State's land on lease to private sector as a percentage of total agricultural land area, 1998

Source: Author's compilation based on agricultural statistics (GUS – reports R-05) and geodesic reports (GEOD-02 reports).

DZIERŻAWA GRUNTÓW JAKO CZYNNIK WZROSTU DYSTANSU MIĘDZY POŁOŻENIEM GRUNTÓW GOSPODARSTW ROLNYCH A SIEDZIBĄ ICH UŻYTKOWNIKÓW

W analizie wpływu dzierżaw gruntów skarbowych na zróżnicowanie przestrzenne gospodarstw indywidualnych uwzględniono dwie, różniące się układem przestrzennym, grupy ewidencyjne gruntów, tj.:

- według granic administracyjnych (suma gruntów gospodarstw indywidualnych w danej jednostce administracyjnej),
- według siedziby użytkownika gospodarstwa rolnego (suma gruntów użytkowników – kierowników gospodarstw rolnych zamieszkałych w danej jednostce administracyjnej).

W celu określenia relacji zachodzących pomiędzy powyższymi kategoriami gruntów wprowadzono do analizy agrarnej wskaźnik lokalizacji gruntów gospodarstw indywidualnych, zdefiniowany jako procentowy udział gruntów według siedziby użytkownika gospodarstwa w ogólnej powierzchni gruntów gospodarstw indywidualnych według granic administracyjnych (tab. 4).

Tabela 4. Zmiany wskaźnika lokalizacji gruntów gospodarstw indywidualnych w latach 1988–1996 (według liczby gmin)

Table 4. Changes in the index of individual farms land location in Northern Poland in 1988–1996 (according to communes number)

Wartość wskaźnika Value of the index	1988		1996		1988–1996	
	liczba gmin number of communes	%	liczba gmin number of communes	%	zmiana liczby gmin change in number of communes	1988 = 100
< 80	1	0,1	42	5,9	41	4 200,0
80,00–89,99	6	0,9	70	9,9	64	1 166,7
90,00–93,99	17	2,4	78	11,0	61	458,8
94,00–97,00	126	17,8	131	18,5	5	104,0
98,00–101,99	461	65,1	190	26,8	271	41,2
102,00–105,99	58	8,2	81	11,5	23	139,7
106,00–109,99	9	1,3	33	4,7	24	366,7
>= 110	30	4,2	83	11,7	53	276,7

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: – sprawozdań R-82 – rozliczenie gruntów w mieście (gminie) 1988 r.; – wyników Powszechnego Spisu Rolnego – 1996 r. (dane według siedziby użytkownika gospodarstwa); – materiałów Wojewódzkich Urzędów Statystycznych – 1996 r. (dane według granic administracyjnych).

Source: Author's calculation based on: – reports R-82 – rozliczenie gruntów w mieście (gminie) – 1988 r.; – agricultural census 1996 (data by the seat of the landholder); – documents of the Voivodship Statistical Offices (data by administrative borders).

Wprowadzenie, w wyniku zmiany ustroju polityczno-ekonomicznego Polski, gospodarki rynkowej objęło także obrót gruntami rolnymi (głównie dzierżawa gruntów skarbowych), co przyczyniło się do wzrostu dystansu między położeniem gruntów gospodarstw a siedzibą ich użytkowników. Zjawisko to ilustruje analiza porównawcza wskaźnika lokalizacji gruntów gospodarstw indywidualnych w latach 1988–1996 (tab. 4). Stwierdzono zachodzący proces polaryzacji struktury gmin według wskaźnika lokalizacji. Świadczy o tym z jednej strony istotny spadek liczby gmin o zbliżonej powierzchni według granic administracyjnych i według siedziby użytkownika gospodarstwa (wsk. lok. 98–102% – ubyłoby 271 gmin), a z drugiej wzrost liczby gmin o wskaźniku lokalizacji przekraczającym 110% (przybyły 53 gminy), a przede wszystkim poniżej 90% (przybyło 105 gmin). Powyższe zmiany wiążą się przede wszystkim z oddziaływaniem uwarunkowań urbanizacyjnych – z jednej strony z wysokim wzrostem wskaźnika lokalizacji w gminach najsilniej zurbanizowanych (przeciętny wzrost 6,8%), a z drugiej z jego spadkiem na obszarach słabo zurbanizowanych (przeciętny spadek – 2,5%). Tak istotnych zmian nie wykazała analiza w odniesieniu do warunków historycznych i przyrodniczych. Wynika stąd, że w okresie transformacji ustrojowej w wolnorynkowym obrocie gruntami rolnymi najaktywniejszą grupę stanowią osoby zamieszkałe na terenach zurbanizowanych – głównie w miastach. Potwierdza to przeprowadzona analiza gruntów gospodarstw indywidualnych według granic administracyjnych oraz według siedziby użytkownika gospodarstwa w – uwzględnionych w badaniach – miastach Polski Północnej w latach 1988–1996. Stwierdzono, że pomimo niewielkiego spadku powierzchni gospodarstw indywidualnych w granicach administracyjnych miast (średnio ubyłoby 0,6% gruntów), istotnie wzrosła ich powierzchnia według kryterium siedziby użytkownika gospodarstwa (średnio przybyło 116% gruntów).

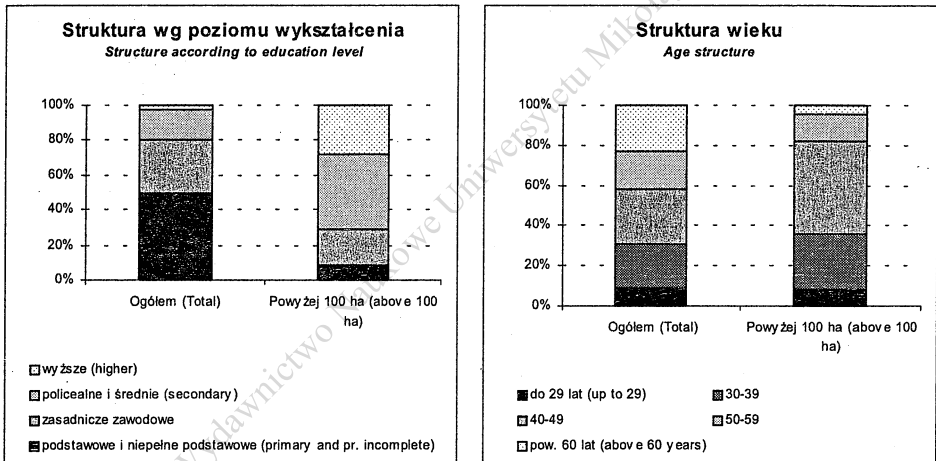
Dynamiczny wzrost powierzchni gruntów w użytkowaniu gospodarstw indywidualnych mających swoją siedzibę w obrębie miast jest specyficzną cechą przemian agrarnych w okresie transformacji ustrojowej. Wiąże się to ze spadkiem opłacalności produkcji rolniczej, ograniczającym możliwości finansowe wzrostu powierzchni gospodarstw indywidualnych. W tych warunkach uaktywnił się pozarolniczy kapitał miejski – przedsiębiorcy prywatni kupują lub dzierżawią grunty rolne jako osoby fizyczne, przez co – w ujęciu obowiązującej statystyki – zaliczani są do grupy indywidualnych gospodarstw rolnych.

CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNA WIELKOBSZAROWYCH DZIERŻAWCÓW GRUNTÓW SKARBOWYCH

Dzierżawa gruntów skarbowych przyczyniła się, oprócz upełnolnienia istniejących jednostek, do powstania nowej, nie występującej przed 1990 rokiem, grupy obszarowej gospodarstw – wielkoobszarowych (powyżej 100 ha użytków

rolnych) gospodarstw rolnych sektora prywatnego. Gospodarstwa te różnią się od ogółu nie tylko wielkością zasobu ziemi rolniczej, ale także strukturą społeczno-demograficzną. Zagadnienie to przedstawiono na podstawie analizy porównawczej struktury wieku oraz struktury według poziomu wykształcenia użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych powyżej 100 ha u.r. na tle ogółu użytkowników gospodarstw indywidualnych (rys. 2).

Analiza struktury wieku użytkowników wielkoobszarowych gospodarstw indywidualnych wykazała wyższe udziały, w porównaniu do ogółu gospodarstw, kierowników gospodarstw w wieku 30–39 lat (28,0%; ogółem 21,5%) oraz przede wszystkim 40–49 lat (45,8%; ogółem 27,5%). Pomimo niewielkich różnic w grupie wiekowej do 29 lat (ogółem 9,2%, powyżej 100 ha 8,2%), znacznie niższe udziały użytkowników gospodarstw powyżej 100 ha w grupach wiekowych 50–59 lat (13,8%, ogółem 18,5%) oraz powyżej 60 lat (4,2%, ogółem 23,3%) pozwalają stwierdzić, że wielkoobszarowe gospodarstwa indywidualne wyróżniają się korzystną strukturą wieku ich użytkowników.

Rys. 2. Użytkownicy indywidualnych gospodarstw rolnych (ogółem i powyżej 100 ha) według grup wieku i poziomu wykształcenia – 1996 r.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 1996.

Fig. 2. Users in private individual farms (of area 100 and more hectares) according to age groups and education level, 1996

Source: Author's calculations based on Agricultural Census 1996.

Użytkownicy indywidualnych gospodarstw rolnych powyżej 100 ha charakteryzują się również wyższym poziomem wykształcenia. Porównanie ich struktury według poziomu wykształcenia z ogółem gospodarstw wykazało z jednej strony znacznie wyższe udziały osób z wykształceniem wyższym (28,4%; ogółem 2,6%) i średnim (policealne, średnie zawodowe, średnie ogólnokształcące –

42,6%, ogółem 17,1 %), a z drugiej relatywnie niewielkie udziały osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym (20,1%; ogółem 30,5%) oraz przede wszystkim podstawowym i niepełnym podstawowym (8,8%; ogółem 49,8%). Wynika stąd, że wielkoobszarowe gospodarstwa indywidualne, powstałe głównie na bazie dzierżawy gruntów skarbowych, charakteryzują się – w przeciwieństwie do ogółu gospodarstw indywidualnych – wysokim poziomem kwalifikacji ich użytkowników. Czynnikiem ten determinuje poprawę organizacji pracy oraz zwiększenie produkcji rolnej za pomocą nowoczesnych środków produkcji.

UWAGI KOŃCOWE

Dzierżawa gruntów w Polsce do początku lat dziewięćdziesiątych nie była zbyt powszechna i wykorzystywana głównie lokalnie (międzysąsiedzko), w celu powiększenia już istniejących indywidualnych gospodarstw rolnych. Wzrost znaczenia tej formy gospodarowania w rolnictwie wiąże się głównie z zagospodarowaniem gruntów skarbowych. Jest to, uwzględniając niekorzystne warunki ekonomiczne, prawidłowy kierunek przemian agrarnych. Potwierdzają to doświadczenia wielu krajów, zwłaszcza zrzeszonych w Unii Europejskiej, w których dzierżawa jest powszechnie stosowana jako podstawowy czynnik poprawy struktury agrarnej, prowadzący do zmniejszania się liczby gospodarstw i wzrostu ich średniej powierzchni (ponad 60% gruntów w dzierżawie cechuje rolnictwo Belgii, Francji i Niemiec – wg Ziętary, 1999). Jednakże w warunkach polskich, zwłaszcza w okresie początkowym zagospodarowania gruntów AWRSF, przeważało zawieranie umów dzierżawnych krótko- i średnioterminowych (przeciętny okres, na jaki podpisywano umowy dzierżawy wynosił 7 lat; por. Żebrowski, 1994). Nie było to czynnikiem stabilizującym rozwój tej formy rolnictwa. Zbyt krótki czas trwania dzierżawy nie gwarantuje poczucia pewności i stabilizacji, nie pobudza zainteresowania dzierżawców do realizacji inwestycji (np. melioracje) i prowadzenia racjonalnej gospodarki. Doprowadziło to do uproszczenia produkcji rolnej w gospodarstwach dzierżawionych – odchodzenia od chowu zwierząt inwentarskich oraz dominacji (monokultury) zbóż w ramach produkcji roślinnej. Poprawa tego stanu wymaga preferencyjnej polityki rolnej państwa oraz wprowadzenia rozwiązań prawnych umacniających dzierżawę gruntów skarbowych jako formę własnościową rolnictwa.

Przeprowadzona analiza wykazała, że dzierżawa gruntów skarbowych jest główną determinantą zmian struktury agrarnej w Polsce Północnej, gdzie przyczyniła się do utworzenia 2,6 tys. wielkoobszarowych indywidualnych gospodarstw rolnych oraz spółek sektora prywatnego. Gospodarstwa te obejmują blisko 25% ogólnej powierzchni użytków rolnych, a ich użytkownicy wyróżniają się korzystną strukturą wieku oraz wysokim poziomem wykształcenia. Taki układ czynników produkcji rolnej wskazuje, że gospodarstwa te są zdolne do kon-

kurowania z rolnictwem Unii Europejskiej, a nawet – w warunkach poprawy wyposażenia technicznego – mogą tę rywalizację wygrać.

LITERATURA

- Głębocki, B. (1998) *Przemiany struktury agrarnej Polski w latach 1990–1997*, [w:] J. Parzysek, H. Rogacki (red.), *Przemiany społeczno-gospodarcze Polski lat dziewięćdziesiątych*, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Pyrgies, J., Kołodziej, A. (2000) *Czas egzaminu dzierżawców*, *Agroprzemiany*, 3, AWRSP, Warszawa.
- Rudnicki, R. (2001) *Zmiany układu przestrzennego struktury agrarnej Polski Północnej w latach 1988–1998 (uwarunkowania, dynamika, kierunki)*, Wyd. UMK, Toruń.
- Ziętara, W., (1999) *Rola dzierżawy nieruchomości rolnych w procesie przemian struktury obszarowej gospodarstw rolniczych w Polsce*, [w:] S. Paszkowski (red.), *Determinanty transformacji struktury agrarnej w rolnictwie polskim*, *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu*, CCCVIII, Rolnictwo, 53, cz. II, Poznań.
- Ziętara, W. (2000) *Dzierżawa ziemi i jej rola w krajach Unii Europejskiej i w Polsce*, *Agroprzemiany*, 4, AWRSP, Warszawa.
- Żebrowski, W. (1994) *Etapy restrukturyzacji Gospodarstw Rolnych Skarbu Państwa*, [w:] J. Falkowski, M. Jasiulewicz (red.), *Restrukturyzacja Państwowych Gospodarstw Rolnych w świetle doświadczeń ogólnokrajowych*, XI Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, WSI w Koszalinie, PTG, Koszalin.

THE STATE TREASURY'S LAND TENANTS AS A NEW GROUP IN THE NORTHERN POLAND AGRICULTURE DURING THE TRANSFORMATION PERIOD

SUMMARY

The main factor of alterations in Northern Poland agrarian structure is state farms privatization, run by Agricultural Property Agency of State Treasury. Within the allocation structure the tenancy prevails (62% in 1998; tab. 1), which is steered chiefly to forming large area farms of private sector (tenancy areas over 100 ha makes 78% total lands rented, tab. 2). These activities have contributed to formation of a new, not existing before 1990, farms class – tenants of state treasury lands. These lands present crucial element of agrarian structure in Northern Poland including 22% area of private sector in agriculture (tab. 3). Their share in total area of agricultural land amounts on average to 20.8% and in the commune arrangement it varies from zero (79 communes) to above 50% (60 units; fig. 1).

Increase in tenancy area has also contributed to an extension in distance between location of farm lands and seat of their users. This problem is exemplified by changes in individual farm location index in the years 1988–1996, defined as a percentage share of

lands according to user seat in the total area of individual farms according to administrative borders (tab. 4).

The analysis has proved, that tenancy of treasury land was a main factor while forming large area farms (above 100 ha) in private sector. These farms differ from totality in the size of agricultural land resources (about 500 ha) and in socialdemographic structure. They are characterized by the favorable age structure of users (for example 4.2% above 60 years) and higher level of education (higher or secondary education at 71% users; fig. 2). The factors of agricultural production indicate, that these farms are capable to compete with European Union agriculture, and even – after improvement in technical equipment – they can win the rivalry.

BEATA HOŁOWIECKA

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

STREFA WPŁYWU TORUNIA NA PODSTAWIE DOJAZDÓW DO PRACY

ZARYS TREŚCI. W artykule przedstawiono strefę wpływu Torunia wyznaczoną na podstawie dojazdów do pracy. Omówiono główne czynniki decydujące o wielkości dojazdów i ich zasięgu, tj. rozmieszczenie konkurencyjnych ośrodków miejskich, podaż miejsc pracy, dostępność komunikacyjną Torunia. Wykazano, że w wyniku przemian na rynku pracy zasięg dojazdów pracowniczych do Torunia uległ niewielkiemu ograniczeniu przestrzennemu przy znacznym zróżnicowaniu natężenia dojazdów w obrębie tej strefy.

SŁOWA KLUCZOWE: dojazdy do pracy, migracja, dostępność komunikacyjna, ruchliwość przestrzenna.

WPROWADZENIE

Niniejsze opracowanie nawiązuje do wielu wcześniejszych badań poświęconych problematyce dojazdów do pracy. Do ważniejszych z nich zaliczyć należy m.in. prace: T. Lijewskiego (1967), S. Liszewskiego (1967), J. Namysłowskiego (1976, 1980), J. Z. Dzieciuchowicz (1979), A. Zborowskiego (1996), A. Matczaka, D. Szymańskiej (1997), J. Runge (1991) i J. Stachowskiego (1991). W większości dotyczą one analizy zjawiska migracji wahadłowych w okresie przed 1989 rokiem. Nowe uwarunkowania wywołane przemianami transformacyjnymi przyczyniły się do tego, że problematyka dojazdów do pracy stała się niezwykle aktualna i coraz więcej badaczy podejmuje ten temat.

Przemiany społeczno-gospodarcze zapoczątkowane pod koniec lat osiemdziesiątych w istotny sposób wpłynęły na ograniczenie ruchliwości przestrzennej ludności, w tym również dojazdów do pracy. Najistotniejszą przyczyną spadku

wielkości dojazdów pracowniczych jest znaczna redukcja zatrudnienia. Przeprowadzone badania pozwoliły wskazać, w jaki sposób nowe uwarunkowania wpłynęły na zasięg i rozkład przestrzenny codziennych dojazdów pracowniczych do Torunia.

RYNEK PRACY W WYBRANYCH MIASTACH REGIONU KUJAWSKO-POMORSKIEGO

Czynnikiem decydującym o wielkości i zasięgu dojazdów pracowniczych jest liczba i przestrzenne rozmieszczenie konkurencyjnych ośrodków miejskich, traktowanych jako obszary koncentracji miejsc pracy. Istotne znaczenie ma również struktura funkcjonalna miast i regionu decydująca o podaży zatrudnienia oraz kierunek jej przekształceń. W przypadku Torunia – drugiego pod względem liczby ludności miasta województwa kujawsko-pomorskiego – pole dojazdów pracowniczych modyfikowane jest rozmieszczeniem dużych miast regionu. Największy wpływ mają blisko położone ośrodki: na zachodzie prawie dwukrotnie większa Bydgoszcz oraz Inowrocław, a na południu Włocławek. Mniejszy wpływ z uwagi na znaczne oddalenie, słabsze powiązania komunikacyjne a także wysoki wskaźnik bezrobocia ma Grudziądz.

Tabela 1. Dynamika zmian wielkości zatrudnienia w największych miastach regionu kujawsko-pomorskiego w okresie 1983–1999

Table 1. Dynamics of changes in employment in the biggest towns of the Kujawsko-Pomorskie region in the period 1983–1999

Miasto Town	Liczba zatrudnionych (w tys.) Employment (in thousands)						Spadek zatrudnienia w stosunku do 1988 r. (w %) Fall in employment in comparison to 1988 (in %)			
	1983	1988	1992	1996	1998	1999	1992	1996	1998	1999
Toruń	83,7	87,2	65,9	73,2	75,1	73,2	24,43	16,06	13,88	16,1
Bydgoszcz	156,2	157,4	117,9	128	128,5	125,7	25,10	18,68	18,36	20,1
Włocławek	52,8	54,9	37,5	37	40	38,3	31,69	32,60	27,14	30,2
Grudziądz	38,1	38,7	25	25,6	25,5	24,3	35,40	33,85	34,11	37,2
Inowrocław	29,6	30,7	22,9	23,6	23,4		25,41	23,13	23,78	

Źródło: Roczniki statystyczne województw toruńskiego i bydgoskiego.

Source: Statistical Yearbook of the Voivodeships.

We wszystkich wymienionych ośrodkach na początku lat 90. nastąpiła istotna redukcja miejsc pracy. W 1992 roku w stosunku do 1988 Toruń odnotował

ponad 24% spadek liczby zatrudnionych, Bydgoszcz i Inowrocław nieco ponad 25%, natomiast Włocławek – 32%. W najtrudniejszej sytuacji znalazł się Grudziądz z ponad 35% redukcją miejsc pracy. Do roku 1998 sytuacja na rynku pracy ulegała powolnej poprawie, a następnie ponownie pogorszeniu we wszystkich większych miastach regionu (tab. 1). W żadnym z nich wielkość zatrudnienia pod koniec lat 90. nie osiągnęła stanu z roku 1988. Najmniejszy ubytek odnotowano w Toruniu – 16% i w Bydgoszczy – 20%, dużo większy zaś we Włocławku i Grudziądzu – odpowiednio 30% i 37%. Zatem korzystniejsza sytuacja na rynku pracy występuje w dużych miastach o zróżnicowanej strukturze funkcjonalnej, zdecydowanie gorsza w ośrodkach mniejszych. Jak wynika ze zgromadzonych danych, w 1999 roku największy potencjał miejsc pracy w regionie kujawsko-pomorskim miały Bydgoszcz 125,7 tys. i Toruń 73,2 tys.

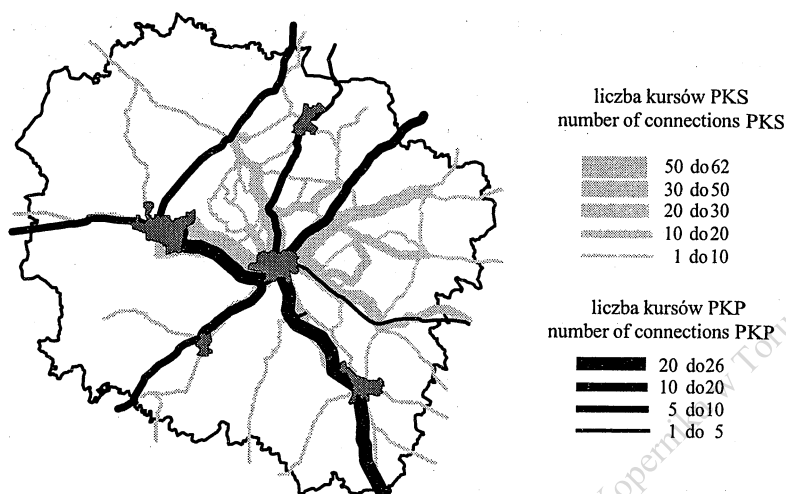
ANALIZA DOSTĘPNOŚCI KOMUNIKACYJNEJ I DOJAZDÓW PRACOWNICZYCH DO MIASTA TORUNIA

Obok zapotrzebowania na pracę, kolejnym ważnym czynnikiem warunkującym codzienne dojazdy jest dostępność komunikacyjna. Również pod tym względem okres transformacji przyniósł zdecydowane zmiany. Prawie przestały funkcjonować dowozy pracowników organizowane przez przedsiębiorstwa. Znacznie zmniejszyła się liczba połączeń lokalnych PKP, a wiele odcinków linii kolejowych całkowicie wyłączono z eksploatacji. Warto podkreślić, że to właśnie te połączenia umożliwiały łatwy i stosunkowo tani dojazd do pracy. W przypadku Torunia, jego korzystne położenie komunikacyjne w regionie sprawia, że zmiany te tylko w niewielkim stopniu ograniczają możliwość dojazdów (rys. 1).

Nieco mniejszym zmianom uległa dostępność komunikacją PKS. W tym zakresie pojawiła się nawet konkurencja na rynku przewoźników, przyczyniając się do wzrostu liczby kursów na wybranych trasach (m.in. Bydgoszcz–Włocławek).

Należy więc ocenić, że w przypadku Torunia, pogorszenie dostępności komunikacyjnej nie ma istotnego wpływu na ograniczenie wielkości dojazdów. Większe znaczenie ma natomiast, jak się wydaje, spadek dostępności ekonomicznej związany ze spadkiem dochodów ludności i wyraźnym wzrostem kosztów przejazdów.

Pomimo dynamicznego rozwoju motoryzacji indywidualnej, system transportu publicznego nadal obsługuje znaczną część przewozów pracowniczych. Zatem na wielkość i zasięg codziennych dojazdów mają wpływ przebieg tras i częstotliwość kursów PKP i PKS (rys. 1). Oceniając rozmieszczenie sieci kolejowej należy stwierdzić, że Toruń ma bezpośrednie połączenia ze wszystkimi większymi miastami regionu. Zdecydowanie najwięcej kursów – ponad 20 na dobę – odbywa się na trasie Toruń–Bydgoszcz i Toruń–Włocławek, najmniejsza liczba kursów, poniżej 5, zapewnia połączenie Torunia z Sierpcem.

Rys. 1. Dostępność komunikacyjna Torunia środkami transportu publicznego
Źródło: Opracowanie własne na podstawie rozkładu jazdy PKP i PKS rok 2000.

Fig. 1. Communications accessibility to Toruń by public transport means
Source: Own investigations based on schedules from PKP and PKS, 2000.

Znacznie większe dysproporcje dostępności komunikacyjnej w granicach województwa kujawsko-pomorskiego dotyczą przebiegu tras i częstości kursów autobusów PKS. Mimo regularnej sieci dróg w regionie, Toruń ma zdecydowanie lepsze połączenia komunikacyjne z obszarem byłego województwa toruńskiego. Liczba kursów na najbardziej uczęszczanych odcinkach wynosi tu powyżej 50 na dobę, zapewniając łatwy dojazd z większości miast oraz wielu mniejszych miejscowości.

Jak wykazały liczne badania (m.in. Matczak, Szymańska, 1997) konsekwencją ograniczenia wielkości zatrudnienia na regionalnym rynku pracy jest spadek liczby dojazdów pracowniczych. W celu wyznaczenia zasięgu tych dojazdów przeprowadzono bezpośrednie badania podmiotów gospodarczych funkcjonujących na terenie Torunia, zatrudniających powyżej 20 osób. W 1999 roku w systemie REGON zarejestrowanych było 370 takich podmiotów, przy czym dane dotyczące miejsca stałego zamieszkania pracowników uzyskano dla 180 jednostek działających w różnych sektorach gospodarki. W zbiorze tym 150 podmiotów funkcjonowało w sferze produkcji i usług materialnych, zatrudniając łącznie prawie 16 tys. osób, a 30 podmiotów w sferze usług niematerialnych (m.in. kulturalne, finansowe) zatrudniających ponad 3,1 tys. osób. Ponadto badanie uzupełniono gromadząc informacje dotyczące ponad 4,3 tys. pracowników większości szkół podstawowych i średnich działających na terenie miasta. Łącznie zebrane dane obejmowały ok. 32% ogółu zatrudnionych w Toruniu i stanowiły podstawę wyznaczenia strefy dojazdów pracowniczych.

Jak wynika z zawartych w tabeli 2 danych, do końca lat 80. wraz z wielkością zatrudnienia dynamicznie rosła liczba dojazdów do pracy. W 1988 roku codziennie dojeżdżało do Torunia 17,7 tys. osób, co stanowiło ponad 20% ogółu zatrudnionych. Na początku 2000 roku w migracjach tych uczestniczyło już tylko 12,1% ogółu pracujących.

Tabela 2. Wielkość zatrudnienia i dojazdów pracowniczych do Torunia w latach 1960–2000

Table 2. Size of employment and commuting to Toruń in the years 1960–2000

Rok Year	Liczba zatrudnionych (w tys.) Employment in thousands		% pracowników dojeżdżających % of commuting workers
	ogółem total	w tym dojeżdżających including commuters	
1960	40,7	3,7	9,1
1968	58,9	7,3	12,4
1973	71,1	13,3	18,7
1988	87,2	17,7	20,3
2000	ok. 73,2	8–9*	12,1

Źródło: Roczniki Statystyczne, WUS; * dane szacunkowe na podstawie przeprowadzonych badań.

Source: Statistical Yearbook, WUS; * estimated data based on the conducted investigations.

Wielkość dojazdów do pracy wykazuje znaczne zróżnicowanie w zależności od rodzaju działalności gospodarczej i struktury wielkościowej podmiotów gospodarczych (mierzonej liczbą zatrudnionych). Udział procentowy pracowników dojeżdżających spoza miasta zmienia się w przedziale od 0 do 54% w przedsiębiorstwach produkcyjnych i usługowych, działających w sferze materialnej oraz 0–20% w usługach niematerialnych. Średnie wartości wynoszą odpowiednio 15,5% i 4,9%.

W grupie przedsiębiorstw sfery produkcyjnej i usług materialnych największe dojazdy pracownicze odnotowano dla firm budowlanych – średnio 28,5% ogółu zatrudnionych, natomiast dla przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych odpowiednio 20% i 12,5% ogółu pracujących.

Analiza zależności między liczbą zatrudnionych a wielkością dojazdów do pracy wykazała, że wzrasta odsetek pracowników zamiejscowych w dużych podmiotach gospodarczych. Najwyższą średnią wartość 17,3% ogółu osiąga w firmach zatrudniających 200–500 osób. W przedsiębiorstwach najmniejszych (do 20 i od 21 do 50 osób) udział pracowników dojeżdżających wynosi 13,3%, a w przypadku pozostałych klas wielkości (tj.: 51–100, 101–200 oraz powyżej 500 osób zatrudnionych) zmienia się w przedziale od 14,4% do 15,8% ogółu pracujących.

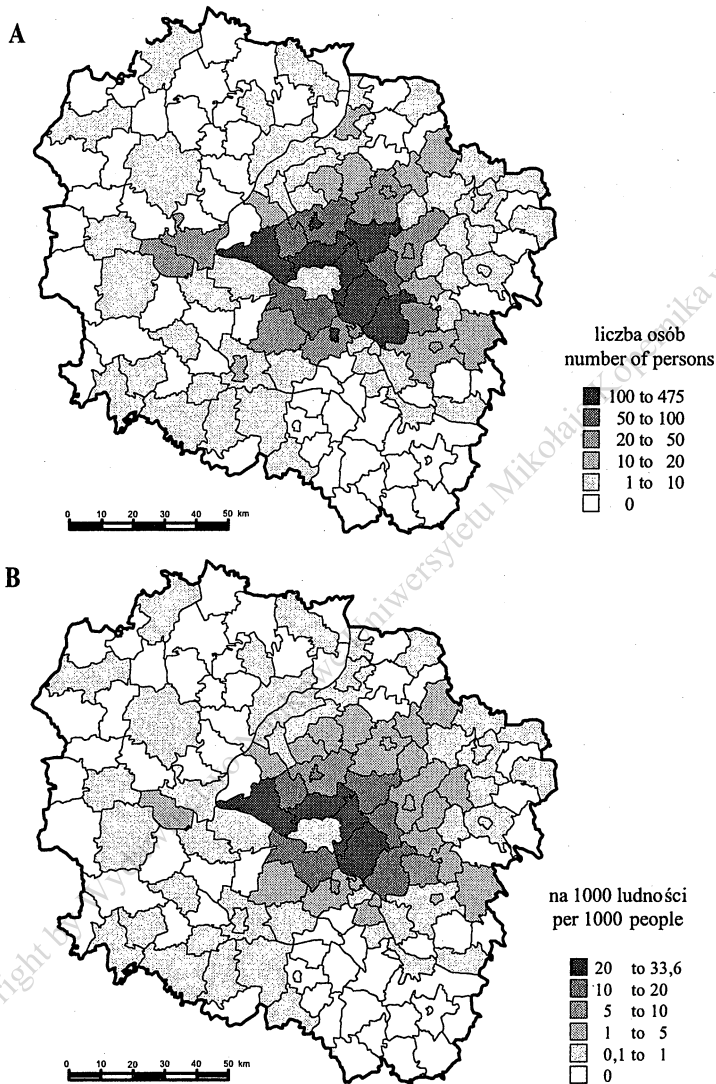
Zdecydowanie mniejsze natężenie dojazdów stwierdzono dla firm i instytucji sfery niematerialnej (średnio 4,9% ogółu pracujących). Jak wykazały badania, w podmiotach zatrudniających do 200 osób (tj. w przedziałach: do 20, 21–50, 51–100, 101–200 pracujących) odsetek pracowników dojeżdżających tylko w niewielkim stopniu zmienia się wraz z wielkością zatrudnienia i wynosi od 3,6% – 4,3% ogółu. Wyraźny wzrost udziału pracowników zamiejscowych do 7,9% charakteryzuje największe podmioty (zatrudniające powyżej 500 osób).

Zróznicowanie wielkości dojazdów do pracy w podmiotach gospodarczych działających w sferze produkcyjnej i poza nią, potwierdza również udział firm, które rekrutują pracowników tylko z terenu miasta (nie zatrudniają w ogóle osób dojeżdżających). Zdecydowanie częściej sytuacja taka występowała wśród instytucji sfery niematerialnej i dotyczyła 35% wszystkich badanych firm. W przypadku podmiotów sfery materialnej, nie zarejestrowano dojazdów w 24 przedsiębiorstwach stanowiących 17,3% ogółu badanych. Uzyskane wyniki mogą więc świadczyć o dużej podaży osób o różnych kwalifikacjach zawodowych w samym Toruniu.

Na początku 2000 roku zanotowano najwięcej dojazdów do przedsiębiorstw produkcji odzieżowej i firm budowlanych zatrudniających dużą liczbę stosunkowo nisko kwalifikowanej siły roboczej. Udział pracowników dojeżdżających wynosił w tych podmiotach ponad 50% ogółu zatrudnionych. Należy zwrócić uwagę, że właśnie te miejsca pracy charakteryzują się najmniejszą trwałością i ich kosztem odbywa się dostosowanie wielkości zatrudnienia w zależności od sytuacji na rynku. W związku z tym zarówno wielkość dojazdów, jak i ich zasięg może ulegać dynamicznym zmianom.

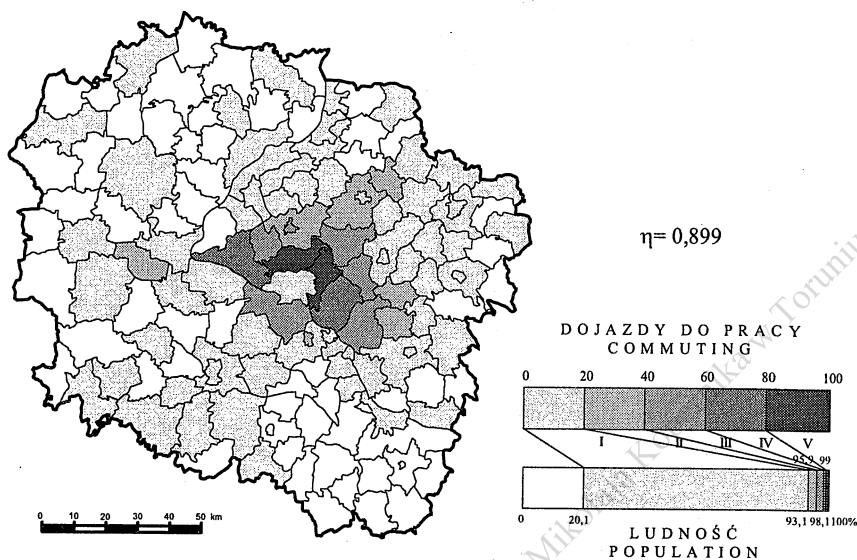
W wyniku spadku wielkości dojazdów do pracy przeobrażeniom ulega strefa wpływu Torunia – zarówno jej zasięg przestrzenny, jak i intensywność przemieszczeń. Ponad 98% ogółu dojazdów pracowniczych odbywa się z terenu województwa kujawsko-pomorskiego, przy czym występują wyraźne różnice w skali poszczególnych gmin (rys. 2A). Strefa intensywnych dojazdów pracowniczych obejmuje gminy bezpośrednio sąsiadujące z miastem i rozbudowuje się w kierunku wschodnim obejmując znaczny obszar byłego województwa toruńskiego. Największa liczba pracowników codziennie dojeżdża do Torunia z terenu gmin: Zławieś Wielka, Łysomice, Lubicz, Obrowo, Czernikowo i Kowalewo Pomorskie. Stosunkowo słabe powiązania przestrzenne w zakresie migracji pracowniczych ma Toruń z gminami północno-zachodniej oraz południowej części regionu.

W celu pełniejszego zilustrowania przestrzennego rozkładu dojazdów pracowniczych wykorzystuje się liczne wskaźniki. Jednym z nich jest liczba dojeżdżających na 1000 mieszkańców gmin (rys. 2B). Z przeprowadzonych badań wynika, że następuje spadek natężenia przemieszczeń wraz ze wzrostem odległości, co przejawia się występowaniem kolejnych stref o słabnącej sile powiązań miasta ze swoim zapleczem. Ograniczenie zasięgu oddziaływania Torunia w kierunku zachodnim i południowym spowodowane jest bliskim sąsiedztwem dużych miast: Bydgoszczy, Inowrocławia i Włocławka.

Rys. 2. Liczba osób dojeżdżających do pracy A – wg gmin, B – na 1000 ludności
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań, stan na kwiecień 2000 roku.

Fig. 2. Number of commuters A – by gminas, B – per 1000 people
 Source: Own research based on the conducted investigations, as of April 2000.

Rys. 3. Koncentracja dojazdów do pracy do Torunia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań, stan na kwiecień 2000 roku.

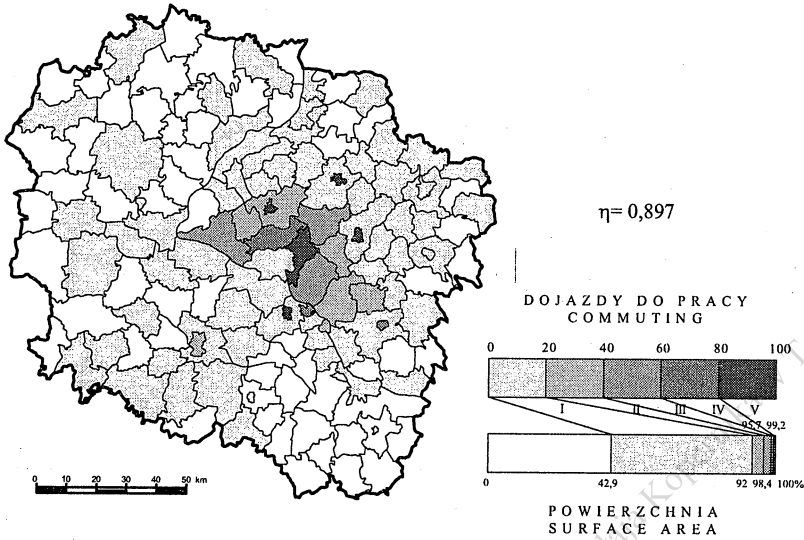
Fig. 3. Concentration of commuting to Toruń

Source: Own research based on the conducted investigations, as of April 2000.

Analizując zagadnienie dojazdów do pracy zastosowano również metodę koncentracji. Uzyskane wyniki potwierdzają duże zróżnicowanie przestrzenne intensywności migracji wahadłowych. Maksymalny ich zasięg obejmuje obszar 82 gmin, stanowiących 57% powierzchni województwa kujawsko-pomorskiego, zamieszkałych przez prawie 80% ludności regionu. Zdecydowana większość tej strefy charakteryzuje się niskim natężeniem dojazdów (I stopień koncentracji) – z terenu 66 gmin dojeżdża 20% pracowników (rys. 3).

Kolejne strefy obejmują znacznie mniejszy obszar – od 7 do 2 gmin (rys. 3). Najsilniejsze powiązania w zakresie dojazdów do pracy (V stopień koncentracji) ma Toruń z dwiema gminami podmiejskimi: Łysomicami i Lubiczem, na które przypada 25,5% ogółu przemieszczeń.

Nieco inny przestrzenny rozkład zjawiska przedstawia koncentracja dojazdów do pracy w odniesieniu do powierzchni. Jak prezentuje rys. 4 największe natężenie dojazdów do pracy obejmuje, obok gmin strefy podmiejskiej (Łysomic i Lubicza), również blisko położone miasta: Chełmżę, Gołub-Dobrzyń, Wąbrzeźno, Aleksandrów Kujawski i Lipno. Analizowane zjawiska charakteryzują się zatem wysokim stopniem koncentracji przestrzennej, co potwierdzają uzyskane wartości wskaźników koncentracji $\eta = 0,899$ i $\eta = 0,897$.

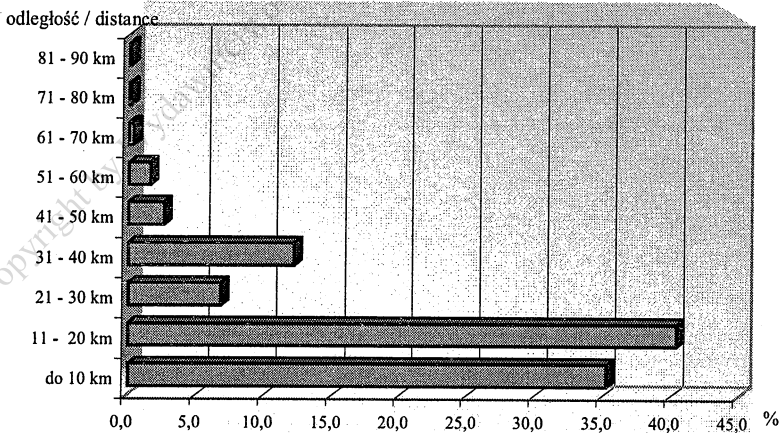
Rys. 4. Koncentracja dojazdów do pracy do Torunia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań, stan na kwiecień 2000 roku.

Fig. 4. Concentration of commuting to Toruń

Source: Own research based on the conducted investigations, as of April 2000.

Dodatkową charakterystyką dojazdów jest ich rozkład w zależności od odległości. Przedstawione mapy wskazały wyraźny związek między spadkiem natężenia dojazdów a wzrostem odległości. Dlatego też określono strukturę dojazdów pracowniczych do Torunia w 10-kilometrowych strefach odległościowych (rys. 5).

Rys. 5. Struktura dojazdów do pracy do Torunia według odległości

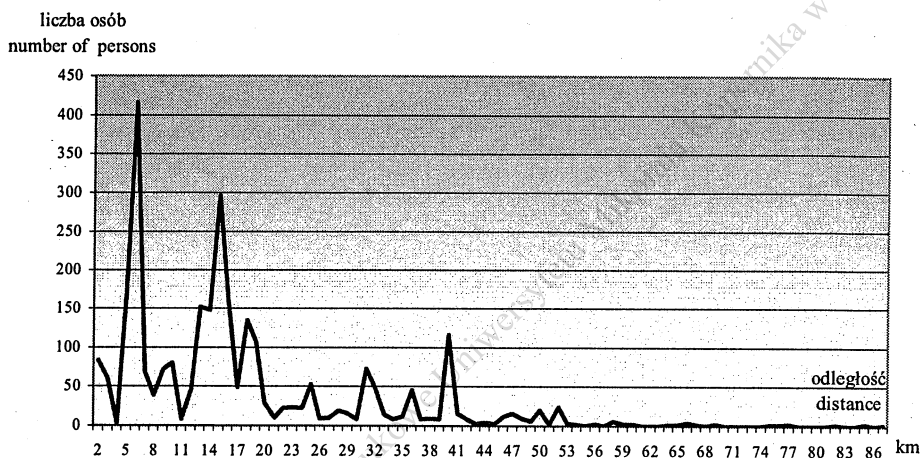
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań, stan na kwiecień 2000 roku.

Fig. 5. Structure of commuting to Toruń with respect to distance

Source: Own research based on the conducted investigations, as of April 2000.

Jak potwierdzają dane, strefa intensywnych dojazdów obejmuje obszar leżący w promieniu do 20 km od granic miasta. Skupia on prawie 75% wszystkich dojazdów. Dla porównania w 1968 roku z odległości do 20 km dojeżdżało 56,4% pracowników (Namysłowski, 1976), co świadczy o znacznym wzroście natężenia dojazdów z bezpośredniego zaplecza.

Z dalszych stref: 21–30 km oraz 31–40 km dojeżdża kolejne 20% pracowników. Znaczna różnica między dwoma pierwszymi strefami (0–20 km), a pozostałymi wynika z asymetrycznego rozkładu pola dojazdów. Dojazdy z odległości powyżej 60 km są znikome i nie wpływają na powiązania funkcjonalne z Toruniem.

Rys. 6. Wielkość dojazdów do pracy w zależności od odległości w przedziałach jednokilometryowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań, stan na kwiecień 2000 roku.

Fig. 6. Size of commuting depending on the distance in one-kilometre sections

Source: Own research based on the conducted investigations, as of April 2000.

Uzupełnieniem powyższej analizy jest rozkład dojazdów do pracy w przedziałach jednokilometryowych. Potwierdza on dużą intensywność przemieszczeń ludności na małe odległości – do 20 km, po czym następuje wyraźny spadek natężenia dojazdów oraz jego wygasanie po 40 km (rys. 6).

UWAGI KOŃCOWE

Podsumowując należy stwierdzić, że konsekwencją zmian na rynku pracy, polegających przede wszystkim na przekształceniach strukturalnych i znacznej redukcji zatrudnienia jest spadek wielkości dojazdów pracowniczych. Ma on

charakter nie tylko bezwzględny, przejawia się również obniżeniem udziału procentowego w stosunku do zatrudnionych ogółem.

Mimo znacznego spadku wielkości dojazdów do pracy maksymalny ich zasięg uległ stosunkowo niewielkiemu ograniczeniu przestrzennemu. Większemu zróżnicowaniu niż dotychczas uległo natężenie przemieszczeń w obrębie tej strefy, przejawiające się wzrostem natężenia dojazdów z najbliższego zaplecza i dużym spadkiem wraz ze wzrostem odległości. Prawdopodobnie tę potwierdza wysoki wskaźnik koncentracji dojazdów do pracy $\eta = 0,899$ i $\eta = 0,897$.

Strefa wpływu Torunia w zakresie dojazdów do pracy charakteryzuje się dobrą dostępnością komunikacyjną i w znacznym stopniu koresponduje z przebiegiem granic dawnego województwa toruńskiego, w ramach którego dokonuje się prawie 90% wszystkich dojazdów.

Wielkość dojazdów wykazuje znaczne zróżnicowanie w zależności od rodzaju działalności gospodarczej i struktury wielkościowej podmiotów. Wyższy udział (średnio 15,5%) pracowników dojeżdżających charakteryzuje podmioty sfery produkcyjnej i usług materialnych. Znacznie mniejszy jest w usługach niematerialnych (4,9%).

LITERATURA

- Dzieciuchowicz, J. Z. (1979) *Rozkłady przestrzenne dojazdów do pracy ludności wielkiego miasta. Analiza wielkiego miasta (na przykładzie Łodzi)*, Studia KPZK PAN, nr 66, Warszawa.
- Lijewski, T. (1967) *Dojazdy do pracy w Polsce*, Studia KPZK PAN, t. XV, Warszawa.
- Liszewki, S. (1967) *Dojazdy ludności jako kryterium wyznaczenia zasięgu wpływu ośrodka lokalnego*, [w:] *Ośrodki lokalne – materiały konferencyjne*, Łódź.
- Matczak, A., Szymańska, D. (1997) *Studia nad strukturą przestrzenno-funkcjonalną miasta – przykład Brodnica*, UMK, Toruń.
- Namysłowski, J. (1976) *Aglomeracja bydgosko-toruńska na tle codziennej mobilności ludności*, AUNC, Geografia XII, z. 41, s. 29–49.
- Namysłowski, J. (1980) *Główne ośrodki codziennych dojazdów i wyjazdów w Polsce*, UMK, Toruń.
- Parysek, J. (1993) *Krajowy, regionalne i lokalne rynki pracy w Polsce na początku lat dziewięćdziesiątych*, Biuletyn KPZK PAN, z. 161, Warszawa.
- Runge, J. (1991) *Dojazdy do pracy w przestrzennej strukturze powiązań miast województwa katowickiego*, UŚ, Katowice.
- Stachowski, J. (1991) *Układy przestrzenne codziennych przejazdów ludności do pracy w regionie Dolnej Wisły*, AUNC, Geografia XXII, z. 73, s. 163–170.
- Zborowski, A. (1998) *Zmiany wpływu miasta centralnego na przykładzie dojazdów do pracy w procesie transformacji społeczno-gospodarczej w Polsce*, X Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 127–129.

INFLUENCE ZONE OF TORUŃ WITH RESPECT COMMUTING

SUMMARY

The changes in labour market, perceived mainly in the structural transformations and considerable reduction of employment, have resulted in the decline of the number of commuters. Not only is this fall of an absolute character but it can also be revealed in the decreasing percentage with respect to overall employment (tab. 1 and tab. 2).

The analysis of the Toruń communications accessibility by public transport means, such as PKS (Polish Motor Transport) and PKP (Polish State Railways) indicated that communications accessibility had fallen down due to the liquidation of several local connections and the closure of certain routes. As far as PKS coaches are concerned, great disproportions in spatial accessibility can be found (fig. 1). Despite a regular system of roads in the Kujawsko-Pomorskie region, Toruń is still much better connected with the area of the former Toruńskie Voivodeship, allowing, thus, a free flow of population. It should, therefore, be assessed that in the case of Toruń, the deterioration of communications accessibility is not of a significant impact upon the decline in the number of commuters. The fall in economic accessibility seems to be of a bigger importance. This is related to population's decreasing incomes and considerable rises of travelling costs.

The conducted investigations proved that in spite of the declining numbers of commuters in comparison to the late 1980s, their maximum extent had undergone a relatively small spatial confinement. However, the general fall in the number of commuters resulted in a diverse intensification of these movements. This can be visible in the growing intensity of commuting from the close neighbourhoods and a considerable fall while the distance from the city increases (fig. 2A and fig. 2B).

The zone of commuting to Toruń covers a large portion of the voivodeship (57% of the area inhabited by 80% of the population of this region). It can be characterised by a diversified intensity of the analysed phenomenon, and this reveals high spatial concentration (fig. 3 and fig. 4). The influence extent of Toruń with respect to commuting is modified by a system of settlement in the region. The big labour markets (in a regional scale) in Bydgoszcz, Inowrocław and Włocławek, which are located in the close neighbourhood, have the greatest impact upon the form of the direct influence zone of Toruń. They do limit both the intensity of commuting and the zone of influence in the western and southern part of the region (fig. 2A and fig. 2B). Hence, the zone of intensive commuting indicates a considerable spatial asymmetry which covers the eastern part of the voivodeship.

The influence zone of Toruń with respect to commuting is characterised by a good transport connections, and corresponds to the borders of the former Toruńskie voivodeship to a greater extent. 90% of all commuting takes place there.

The size of commuting shows huge diversity depending upon the type of an economic activity and the size structure of economic entities. A higher portion (15.5% on average) of commuters indicates big economic entities in the sphere of production and material services. A considerably smaller portion (4.9%) of commuters are employed in immaterial services.

